

Multikulturalizm

3 (15) 2019

iyul – avqust – sentyabr

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
və Azərbaycan Yaradıcılıq Fondunun
birgə nəşri

BAKİ
2019

Redaksiya heyəti

Aleksandr İşeyin
Allahşükür Paşazadə
Anar Rzayev
Aytən Mustafayeva
Aytən Qəhrəman
Azərpaşa Nemətov
Etibar Babayev
Etimad Başkeçid
Firdovsiyyə Əhmədova
İsa Həbibbəyli
Kamal Abdulla
Kamran İmanov
Qismət Rüstəmov
Lidiya Qranovskaya
Mehman Qaraxanov
Milix Yevdayev
Natiq Rəsulzadə
Nəriman Qasımoğlu
Paşa Əlioğlu
Rəhilə Qeybullayeva
Rəşad Məcid
Robert Mobili
Sevda Sultanova
Sərdar Fərəcov

Beynəlxalq redaksiya şurası

Aleksandr Nesterov (*Rusiya*)
Aleksandr Qriç (*ABŞ*)
David Qotsiridze (*Gürcüstan*)
Didye Frankfurt (*Fransa*)
Eero Tarasti (*Finlandiya*)
İrma Ratiani (*Gürcüstan*)
Klaus Volf (*Almaniya*)
Maija Burima (*Latviya*)
Ramazan Qorxmaz (*Türkiyə*)
Sandro Teti (*İtaliya*)
Sudha Svarnakar (*Braziliya*)
Takayuki Yokota Murakami (*Yaponiya*)
Tereza Damasio (*Portuqaliya*)
Valeri Pines (*ABŞ*)
Vidas Kavalyauskas (*Litva*)
Yeva-Mariya Aux (*Almaniya*)

Baş redaktor

Fəxrə Uğurlu

Baş redaktorun müavini

Tahir Kazımlı

Redaktorlar

Azər Qaraçanlı
Sərraf Balaxan
Qismət Rüstəmov

Məsul katib

Taleh Eminoğlu

Texniki direktor

Fuad Cəfərov

Texniki redaktor

Əliş Mirzallı

Dizayner

Rita Müslüмова

Korrektor

Kəmalə Cəfərli

Üz qabığının 1-ci səhifəsi – Multikulturalizm monumenti (Kanada, Toronto, müəl. Fransisko Pirelli).
Dörd oxşar abidə dünyanın müxtəlif yerlərində – Buffalo (CAR), Çançun (Çin),
Sarayev (Bosniya və Herseqovina), Sidney (Avstraliya) şəhərlərində yerləşir.

Üz qabığının 4-cü səhifəsi – İmadəddin Nəsiminin heykəli (Rusiya, Moskva şəhəri, 2019).
Abidənin müəllifi Rusiya Rəssamlıq Akademiyasının akademiki, heykəltəraş Aydın Zeynalovdur

Redaksiyanın ünvanı:

Az1001, Bakı şəhəri, N.Rəfibəyli küç., 6
tel.: (+994 12) 492 33 29
e-mail: multikulturalizmjurnali@gmail.com
facebook: Multikulturalizm jurnalı

Materiallardan istifadə edərkən jurnalə istinad vacibdir.

Jurnal ildə 4 dəfə nəşr olunur.

Qeydiyyat: 05/ƏN11-5-5946

İÇİNDƏKİLƏR

RƏSMİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Qurban bayramı münasibətilə Azərbaycan xalqına təbriki.....	6
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Roş-Ha-Şana – Yeni il münasibətilə Azərbaycanın yəhudi icmasına təbriki.....	7

TARİXİMİZ. BUGÜNÜMÜZ

Əli HƏSƏNOV – Nuru paşa – Azərbaycan xalqının qəlbini fəth edən müzəffər komandan.....	8
--	---

AZƏRBAYCANÇILIQ

Ravan HASANOV – The Role of the Policy of Multiculturalism in the Struggle Against Religious Extremism: in the Example of Azerbaijani Experience.....	11
Ceyhun MƏMMƏDOV – Azərbaycanda dövlət-din modelinin uğurları Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun təmsalında.....	24

MULTİKULTURALİZM MƏSƏLƏLƏRİ

Kamran İMANOV – Multikulturalizmin Azərbaycan modeli identiklik işığında.....	28
Ramilə ƏLİYEVƏ – Multikulturalizmin Kanada modeli.....	36
Şəmsad ƏLİZADƏ – Azərbaycan multikulturalizmi dünya gənclərinin diqqətində.....	40
Habil HAQVERDİYEV – Azərbaycanda multikulturalizmin tarixi-coğrafi aspektləri.....	42

ÇOXMƏDƏNİYYƏTLİLİK

Rəşad İLYASOV – Yeni dövr Qərb fəlsəfəsində tolerantlıq və multikulturalizm.....	45
Nigar HAGVERDİYEVƏ – Azerbaijan culture in traditional and multicultural harmonies.....	49

NƏSİMİ İLİ

Məğribdən Məşriqə yayılan Nəsimi ziyası.....	55
Aida QASIMOVA – Hürufilərə qarşı iki inkvizisiya məhkəməsi.....	59

DİN TARİXİ

Anar ƏLİZADƏ – Alban Həvari Avtokefal Kilsəsi..... 71

HOMO SAPIENS

Qara ƏHMƏDOV – Bu günə necə gəlib çıxmış (İşiq)..... 83

AXUNDOV ZALI

Poeziya guşəsi

Eldar BAXIŞ – şeirlər..... 86

HÖTE ZALI

Nəsr guşəsi

Alberto MORAVİA – Mario (hekayə)..... 98

TƏNDİQ VƏ ESSEİSTİKA

Kamal ABDULLA – Füzuli xatırlayır... .. 105

Aqşin YENİSEY – Yəhudilərlə azərbaycanlıların dostluğu – Xəzərilərin tarixi mirası..... 114

IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbinin gündəliyi..... 117

MM – MULTİKULTURALİZM MOZAIKASI..... 128

Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasətidir. Eyni zamanda, bu, bizim həyat tərzimizdir. Tarixi dönmədən və siyasi sistemdən asılı olmayaraq, xalqımız hər zaman istər ölkədə, istərsə də onun hüdudlarından kənarda multikulturalizmi fəal müdafiə və təşviq etmişdir.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Qurban bayramı münasibəti ilə Azərbaycan xalqına təbriki

Hörmətli həmvətənlər!

Sizi və dünyanın müxtəlif guşələrində yaşayan bütün soydaşlarımızı müqəddəs Qurban bayramı münasibətilə səmimi qəlbdən təbrik edir, ən xoş arzu və diləklərimi yetirirəm.

Qurban bayramı Allahın bəşəriyyət üçün hidayət yolu seçdiyi İslamın əsas bayramlarından biri kimi özündə mənəvi birliyi, həmrəyliyi, xeyirxahlığı və dözümlülüyü ehtiva edərək, insanın ən çətin məqamlarda düzgün mövqe seçmək və ülvə amallar uğrunda hər cür fədakarlığa hazır olmaq qüdrətini əks etdirir.

Tarixən İslama və onun mütərəqqi ənənələrinə bağlı olan xalqımız əsrlər boyu bu dəyərləri yaşatmış və ölkəmiz İslam sivilizasiyasının mədəni mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Azərbaycanda bütün dini bayramlar, o cümlədən Qurban mərasimləri hər il böyük təntənə və yüksək əhval-ruhiyyə ilə keçirilir. Bu günlər dövlətimizin tərəqqisi, xalqımızın rifahı və əmin-amanlığı üçün dualar edilir, xeyriyyəçilik işləri görülür, şəhidlərimizin nurlu xatirəsi ehtiramla yad olunur. Ümidvaram ki, bütün xeyirxah niyyətləriniz, dua və diləkləriniz gerçəkləşəcək, Uca Yaradanın mərhəməti heç zaman xalqımızın üstündən əskik olmayacaqdır.

Əziz bacı və qardaşlarım!

Qurban bayramı münasibətilə bir daha hər birinizə səmimi təbriklərimi çatdırır, qurbanlarınızın Allah tərəfindən qəbul olunmasını arzu edirəm. Qoy bu mübarək bayram ailələrinizə səadət, süfrələrinizə xeyir-bərəkət gətirsin.

Qurban bayramınız mübarək olsun!

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 09 avqust 2019-cu il

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin
Roş-Ha-Şana – Yeni il münasibətilə Azərbaycanın yəhudi
icmasına təbriki**

Hörmətli həmvətənlər!

Sizi – respublikamızın yəhudi əsilli vətəndaşlarını yeni il bayramınız Roş-Ha-Şana münasibətilə ürəkdən təbrik edir, hər birinizə ən səmimi arzu və diləklərimi yetirirəm.

Bu gün dünyada multikulturalizmin mərkəzlərindən biri kimi tanınan Azərbaycanda əsrlər boyu müxtəlif etnik və dini qrupların nümayəndələri, o cümlədən yəhudilər dostluq, mehriban qonşuluq və əmin-amanlıq şəraitində yaşamış, heç vaxt antisemitizmə və ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan milli-mədəni və dini dəyərlərini günümüzədək qoruyub saxlamışlar.

Məmnuniyyət hissi ilə qeyd etmək istəyirəm ki, cəmiyyətimizin ayrılmaz hissəsi olan yəhudi icması əsl vətəndaşlıq və Azərbaycançılıq mövqeyindən çıxış edərək respublikamızın tərəqqisi naminə həyata keçirilən böyük quruculuq işlərində və ictimai-siyasi proseslərdə fəal iştirak edir. Əminəm ki, yəhudi əsilli həmvətənlərimiz bundan sonra da ümumi evimiz olan Azərbaycanın daha da çiçəklənməsi üçün səylərini əsirgəməyəcəklər.

Hər il təntənə ilə qeyd olunan Roş-Ha-Şana yeniliyi, mənəvi saflığı və xeyirxahlığı təcəssüm etdirir. Qoy bu bayram hamınızın həyatına xoş ovqat, ailələrinizə səadət və sevinc gətirsin.

Bayramınız mübarək olsun!

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 26 sentyabr 2019-cu il

Əli HƏSƏNOV

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İctimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi - şöbə müdiri

Nuru paşa – Azərbaycan xalqının qəlbini fəth edən müzəffər komandan

101 il öncə bu gün – sentyabrın 15-də Bakı işğaldan qurtuldu. 1918-ci il sentyabrın 15-də Nuru paşanın rəhbərlik etdiyi Qafqaz İslam Ordusu yenidən qurulmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Milli Ordu hissələri ilə birlikdə Bakıya daxil oldu, minlərlə şəhidin qanı bahasına şəhəri erməni-bolşevik işğalçılarından azad etdi, Bakının Azərbaycanımızın paytaxtına çevrilməsində misilsiz tarixi rol oynadı. O dövrdə milli müstəqilliyimiz yenidən elan olunmuşdu. Dövlət institutları hələ formalaşmağa macal tapmamış məmləkətimiz və onun sərvətləri uğrunda gedən geopolitik savaşa, qanlı maraqlar toqquşmasında Bakısız qalmış Azərbaycan, Xalq Cümhuriyyətinin qurucuları tərəfindən, haqlı olaraq, başsız bədənə bənzədilirdi. Azərbaycan fiziki bütövlüyünə – öz başına qan və inanc qardaşları ilə çiyin-çiyinə verərək, Bakıdakı özbaşınalılara, hərc-mərcliyə, talan və repressiyalara son qoyaraq qovuşdu. Baş şəhər də daxil olmaqla, ölkəmizin dörd bir yanı zəfər təntənəsinə büründü. Nuru paşanın rəhbərliyi ilə Qafqaz İslam Ordusunun Bakıya daxil olması müqəddəs Qurban bayramı günlərinə təsadüf edirdi. Bu səbəbdən də təkcə Bakıda və bölgələrimizdə deyil, qalibiyyətin sorağını alan bütün türk-islam dünyasında bayram bayrama qarışmışdı. Bakıda

türk ordusunun adına qurbanlar kəsilmiş, şəninə ziyafətlər verilmiş, məşhur milyonçu, öz xeyriyyəçiliyi ilə xalqımızın yaddaşına əbədi həkk olunmuş Hacı Zeynalabdin Tağıyev indiki Dövlət Filarmoniyasının binasında təmtəraqlı süfrə açaraq Nuru paşanı əhali adından salamlamış, ona yüksək ehtiram göstərmişdi.

Nuru paşanın xatirəsi, Qafqaz İslam Ordusunun rəşadəti ötən əsrin sonlarında öz müstəqilliyini yenidən qazanmış Azərbaycanda həm cəmiyyət, həm də dövlət səviyyəsində xüsusi ehtiramla yad edilir. Bu ehtiramın ən bariz təəcəssümü Şəhidlər xiyabanında Qafqaz İslam Ordusuna ucaldılan abidədir. Bu

abidə böyük Heydər Əliyevin “bir millət, iki dövlət” fəlsəfəsinin həm yaxın tariximizdəki əsaslarını, həm də gələcək hədəflərinin gerçəkləşməsi baxımından son dərəcə ciddi əhəmiyyət daşıyan fədakarlıq tələbini simvolizə edən bir əsərdir. Bu abidənin layihəsi 1918-ci ildə hazırlanmış, ADR parlamentinin 15 sentyabr 1919-cu ildə Bakının azad olunmasının 1 ili münasibəti ilə keçirilən xüsusi iclasından sonra hökumət üzvləri, millət vəkili Çəmbərəkənd qəbiristanlığına gedərək türk əsgərinin heykəlinin qoyulması üçün özül inşa etmişdilər. Lakin 28 aprel ilhaqı bu abidənin ucaldılmasına imkan vermədi.

Müstəqilliyin bərpaından sonra Azərbaycan və Türkiyə hökumətlərinin razılaşmasına əsasən həmin layihə davam etdirildi. Abidənin yeni təməli 1999-cu ildə qoyuldu, bir il sonra isə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin və Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəlin iştirakı ilə açılış mərasimi keçirildi. Bildiyiniz kimi, ötən il Qafqaz İslam Ordusunun Bakını azad etməsinin 100 illiyi ilə bağlı bir çox rəsmi, elmi və mədəni tədbirlər təşkil olundu.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin və Türkiyə Prezidenti cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğanın iştirak və qəbul etdikləri əzəmətli hərbi paradı xalqlarımız və dövlətlərimiz arasındakı bağların qırılmazlığı, zamanın qardaşlıq duyğularımızı daha da gücləndirdiyi, torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi üçün yenə də birgə iradə ortaya qoymağımız bütün dünyaya nümayiş olundu.

Bəli, 1918-ci il sentyabr ayının 15-də Bakının azad edilməsi ilə kulminasiya nöqtəsinə çatan Osmanlı ordusunun Qafqaz hərəkəti dünən də, bugün də, gələcək üçün də tayı-bərabəri olmayan tarixi nümunədir. Onunla nümunədir ki, Qafqaz İslam Ordusu qurularəkən məqsəd nə Osmanlı dövlətinin torpaqlarını müdafiə etmək, nə də yeni ərazilər zəbt etmək olmuşdu. Bu, sözün əsl mənasında qardaşın qardaşa haraya gəlməsi, heç bir maddi və siyasi mənfəət güdmədən onu zamanın qəddar sərvət ovçularının, uşaqlara, qadınlara, qocalara rəhmi gəlməyən amansız qatillərin caynağından xilas etmək məramı idi. Buna rəğmə, hərəkətin uğurla başa çatacağı və davamlı olacağı halda həm qocaman, həm də

gənc qardaş elə əlverişli mövqə sahibinə çevriləcəkdi ki, 20-ci əsrin tarixi də, coğrafiyası da yaşadığımızdan tamam fərqli şəkil alacaqdı.

Qafqaz İslam Ordusu Birinci Dünya müharibəsinin sonlarına doğru qurulmuşdu. Ordunun qurulması prosesinin başlanğıcında 12 maddəlik bir təlimatnamə tərtib edilmiş, birliyə komandan təyin olunan Nuru paşa Killigilə bu sənəd üzrə Osmanlı dövlətinin Qafqazdakı baş təmsilçisi vəzifəsi həvalə olunmuşdu. Osmanlı hakimiyyətinin son dərəcə konspirativ, hətta öz müttəfiqlərindən də gizli şəkildə yaratdığı bu hərbi birləşməyə “islam” adının verilməsi tərkibinin tamamilə müsəlmanlardan ibarət olması ilə bağlı idi. Sırası əsgərlərindən tutmuş əsas komandirlərinə qədər bütün şəxsi heyətində bircə nəfər də olsun qeyri-müsəlman olmayan ordunun tək vəzifəsi vardı – Qafqaz müsəlmanlarına, Azərbaycan türklərinə hərbi yardım göstərmək, xalqımızın və torpaqlarımızın üzləşdiyi təcavüzləri dəf etmək!

Nuru paşanın başçılıq etdiyi ordu mayın 16-da Naxçıvana, 25-də isə Gəncəyə daxil oldu. Üç gün sonra Tiflisdə Azərbaycanın İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edildi və İslam aləmindəki ilk demokratik respublikanın paytaxtı Gəncə oldu. ADR hökumətinin üzləşdiyi çox sayda dərin problemlər vardı. İlk növbədə ölkənin ərazi bütövlüyünün təmin olunması labüd idi. Bunun üçün formatını tez-tez dəyişən, mahiyyət olaraq isə erməni daşnak zehniyyətinə xidmət edən inqilabçı dəstələrin hökmranlığına son qoymaq lazım idi. Bu zərurətə əsaslanaraq 4 iyun 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə Osmanlı dövləti arasında Batum anlaşması imzalanmışdı. Müqavilənin dördüncü maddəsində nəzərdə tutulurdu ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin istəyi ilə daxili asayişin təmin olunması üçün Osmanlı hökuməti ölkəmizə hərbi yardım göstərməyi öz üzərinə götürür. Bu sənəd Qafqaz İslam Ordusunun Bakıya yürüşü üçün hüquqi əsas oldu. Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsgərləri ilə birlikdə Nuru paşanın başçılığı altında Göyçayda, Salyanda və digər ərazilərimizdə qarşısına çıxan düşmən qüvvələri darmadağın edərək qısa müddətdə Bakıya yaxınlaşdı, 1918-ci il avqustun 1-dən etibarən burada hakimiyyəti ələ keçirmiş daşnak və menşeviklər tərəfindən qurulan Sentrokaspi diktaturasına ultimatum verdi. Ultimatum yerinə yetirilmədiyindən 14 sentyabr gecəsi Nuru paşanın əmri ilə hücum təşkil edildi və ertəsi gün saat 15 radələrində qələbə fişəngi atıldı. Beləliklə, Nuru paşa tarixə adını Birinci Dünya müharibəsində Osmanlının qazandığı üç zəfərdən (Çanaqqala və Kütül Amara zəfərləri ilə yanaşı) birinin sərkərdəsi, eyni zamanda, xalqımızın qəlbini fəth edən milli məfkurə sahibi kimi yazdırdı.

15 sentyabr 2019-cu il

Ravan HASANOV

*Executive director of Baku International
Multiculturalism Centre*

The Role of the Policy of Multiculturalism in the Struggle Against Religious Extremism: in the Example of Azerbaijani Experience

Introduction

Religion is a social phenomenon which has emerged both as the system of beliefs and the form of management of society for many centuries. All holy religions are based on the principles of peacefulness, humanism and humaneness, and these creeds act as an ideological basis guiding the wide masses. Given that more than two thirds of the world population are the believers of different religions, the relations between religion and state as well as religion and society will always maintain their timeliness.

In the modern period the freedom for faith is part of the fundamental human rights. Although today religion is viewed from the prism of human rights and national-spiritual values, it also requires a security-wise approach. In many countries religion is separate from the state. However, the state must be responsible for the religious status and the citizens' security in the country.¹

To maintain peace, tolerance and multiculturalism in the world today, there is great need in distinguishing the freedom for faith from religious radicalism, religious extremism and fanaticism. The process of deradicalization and the steps taken by the states and societies in this regard should also be analysed from a scientific perspective, and there should be some outcomes. Religious extremism and religious radicalism are a threat to the national and multicultural security of any state, and in the struggle against these phenomena the states have always combatted in the terms of different conceptions by improving their legislative basis. Besides, as religious extremism can lead to the notion of terrorism, special attention should also be attached to international cooperation in this regard.

¹ Ismayilov Gunduz. Tolerance: What We Know and We Don't, Baku 2014, p.191

In Azerbaijani society situated in a geography, where historically various cultures and religious creeds have merged, multicultural customs and traditions, as well as mutual understanding have predominated. Nevertheless, different periods have seen religious extremist and radical forces in a religious disguise to benefit for their own interests by taking over the power, violating social stability, causing religious confrontations, and there have been attempts to impinge the state sovereignty and stability. However, today Azerbaijan has managed to provide its multicultural security completely and raised the ideology of multiculturalism to the level of a state policy.

This article will present the political-legal experience of the Azerbaijani state in comparison with other states in the guarantee of the freedom for faith and in the struggle against religious radicalism as well as religious extremism.

The threats to our country's national security associated with religion are multi-aspect. Some religious-political groups, which are being materially and morally supported by foreign states and functioning without permission, can be considered the most dangerous among them. The international practice shows that as such groups are inclined to national and religious extremism and terrorism, their activities cause more danger for the stability of society. They can be considered a threat to our national security.¹

The Main Part

The history of terrorism and extremism, which are seriously threatening the humanity in the modern period, goes back to the ancient periods, and their formation is associated with different reasons. In many cases such kind of conflicts occur on ethnic, religious, racial and other bases. Irrespective of its motives and formation reasons, terrorism is one of the manifestation forms of extremism and the eradication of this danger is one of the most important and basic duties of humanity.²

"Religious extremism" often implies aggression derived from religion. However, no matter how paradoxal it may be, actually, religion and aggression are notions too far away from each other. It is clear that religious extremism has not any connections with sacred religious creeds and is a very dangerous social phenomenon for all societies. Every state combats religious extremism and radicalism in different forms.

If we review the historical experience of human civilization, we can see an interaction between religious extremism and terrorism. In general, the religious factor is of great importance in the formation of emotional-psychological, extremist behaviour as well as terroristic activities. It can be said that being carried out in a religious disguise, religious extremist activities are the criminal activities of different organizations, groups targeted at changing the

¹ Religious security is part of the national security. The newspaper "Zaman". 17 March 2015 <http://anl.az/down/meqale/zaman/2015/mart/426816.htm>

² Mammadov J. Azerbaijan in the Struggle Against Extremism. 4 <http://www.gumilev-center.az/az-rbaycan-dini-ekstremizml-mubariz-d/>

constitutional structure by force, taking over the power, instigating religious intrigue and using other acts of violence to achieve political goals.¹

To strengthen the struggle against religious extremism the Republic of Azerbaijan regularly improves its legislative, educational as well as law-enforcement measures, and always consolidates the ideological bases. Time has shown us that in case of an ideological gap and in the absence of the co-existence model, dangerous armed groupings in a religious disguise are most probable to emerge.

On 5 December 2015 the Republic of Azerbaijan adopted a special Law “On the Struggle Against Religious Extremism”. By defining the legal, organizational bases of the struggle against religious extremism this law fixes the rights and obligations of the state organs and citizens carrying out the struggle against religious extremism. The main purpose of adopting this law is to protect the constitutional structure, sovereignty and multicultural security of the state and strengthen the struggle against armed groupings and terroristic organizations formed in a religious disguise. Given that armed terroristic groupings formed in a religious disguise are threatening the entire humanity and are trying to involve the young generations in their ranks relying on extremely radical ideas, the adoption of the mentioned law was of great importance.

While the Law of the Republic of Azerbaijan “On the Freedom for Faith” has successfully been regulating the relations between religion and state so far, the new law has already differentiated between the freedom for faith and religious extremism, radicalism and fanaticism from the legal point of view.

Certainly, the existence of monoethnic and intolerant societies is one of the cases causing the formation of religious extremism. From this point of view, the basic ideological foundation in the struggle against religious radical groupings is the advocacy and support of the idea of multiculturalism and the model of multicultural society. By turning the policy of multiculturalism into one of the political guidelines, Azerbaijan has formed an equal attitude to all religious communities, creeds and cultures at the state level.

However, contrary to it, in many Western societies the notions of religious fundamentalism, religious extremism and terrorism acquired the similar meaning and began to be associated with the name of some great religion (for instance, Islam). The mottoes like “Islamic terrorism”, “Islamic radicalism” happened to threaten the very peaceful heavenly religions in the mass psychology. This is very dangerous. In other words, those states are causing a great risk for themselves. The researches conducted by the sociologists of Maryland University in 2008 had very interesting outcomes showing that 51 per cent of the population of 20 countries completely rejected any association with any religious creed.² It shows that without any distinction people have come to associate even humanistic religious views with terrorism.

¹ Hajiyeva A. Religion and Terrorism. 6.

http://azkurs.org/pars_docs/refs/25/24124/24124.pdf 2018

² The Caucasus and Globalization, Volume 3, Issue 2-3, page 2009

It should be noted that the line of development of these dangerous phenomena, which have actually no connections with religion and are beyond religion, is usually as follows:

Religious fundamentalism → religious radicalism and fanaticism → religious extremism → terrorism

For religious fundamentalism to emerge, ideology is not sufficient, for it to occur there must be a favourable socio-political and psychological environment. This notion means the existence of religious dogmas absolute, inherited from the past, unchangeable and inadaptible. Religious fundamentalism can be seen in three main symptoms.

- The believers should be managed by unchangeable and absolute religious rules established by the past.

- These religious rules can be interpreted only in one way for believers.

- The religious rules should be above the secular rules.

Religious fundamentalism first manifested itself in Christianity and Judaism in the 1900s. Whereas, in Islam it started to spread extensively at the time when Salafism emerged in Egypt in the XIX century.

In the 2008 report of the European Commission the notion of religious radicalism is viewed together with religious fundamentalism, and it is noted that radicalism is such a phenomenon that it can pave the way to religious extremism and terrorism by uniting people with identical views and ideas round the severe religious views.¹ One can derive such a conclusion that religious extremism is not a phenomenon that emerges all of a sudden. This is a line of development where religious fundamental ideas can develop and lead to religious extremism. Many scholars call it “the process of radicalization”. Then there rises a question: when does this radicalization process completely turn into extremism? Can one draw the line of demarcation between these notions?

In fact, even in everyday practical life it is very difficult to differentiate between the freedom for faith and religious radicalism. Many scholars also demonstrate some controversial position on the complete transition of radicalization process into religious extremism. However, in general, there is such an accepted idea that an extremist is a person who tries to gain some results illegally and by force or disseminate his/her own idea.

Although in the early XX century terrorism, radicalism and extremism generated a serious threat in a number of countries including Azerbaijan, highly educated youth are capable of not only preventing radical terrorism but also denouncing it openly. The development of education plays an important role in the solution to social problems, in the development of the country. The conflicts in various countries of the world are due to the low level of education in those societies. Equal educational opportunities are created for every citizen in Azerbaijan, irrespective of his/her religion, ethnic identity. Owing to the care of the Azerbaijani state which attaches special attention to this area, over three thou-

sand schools have been built for the last ten years. Owing to the education programs abroad over 3500 young people have got their education abroad. Multiculturalism is being taught at universities having been included in our country's university curriculums.¹

The 4 December 2015 Law of the Republic of Azerbaijan "On the Struggle against Religious Extremism", which defines the legal and organizational bases of the struggle against religious extremism in the Republic of Azerbaijan, fixing the rights and duties of the state organs and citizens carrying out the struggle against religious extremism, conceptualizes religious radicalism and fanaticism as follows:

Religious radicalism is the behavior which expresses the association with extreme religious views in the frames of any faith, demonstrates irreconcilable attitude in fixing the exceptional nature of those religious views and is characterized by the use of aggressive methods and means in its dissemination;

Religious fanaticism is an extreme degree of religious belief excluding any critical approach and accompanied by blind observance of religious norms as one of the ideological bases of religious extremism;²

Besides, that law reflects the main goals of the Republic of Azerbaijan in the struggle against religious extremism – the guarantee of the bases of the Constitutional structure of the Republic of Azerbaijan, as well as its territorial integrity and security, the protection of the human and civil rights and freedoms, the detection, prevention of religious extremist activities, the minimization of the expected harm resulting from religious extremism, the detection and elimination of the reasons for and conditions of the formation of religious extremism and the implementation of extremist activities as well as the detection and elimination of the cases of financing religious extremism, the main principles of the struggle against religious extremism, the subjects, forms and methods of carrying out special operations against religious extremism, the situation and responsibility arising from the religious extremist activities, also in cases of violation of the appropriate provisions of the legislation of the Republic of Azerbaijan.

Cases of religious extremism were more often observed in Azerbaijan in the early 1990s. In the first years of independence the lack of socio-political stability and the weak capacity of the state to control over this area, also the low level of religious education of the people as a result of the 70 year advocacy of Soviet atheism led to the formation of various groupings in a religious disguise. Certainly, under these conditions it was easier to attract people by making use of ideological gap and force them to act in accordance with their purposes.

It should be noted that later on as years passed, and development continued, the state attached special attention to this area and formed a related strategy. That is, in 1992 the Law of the Republic of Azerbaijan "On the Freedom for

¹ The Role of the Youth in the Struggle Against Terrorism, Extremism and Radicalism. <http://www.dtx.gov.az/news112.php>

² The Law of the Republic of Azerbaijan "On the Struggle Against Religious Extremism", 2. <http://www.e-qanun.az/framework/31509>

Faith” was adopted; and thus, the legal prism of relations between the state and religious organizations was defined. And the 1995 Constitution of the Republic of Azerbaijan determined the main principles of relations between religion and the state at the highest level.

As Article 1 of the Law “On the Freedom for Faith” clearly points out, everyone has the right to profess any religion alone or together with others and express his/her conviction related to his/her attitude to religion and disseminate it. No obstacle can be made in the individual’s expression (demonstration) of his/her faith, participation in prayers, religious rituals and ceremonies or his/her learning religion. No one can be forced to express (demonstrate) his/her faith, perform religious ceremonies or participate in religious ceremonies. The advocacy of religious faith and religious lifestyle cannot be allowed by using force or threatening with the use of force, as well as with an aim of causing racial, national, social intrigue and hostility. The dissemination and advocacy of religions (religious movements) diminishing human dignity or going against the principles of humanism are forbidden.¹

Getting officially registered, religious communities function as legal entities in the Republic of Azerbaijan, and all religious communities are equal before the law and state. In accordance with Article 18 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, religion is separate from the state, and all religious faiths are equal before the law.² In fact, this principle clearly defines the direction of the relations between the state and religion. Like in all other secular states, the intervention of religion into the state or the reverse is impossible, and all religious creeds are freely represented in society.

However, as it is also understandable from Article 1 of the above-mentioned Law “On the Freedom for Faith”, in order to prevent the dissemination of the creeds or movements diminishing human dignity and going against the principles of humanism, the state must hold the function of general control in its hands and be responsible for the safety of society and the supreme nature of the law.

In Azerbaijan religious radicalism is one of the most dangerous branches of radicalism. The anticipation and prevention of its complications are of great importance from the points of view of a stable society, coexistence of different religious beliefs, and maintenance of tolerance. The Republic of Azerbaijan has always been one of the centres of tolerance where peaceful co-existence, various cultures and religious beliefs were assembled on a single stratum. Despite the big number of the forces willing to cause an artificial problem for the last years, our state has always been able to provide the necessary peace, stability on its territory. The hardest form of radicalism of the recent years was the accident in the village of Nardaran, Baku. That is, another state’s banner was hoisted in the middle of the village, and it was pointed out as a motto that power must be

¹ The Law of the Republic of Azerbaijan on the Freedom for Faith, Baku, 1992

² The Constitution of the Republic of Azerbaijan. Baku, November, 1995

regulated by religious rules, not the secular ones. This certifies to the association of that religious radicalism with the religious-ideological profile of another state, and our assumption that the villagers had been influenced by that profile. Despite all this, the state has maintained its stable status and the peace of the population, and taken the security measures successfully.

It should be noted that religious radicalism is not formed naturally. The outside and external forces try to form it artificially in their own interests and under their own impact. The main goal here is the technological use of the religiously disguised political interests of foreign forces who are interested neither in religious activity nor in faith.¹

In scientific literature the reverse process of radicalization is called “deradicalization”. That is, the preventive measures of the states against religious radicalism and extremism accomplish the composition of the notion “deradicalization”. These preventive measures can be distinguished in three aspects:

- The legal struggle against religious radicalism and extremism
- Educative measures and formation of ideological alternative policy
- International cooperation in the struggle against religious extremism and the armed groupings formed by a religious disguise.

Combatting the movements advocating radicalism and religious extremism, which are the real and potential sources of threat to the Azerbaijani people’s national interests, taking necessary measures to prevent the moderate believers, youth and teenagers from getting under the impact of harmful religious ideologies are among the basic activities of the Republic of Azerbaijan in religious education.

As examples to these measures, one can cite the complex activities organized by the state in all regions of the Republic targeted at religious education in order to combat the credulity, religious radicalism and extremism, advocate the national-spiritual values, promote our tolerant and multicultural traditions, also re-animate the traditional Islamic values as an alternative to radicalism and fanaticism.

Every state wages a struggle against religious radicalism and extremism in the frames of its legislation. Article 167 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan criminalizes such actions as preventing from the exercise of religious rituals, forcing to religious faith or financing such actions on the grounds of religious hostility, religious radicalism or religious fanaticism, illegal production, import, purchase or dissemination of religious literature, audio and video materials, goods and products and other information materials with religious content, and the crime with these actions constitutes the basis of legal struggle. In Article 168 of the Criminal Code the usurping of the citizens’ rights by the disguise of the exercise of religious rituals, i.e. the organization of a group functioning by the disguise of disseminating religious beliefs and the

¹ The Threat of Religious Extremism and Its Complications. [araz/media/10](http://araz.media/10).
<http://araz.az/index.php/dig-r/dz-miyy-t/2293-dini-ekstremizm-t-hluk-si-v-onun-f-sadlari>

exercise of religious rituals and rioting through this activity or harming the citizens' health or violating the citizens' rights, irrespective of its form, as well as distracting the citizens from fulfilling their duties as identified by the law, leading that group or participation in such a group and violating the requirements of religious advocacy, religious rituals and ceremonies are also considered acts forbidden by the legislation and generating criminal legal responsibility. Moreover, Article 283 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan criminalizes the initiation of national, racial, social or religious hatred and fraud considering them criminal acts. That is, the actions targeted to initiate national, racial, social or religious hatred and fraud, diminish the national dignity as well as restrict the citizens' rights or identify their priorities depending on their national, racial or religious identities cause criminal responsibility when committed¹ openly, also by using the means of mass media.

However, no matter how legally important the struggle against religious extremism or radicalism is, it is not sufficient yet. One of the most important symptoms of the process of deradicalization is the high level religious education.

As it is noted at the beginning of the article, the Republic of Azerbaijan is one of the rare states that realize the idea of multiculturalism on the stratum of a state policy. This very policy is a humanistic and liberal political line advocating and supporting multiculturalism and multiconfessionalism in society. In Azerbaijan, which is rich in ethnic, national and religious diversity, the policy of multiculturalism is the greatest obstacle before the emergence of religious radical views along with living up to expectations. Since, any creed and culture not forbidden by law can comfortably exist in multicultural society, and is even supported by the state. In such societies it becomes difficult to conduct a radical advocacy in a religious disguise, and ideologically the state happens to acquire self-defence mechanism as well.

Unfortunately, it should be noted that in a number of Western states, especially in the states facing the migration problems the policy of multiculturalism is rejected, and they try to present this notion in a different sense. For instance, it is mentioned that multiculturalism can lead to compactization. That is, the attempt of every national minority to protect its culture and religion can cause a conflict within a state, and different compact groups can be formed. During his speech at the 47th Munich Security Conference organized on 5 February 2011 the then Prime Minister of Great Britain David Cameron used expressions implying the following: "the doctrine of multiculturalism prevents the process of integration in society. Consequently, different communities, especially the Muslim community conduct advocacy contradicting the values of our democratic societies rejecting the liberal values in society which enables the rise of religious extremism. "Under the doctrine of state multiculturalism, we have encouraged different cultures to live separate lives, apart from each other and apart from the mainstream. We've failed to

provide a vision of society to which they feel they want to belong. We've even tolerated these segregated communities behaving in ways that run completely counter to our values.¹ However, certainly, such kind of approach is not a true one, and the essence lying in the roots of this approach by some European countries is of economic nature. That is, the political solution to the clashes of cultures generated as a result of economic migration must be an obligatory integration. This scene can also be described by Max Frisch's famous expression: "We wanted workers, we got people." It is not difficult to imagine that this kind of approach is an approach contradicting universal values.

Every nation has the right to maintain its creed, customs and traditions and culture, and all states must enable it. The reverse of it can lead to such crimes as assimilation or isolation or apartheid, ethnic-national conflicts and faith discrimination which can certainly generate dangerous hotbeds of conflicts, terroristic groupings in a religious disguise or disguised as the movement of resistance. From another angle, the reverse of the policy of multiculturalism can lead to the disappearance of minor cultures which will further inflame the process of polarization and the emergence of the notion of dominant culture, the hatred among the nations. As is mentioned by the outstanding American scholar Samuel Handington, there can be the clash of civilizations.

Whereas, the Republic of Azerbaijan treats both the mainenance of religious diversity and the policy of multiculturalism very sensitively and has formed a special political line in this area. In this connection there is even Baku International Centre of Multiculturalism, the State Committee for the Work with Religious Organizations, Department of the Presidential Administration of the Republic of Azerbaijan on Interethnic Relations, Multiculturalism and Religious Issues. Even in his opening speech at the VI Baku International Humanitarian Forum the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev emphasized it, "There is no alternative to multiculturalism. The reverse of this policy is Islamophobia, xenophobia, anti-Semitism and discrimination."² That is, the policy and ideology of multiculturalism is actually a humanistic and liberal political course targeted at promoting interreligious, interfaith and intercultural dialogue rather than igniting religious extremism.

On the other hand, it should be mentioned that the Republic of Azerbaijan is taking many educational measures to pursue the policy of multiculturalism and combat religious extremism. That is, for instance, it is closely cooperating with the State Committee for the Work with Religious Organizations, Baku International Centre of Multiculturalism, other central and local executive bodies, the civil society institutions, and organizes a series of conferences, sessions, "round tables" jointly with them almost in all regions of the country. These events, mainly are aimed not to allow the cases of intolerance, discrimination among the believers of different religions and sects, but

¹ PM's speech at Munich Security Conference, 5. February. 2011

² President Ilham Aliyev's Opening Speech at the IV Baku International Humanitarian Forum, 2 October 2014

strengthen tolerance and multiculturalism in the activities of religious communities, prevent the radical tendencies in society and involve religious communities in these activities. The educational activities are carried out through electronic means of mass media, newspapers and publications prepared by the State Committee. For this purpose, different literature are published.

The Republic of Azerbaijan is continuing its activities to prevent religious extremism, protect citizens from foreign influences, maintain a stable religious situation in the country, guarantee the security of the population today as well. To adjust the normative-legal acts to the international norms, identify the rights and obligations of both the state and religious organizations precisely, as well as restrict the activities of the sects and movements advocating harmful ideas contradicting the principles of humanism, the legislative basis is regularly improved. The main goal here is to serve the correct development of each of the Azerbaijani youth, the advocacy of the maintenance of national values, customs and traditions in both their families and educational institutions, turning them into a bright future for the state and society. Yet, despite all the educational measures taken in the country, the untraditional radicals especially those disseminating radicalism, extremism and credulity, trying to politicize religion continue their activities. Therefore, it is necessary to take educational measures at the state level, facilitate the youth, who are the future of the country, in understanding and correctly appraising multiculturalism and the related state policy, the realities, the processes going on in the world, and guide them in certain directions.

As it is mentioned above, international cooperation is one of the the important elements of the process of deradicalization. It is clear that if the world community jointly combats religious radicalism, extremism and terroristic groupings, which are derived from them and formed in a religious disguise, more successful outcomes can be obtained. However, joint cooperations are more important also for these phenomena not to emerge. That is, ideological struggle and exchange of experience are more important than armed struggle. Unfortunately, it must be noted that the international struggle against extremism leaves much to desire yet. Most often the international organizations treat in the content of international terrorism the struggle against extremism. "The International Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism" adopted by Shanghai Cooperation Organization on 15 June 2001 is almost the first international document adopted in the frames of the struggle against extremism.

After gaining independence in the late XX century, the Republic of Azerbaijan ratified many international documents in the frames of close cooperation with international organizations and reflected them in its internal legislation to maintain and develop ethno-cultural and confessional diversity. For instance, such documents as "The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination", "The International Declaration on the Rights of the Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Language Minorities" in the frames of cooperation with the UNO, "The Framework Convention for the Protection of the National

Minorities” in the frames of cooperation with the Council of Europe, “Helsinki Final Act” in the frames of cooperation with the OSCE, “The Convention on the Protection and Promotion of Cultural Self-defence” and “The Declaration of Principles on Tolerance” in the frames of cooperation with the UNESCO have been ratified, and the main provisions of these documents have found their reflection in the Constitution of the Republic of Azerbaijan, which is considered the main law of the country, as well as in appropriate legislative acts.

Such norms of the Constitution of the Republic of Azerbaijan as Article 18 (Religion and State), Article 21 (State Language), Article 25 (Right for Equality), Article 44 (National and Ethnic Identity), Article 45 (Right to Use the Mother Tongue), Article 48 (Freedom of Conscience) are the greatest guarantee to maintain the ambiance of the ethno-cultural and confessional tolerance and provide multicultural security.

Azerbaijan is a tolerant country where various ethnicities and nationalities, people professing distinct religions have historically co-existed in friendship and fraternity. The values of humanism and multiculturalism peculiar to the Azerbaijani people are of exceptional importance in the peaceful co-existence of the ethnicities with distinct faith and beliefs for thousands of years, maintenance of the ethnic cultural diversity up to present.

Today interreligious relations are at the highest level in our country. The specialists visiting Azerbaijan are presenting religious tolerance as the universal model.

The entire world has already admitted that the policy of Azerbaijan is based on such principles as tolerance, strengthening of the ambiance of dialogue, realization of the rights of youth and women, consolidation of the present-day values.

Our State leader’s special attention to and care for the religious sphere, the repairs and restoration of mosques, churches and synagogues should also be emphasized. Azerbaijan is among the few countries which officially allocate financial resources to the religious sphere, repair and restore the religious places of worship at the state expenses.

Jointly with various state organizations, Baku International Centre of Multiculturalism regularly holds national and international scientific-theoretical, scientific-practical conferences, seminars, “round tables”, lectures, literary-artistic events on the themes of cultural diversity, tolerance and the role of intercultural dialogue in the solution to the conflicts, the Azerbaijani model of multiculturalism and the world multiculturalism models. As examples, one can cite the section on “The Role of Azerbaijan in the Formation of Multicultural Society” in the frames of the VII Global Forum of the UN Alliance of Civilizations on 27 April 2016, the First International Roundtable on “Terrorism Against Multiculturalism” on 28 June 2017, the International Conference on “The Past and Present of the Alban Apostolic Church” in the city of Gabala on 20 July 2017, and the conference on “The Azerbaijan Model of Religious Tolerance and Co-existence” in London on 17 May 2016.

As the President of the Republic of Azerbaijan Mr. Ilham Aliyev pointed out, “Today multiculturalism is a state policy and also a lifestyle in Azerbaijan”.

Conclusion

It is obvious that as a social phenomenon, religion is a very sensitive and timely theme; and the more religion alienates from its origin, the more it becomes politicized and turns into a tool in the hands of extremist forces to achieve certain goals. Thus, there appears religious extremism, another negative social phenomenon, which is against all other views and tries to firmly inculcate its statements in people.

Today in the Republic of Azerbaijan the law enforcement bodies are taking consistent, educational and systematic measures to prevent the tendencies of extremism and radicalism in the country. One of the main goals of the state is not to facilitate or allow the dissemination of radical sects, religious extremism in our Republic.

In the modern period it seems impossible to prevent such kind of problems without joint efforts of a powerful state and civil society and international organizations. There must be both a powerful state and strong civil society to combat extremism and radicalism efficiently.

As a civil and secular state, Azerbaijan has always been against religious extremism, condemned religious intolerance and cooperated with other states in this sphere and is doing it today as well. Azerbaijan gives preference to cooperation with the countries combatting terrorism, religious extremism. At present legal enforcement bodies are taking consistent and targeted measures to prevent the radical and extremist tendencies. The activities of all the radical religious movements in the country have been taken under control, the import of harmful religious literature and its dissemination in the country have been prevented.

In Azerbaijan the educational work is being carried out intensively both by the state organizations and civil society representatives. Every year the State Committee for the Work with Religious Organizations develops special programs on educational work; besides this, hundreds of civil societies functioning in the country implement projects on religious education and advocacy of multiculturalism.

In accordance with the research findings, we would like to point out that religious security is really part of national security. Despite the stable and peaceful co-existence in the Republic of Azerbaijan, the threat of religious extremism, radicalism always exists for every state. To prevent all this, the traditions of tolerance and multiculturalism should be maintained, developed and advocated throughout the entire society.

Literature

1. Abdulla K. The Restriction of the Activities of the Radical and Extremist Movements in Azerbaijan. <http://kamalabdulla.az/2946/kamal-abdulla-azerbaycanda-radikal-ve-ekstremist-cereyanlarin-fealiyyeti-xeyli-mehdudlasib/>
2. Ismayilov Gunduz. Tolerance: What We Know and We Don't. Baku 2014, p.191
3. Religious Security Is Part of National Security. The newspaper "Zaman". 17 March 2015. <http://anl.az/down/meqale/zaman/2015/mart/426816.htm>
4. Mammadov J. Azerbaijan in the Struggle Against Extremism.
5. <http://www.gumilev-center.az/az-rbaycan-dini-ekstremizml-mubariz-d/>
6. Hajiyeva A. Religion and Terrorism.
7. http://azkurs.org/pars_docs/refs/25/24124/24124.pdf 2018
8. The Caucasus and Globalization. Volume 3, Issue 2-3, page 2009
9. The European Parliament, Religious Fundamentalism and Radicalism, Briefing, March 2015
10. The Role of the Youth in the Struggle Against Terrorism, Extremism and Radicalism.
11. The Law of the Republic of Azerbaijan "On the Struggle Against Religious Extremism", 05.12.2017/<http://www.dtx.gov.az/news112.php>
12. The Law of the Republic of Azerbaijan on the Freedom for Faith, Baku, 1992
13. The Constitution of the Republic of Azerbaijan. Baku, November, 1995. The Threat of Religious Extremism and its Complications. [araz/media/10. http://araz.az/index.php/dig-r/dz-miyy-t/2293-dini-ekstremizm-t-hluk-si-v-onun-f-sadlari](http://araz.az/index.php/dig-r/dz-miyy-t/2293-dini-ekstremizm-t-hluk-si-v-onun-f-sadlari)
14. The Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, Baku, ... <http://www.e-qanun.az/code/11>
15. PM's Speech at Munich Security Conference, 5. February. 2011
16. President Ilham Aliyev's Opening Speech at the IV Baku International Humanitarian Forum, 2 October 2014
17. Karimova E. The Struggle Against Religious Radicalism: Results and Obligations. The newspaper "Yeni Azerbaijan", 17 September, 2016
18. Azerbaijan: Religious Pluralism and Challenges of Cultivating Identity. http://multiculturalism.preslib.az/en_others-dcsnD5KUXW.html
19. Religious Extremism. The Human Truth Foundation <http://www.humanreligions.info/extremism.html>
20. Multiculturalism and Religion <http://www.religiopolis.org/publications/3894-multikulturalizm-i-religija-5.html> (in Russian)
21. Abdulla K. The Restriction of the Activities of the Radical and Extremist Movements in Azerbaijan. <http://kamalabdulla.az/2946/kamal-abdulla-azerbaycanda-radikal-ve-ekstremist-cereyanlarin-fealiyyeti-xeyli-mehdudlasib/>
22. The Principles of the Policy of Multiculturalism and Azerbaijan. The newspaper "Republika", 10 June 2016. <http://unec.edu.az/multikulturalizm-siyasetinin-prinsipleri-ve-azerbaycan/>
23. *Religious Freedom and the Struggle Against Extremism.* <https://berkleycenter.georgetown.edu/projects/religious-freedom-and-the-struggle-against-extremism>
24. *Azərbaycan Multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları.* Bakı – 2016
25. *Azərbaycanda Multikulturalizm. Bibliografiya.* Bakı – 2016
26. *Azərbaycan Multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik.* Bakı – 2017

Ceyhun MƏMMƏDOV

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun rektoru

Azərbaycanda dövlət-din modelinin uğurları Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun timsalında

Hazırda ölkəmizdə həyatın bütün sahələrində dərin, rasionel və pragmatik islahatlar uğurla həyata keçirilir.

Şərq və Qərbin, Şimal və Cənubun qovşağında yerləşən respublikamız, bir növ, XXI əsrin iqtisadi möcüzəsini yaradır – dinlər, mədəniyyətlər, sivilizasiyalar arasındakı tarixən qırılmış əlaqələri bərpa edir, digər tərəfdən, humanitar aspektdə dialoq, humanizm və birgəməvcudluq, tolerantlıq, multikulturalizm fəlsəfəsi kimi insan zəkasının arzusu olan böyük idealları siyasətin fəlsəfəsinə gətirir. Həmçinin dünyada hər kəsin ehtiyac duyduğu dəyərlərin rehabilitoqu və nəvigatoru kimi misilsiz missiyanı həyata keçirir. Şübhəsiz, bütün bunlar ölkə rəhbərinin bütün sahələrə – elmə, mədəniyyətə, iqtisadiyyata, təhsilə, humanitar sahəyə, milli-mənəvi dəyərlərə, bir sözlə, həyatın bütün sahələrinə diqqət və qayğısı nəticəsində reallaşır və bu dəyərlər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin möhtəşəm fəaliyyətinin məhsuludur.

Dünyada gedən proseslərə elmi-nəzəri anlamda yanaşdıqda görürük ki, hazırda baş verən tendensiyaları birmənalı qiymətləndirmək mümkün deyil. Cəmiyyətdə sürətli dəyişikliklər fonunda təzahür edən müxtəlif hadisələr göstərir ki, qloballaşma kimi xarakterizə olunan tarixi dövrdə müasir tendensiyaların çoxaspektliliyi istənilən dövlət üçün ziddiyyətlər yarada bilər; bu, faktıdır və onu təkzib etmək mümkün deyildir. Zaman-zaman aydın oldu ki, prosesin fəlsəfi istiqamətini müdrikliklə duyan şəxsiyyət dövlətə rəhbərlik edərsə, həmin ölkə nəinki çaxnaşmalardan qurtula bilər, hətta müharibə vəziyyətində olmasına baxmayaraq, bütün sahələr üzrə inkişaf edərək, hər kəs üçün dünyada modelə – yeni tarixi nümunəyə çevrilə bilər. Müasir Azərbaycandan söhbət edərkən fərhəlləndirici haldır ki, dünyada artıq əksəriyyət bu nümunədən danışmaqdadır. Fakt budur ki, hazırda iqtisadiyyat, humanitar və ictimai sahələrdə həssas sahə hesab edilən dövlət-din münasibətlərində, etiqad azadlığında multikulturalizm və tolerantlıq siyasətini uğurla həyata keçirməklə Azərbaycan Respublikası sözügedən istiqamətdə yeni nümunə kimi dünyada xatırlanmaqdadır. Şübhəsiz, bu uğurun və möhtəşəm strategiyanın fəlsəfi əsasları Ulu Öndər Heydər Əliyev

tərəfindən Ana Yasa kimi təsbit olunmuşdur və hazırda Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə rəşional və pragmatik siyasətlə uğurla davam etdirilir. Bütün bu nailiyyətlərin kökündə isə müdrik və uzaqgörən siyasət dayanır.

Dövlət-din münasibətlərindən bəhs edərkən nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, bu istiqamət kimlər üçünsə sadə və asan məsələ təəssüratı yarada bilər. Əslində, bu sahə mürəkkəb çalarlara, dərin məzmun və fəlsəfi qatlara malik amil kimi dəyərləndirilməlidir. Hər halda, fəlsəfə tarixi və ümumiyyətlə, bu sahə ilə məşğul olan mütəxəssislərə sözügedən tendensiyanın tarixi dinamikliyi və fəlsəfi problematikası aydındır. Yaxın tarixdən danışarkən Qərb və Şərq ölkələrində baş verən hadisə və proseslərin təmsalında bunu nəinki filosof və ya alim, az qala, əksəriyyət dərk etməkdədir.

Bir faktı da qeyd etmək ki, ölkə ərazisində yerləşən dini abidələrin qorunması, bərpası və yenidən tikilərək inanc sahiblərinin ixtiyarına verilməsi, dövlət-din münasibətlərinin hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi və digər sahələrdə görülmə işlər – dini təhsilin keyfiyyət və kəmiyyətə artırılması istiqamətində verilən qərarlar, sərəncamlar, dövlətin bu sahədə atdığı addımlar, keçirdiyi tədbirlər və qəbul etdiyi qərarlar ardıcılığı ilə yanaşı, dərin fəlsəfi məzmunla malikdir. Eyni zamanda, respublikamızda təşkil olunan dinlərarası, mədəniyyətlərarası, sivilizasiyalararası dialoq və əməkdaşlıq platformalarını, konfransları, humanitar forumları, yüksək səviyyəli beynəlxalq tədbirləri, Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri, Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın dünyada apardığı möhtəşəm fəaliyyəti də bura əlavə etdikdə görürük ki, Azərbaycan rəhbərliyi dünyada sülh və əmin-amanlığı qorumaq, multikulturalizmi insanların həyat fəlsəfəsinə çevirmək üçün həm ölkədə, həm də respublikanın hüdudlarından kənarda nə qədər möhtəşəm işlər aparır. Əslində, bir yazıda bu fəlsəfənin mahiyyətini əhatə etmək mümkün deyildir.

Yuxarıda qeyd etdik ki, din sahəsi nəzəri fikir üçün daim həssas sahə olmuş və hazırda da belə qalmaqdadır. Bütün bu həssaslıq isə sözügedən sahənin daim dövlət himayəsinə və qayğısına, hətta nəzarətinə belə ehtiyac yaradır. Yeri gəlmişkən bir məqamı vurğulamaq istədik: yaxşı olardı ki, filosoflar, həmçinin digər mütəxəssislər din mövzusunə müraciət edərkən bəzi hallarda dinlərin özəllikləri və fərqlilikləri barədə düşüncələrini qabartmaq əvəzinə onları birləşdirən ümumi cəhətlər haqqında daha geniş araşdırmalar aparsınlar. Adətən, ölkəmizdə belə məsələlərdə dinləri birləşdirən cəhətlər daha çox maraqlıdır ki, bu da dövlətimizin humanitar və dini-təhsil strategiyasının ən vacib istiqamətlərindəndir. Bu istiqamətin həyata keçirilməsində Heydər Əliyev Fondunun, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin və bu təşkilatın tərkibində ölkə rəhbərinin xüsusi Sərəncamı ilə yeni yaradılan Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin, AMEA-da fəaliyyət göstərən müvafiq şöbələrin, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin xidmətlərini xüsusi qeyd etmək vacibdir.

Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi Ulu Öndər Heydər Əliyevin Fərmanı ilə 21 iyun 2001-ci ildə yaradılıb. Komitənin bu illər ərzində gördüyü iş nəticəsində ölkədə dini etiqad azadlığının həyata keçirilməsi, milli-

mənəvi dəyərlərin qorunması və təbliği istiqamətində çalışmaların mahiyyəti göstərdi ki, bu qərarın qəbulu həmin dövr üçün nə qədər vacib və zamanında atılmış müdrik addım olmuşdur. Qlobal anlamda bu qərarın fəlsəfəsinə nəzər yetirsək, onun miqyası daha aydın görünər.

DQİDK-nın bu illər ərzində səmərəli fəaliyyəti Azərbaycan Prezidentinin bu sahəyə həssaslıqla yanaşdığının, qayğı göstərdiyinin, diqqət yetirdiyinin bariz nümunəsidir. Ölkədə fəaliyyət göstərən fərqli dinlərə etiqad edən insanların inanc azadlığını təmin etmək, onların bir-biri ilə əlaqə və münasibətlərini daha da inkişaf etdirmək və tənzimləmək üçün sözügedən dövlət qurumunun təsis olunması vacib məsələlərdən biridir. Qeyd edək ki, bu, həm də dövlətin strateji siyasətində praktik anlamda multikulturalizm strategiyasının alternativsizliyini sübut edən praktik fəaliyyətdir. Bütün bu illər ərzində DQİDK-nın dövlətin münasibətləri, dini etiqad azadlığı, dini və dünyəvi təhsilin inkişafı istiqamətində göstərdiyi fəaliyyət və irəli sürdüyü təkliflər, heç şübhəsiz, öz məntiqi inkişafında daha yüksək yeni qərarın verilməsi ilə nəticələndi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 9 fevral 2018-ci il tarixli Sərəncamına əsasən, DQİDK-nın tərkibində Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun yaradılması haqqında qərar qəbul olundu. 31 may 2018-ci il tarixdə isə instituta rektor təyin edildi.

Hazırda İlahiyyat İnstitutunun fəaliyyətinin əsas istiqamətini dövlətin müəyyən etdiyi başlıca kursa – sekulyar əsaslara söykənməklə, dini təhsilin ölkədə dərin və elmi-teoloji aspektdən tədrisi, tələbələrə öyrədilməsi ilə yanaşı, dünyəvi təhsil təşkil edir. İnstitutun qısa zaman kəsiyində fəaliyyəti və gördüyü işlər, keçirdiyi tədbirlər, ölkə daxilində və hətta ölkədən kənar bu sahədə çalışan mütəxəssislərlə, alim və ziyalılarla, xarici ölkə səfirləri, ictimaiyyət nümayəndələri və başqa nüfuzlu insanlarla görüşləri, məsləhətləşmələri, AMEA-nın müvafiq institutlarının elmi əməkdaşları ilə mübadilələri göstərir ki, ali tədris ocağı dinamik fəaliyyətdədir. Məqsədimiz institutun keçirdiyi tədbirlərin, seminar və konfransların, görüşlərin təfsirini vermək deyil. Bir məqamı vurğulamaq istədik ki, qısa zaman ərzində müxtəlif istiqamətlərdə elm, din, təhsil sahələrinin mütəxəssisləri ilə əməkdaşlığın yaradılması; elmi-təcrübi mübadilənin aparılması; birgə beynəlxalq elmi konfransların keçirilməsi və digər məsələlərdə uğura nail olmaq o qədər də asan məsələ deyil və bu, Aİİ kollektivinin yüksək əməksevərliyinin bariz nümunəsidir. Həmçinin anlayırıq ki, bütün bunlar İlahiyyat İnstitutunun gənc və perspektivli komandasının üzərinə böyük məsuliyyət qoyur.

Məlumdur ki, DQİDK-nın nəzdində İlahiyyat İnstitutunun yaradılması Azərbaycanda həyata keçirilən əsaslı islahatların məntiqi nəticəsidir və ondan böyük gözləntilərin olması başadüşüləndir. Müsbət məqamlardan biri budur ki, institut müasir təhsilin multidissiplinar istiqamətli olmasından irəli gələn fəlsəfi əsaslara üstünlük verməklə müasirliklə, bir növ, ənənəni, dini dünyagörüşlə elm və bilik sahələrini yaxınlaşdırmağa cəhd edir. Bu göstərir ki, institut rəhbərliyini təmsil edənlər müasir çağırışların pozitiv istiqamətini dəyərləndirmək imkanlarına malik perspektivli mütəxəssislərdir. Ali tədris müəssisəsinin islamşünaslıq

və dinşünaslıq ixtisaslarına tələbə qəbulunu həyata keçirməsi bir daha göstərir ki, məqsəd dinin teoloji əsasları ilə məhdudlaşmayacaq, onun istiqamətində fəlsəfi məqamlar da üstünlük təşkil edəcəkdir.

İlahiyyat İnstitutunun qısamüddətli fəaliyyətinə nəzər saldıqda görürük ki, tədrisdə təhsil standartlarının müəyyənləşdirilməsi üçün rəhbərlik Harvard, Oksford və Kembric kimi aparıcı dünya universitetlərinin, o cümlədən, Şərqi tanınmış ali təhsil ocaqlarının təcrübəsindən bəhrələnməklə fəaliyyətini davam etdirir. Bu, müsbət haldır, həmçinin ilkin zamanlar üçün böyük uğurdur. Maraqlı məqamlardan biri də odur ki, institutda İslam dininin tədrisinə dair Quran, Hədis, Təfsir, Fiqh, Kəlam, Təsəvvüf kimi ilahiyyat üzrə əsas ənənəvi fənlərlə yanaşı, dinlərin sosiologiyası, psixologiyası, fəlsəfi və tarixi aspektlərdən tədqiq edilməsi həyata keçirilməkdədir. Bu da müasir Qərb teoloji institutları istiqamətində uğurlu gediş hesab oluna bilər. Həmçinin İslam dini ilə yanaşı, qısa zamanda aparıcı dünya dinlərinin – Yəhudilik, Xristianlıq, Hinduizm, Buddizm, Fəlsəfə, Sosiologiya, Psixologiya, Multikulturalizmə giriş kimi sosial və humanitar fənlərin tədrisinin təşkili istiqamətində görülmüş işlər böyük rəğbət doğurur.

Hazırda respublikamız üçün əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də ölkədə savadlı ilahiyyatçılar yetişdirməklə yanaşı, dinşünas alimlərə böyük ehtiyacın duyulmasıdır. Ölkədə dinşünas alimlər mövcuddur, hər halda, onların sayı hazırda yetərli deyildir.

Aİİ-də qeyri-dini təhsilin dini təhsillə paralel öyrədilməsi isə yeni çağırışların istiqamətini dərk etmək deməkdir ki, bu da son dərəcə mühüm amildir. İlahiyyat İnstitutunun yaradılması və orada İslam dini ilə yanaşı, digər səmavi dinlərin teoloji əsaslarla öyrədilməsi, bu istiqamətdə araşdırmaların aparılması artıq onun gələcək miqyasından – perspektivindən xəbər verir. Dinlərarası münasibətlərin genişlənməsinə, dinlərin institusional anlamla, teoloji əsaslarla dialoqda olmasına (sonuncu müddəadan söhbət gedərkən bəzi din nümayəndələri buna müəyyən etirazlar edə bilər) bir zərurət vardır. Fəlsəfənin ən dərin problematikası kimi bu, daim izlənməkdədir. Fəlsəfə ilə əməkdaşlıq, yaxud dinin mahiyyəti, əslində, bu əsaslardan uzaq deyil. Bu səbəbdən, hazırda dünyada multikulturalizm siyasəti, dinlərarası dialoqların aparılması bütün cəmiyyətlər, ölkələr üçün daha vacibdir. Bu anlamda Azərbaycan nümunəsinin aktuallığı göz önündədir.

Faktlar göstərir ki, dünyada elmi biliklərlə dini biliklər arasında tarazlığı saxlamaq bir çox halda mümkün deyil. Bu, Qərbdə bir formada, Şərq ölkələrində isə başqa şəkildə təzahür edir. Fəlsəfi anlamda bu, onların bir-birini inkar etməsi demək deyildir – əməkdaşlıq həmişə vacibdir. Yaxın tarix, həm də qonşu ölkələrdə baş verən tendensiylər sübut edir ki, dini biliklərin inkişafı yalnız ilahiyyatla məhdudlaşmır. Dinin elmlə, biliklə, fəlsəfə ilə əməkdaşlığa gəlməsi zərurətdir və o, hətta müasirliyin ümdə problemlərindən hesab edilir. Bu anlamda Azərbaycanda mövcud dövlət-din modelinin uğurları, aparılan islahatların perspektivləri dünyada əksəriyyət üçün böyük ümidlər yaradır. Bu ümidlərin adı mədəniyyətdir, elmdir, sülh və əmin-amanlıqdır – multikulturalizm, dialoq və birgə mövcudluq fəlsəfəsidir.

Kamran İMANOV

*Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyi
İdarə Heyətinin sədri, professor*

Multikulturalizmin Azərbaycan modeli identiklik işığında

Belə bir fikir var ki, multikulturalizmin mütərəqqi əhəmiyyəti onun cəmiyyətdə ölkənin bütün mədəniyyətlərinin və xalqlarının qarşılıqlı tanınması, tolerantlığı və bərabərliyi ilə birgə daimi inteqrasiya başlanğıcı axtarışlarından irəli gəlir. Cəmiyyət tərəfindən inteqrasiyaya olan bu canatımın dərk edilməsi, öz növbəsində, sosial sabitlik və rifah yaradır – bununla da inkişafın dayanıqlı olmasını təmin edir.

Dünyanın üç aparıcı Avropa ölkəsinin – Almaniya, Böyük Britaniya və Fransaın liderləri bir dövlətdə müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin sülh şəraitində birgəyaşayışı zərurətini şübhə altına almasalar da, multikulturalizmin iflasa uğradığını bəyan etdilər və onun “ziddiyyətliliyini” qabartdılar. Ekspert rəylərinə görə, Qərbi Avropada multikulturalizmin iflası ilk növbədə vahid bir ölkədə etnik, irqi, dini və mədəni icmaların qarşılıqlı əməkdaşlığının təşkili üzrə qeyri-adekvat dövlət paradiqmasına söykənmiş və multikultural dezinteqrasiyaya gətirib çıxarmış səhv siyasi strategiyanın nəticəsində baş vermişdir.

İnteqrasiyanın uğuru çoxsaylı obyektiv və subyektiv amillərlə müəyyən olunur ki, bunlardan daha vacibi sosial-iqtisadi amillərdir. Deməli, söhbət baş tutmamış multikulturalizmdən daha çox immiqrasiya ilə bağlı problemlərin həllindən, multikultural ritorika hesabına mədəniyyət müstəvisinə “keçirilmiş” problemlərdən yox, sosial səciyyəli problemlərin həllindən gedir.

Qloballaşma şəraitində müasir milli dövlət öz sosial sabitliyi üçün bir tərəfdən özünü qorumaqla suverenliyini təmin etməli, digər tərəfdən isə qüvvələr tarazlığını saxlamaqla ardıcıl şəkildə fərqlilik prinsiplərini möhkəmləndirməlidir. Multikultural ideologiyanın həyata keçirilməsinə olan bu zərurət tarixi milli dövlətlərdə xüsusilə vacibdir və həm hüquqlarının məhdudlaşdırılması siyasətinin etnik millətçiliyi stimullaşdıracağı milli azlıqların, həm də onları qəbul edən cəmiyyətdə etnomədəni plüralizm tərəfdarı kimi çıxış edən immiqrantlardan ibarət etnik qrupların mövcud olmasının mümkünüyü ilə şərtlənir. Bu prinsip-

lərdən ən başlıcası bütün sosial münasibətlər və münaqişələr müxtəlifliyinin dövlətin fəal vasitəçilik və konkret nəticələrə gətirib çıxaran funksiyaları vasitəsilə hüquq müstəvisinə keçirilməsi prinsipidir. Bununla da müasir millətin sabitliyi və onun etnik qrupdan fərqliliyi dövlətin fəaliyyəti ilə əlaqələnin.

Multikultural inkişafın parlaq nümunəsi müasir Azərbaycandır

Azərbaycan rəhbərliyinin müasir multikultural cəmiyyətin formalaşdırılması iradəsinə söykənən siyasi qərarlar və Azərbaycan xalqının əsrlərin dərinliklərinə gəlib çıxan tolerantlıq ənənələri elə bir durum yaratdı ki, həmin durumda “multikulturalizmin alternativı yoxdur”. Doğrudan da, “multikulturalizmin alternativı yoxdur”, çünki, Prezident İlham Əliyevin sözləri ilə desək, alternativ – **“ksenofobiya, ayrı-seçkilik, irqçilik, islamofobiya, antisemitizm...”**, dəhşətli fəlakətlərə aparıb çıxaran və mütərəqqi bəşəriyyət üçün qəbul edilməz sayılan “olduqca təhlükəli təmayüllərdir”. “Multikulturalizmin dünyada ünvanları çoxdur, onlardan biri də Azərbaycandır”. Azərbaycanın multikultural inkişafın mərkəzinə çevrilməsi, Azərbaycan multikulturalizmi modelinin bir çox müasir cəmiyyətlər üçün nümunəvi model olması ümumilikdə qəbul edilmiş faktdır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycanın multikulturalizm modelinin olduqca dəqiq və qısa tərifini vermişdir: **“...Hər bir cəmiyyətin gücü onun dini və milli müxtəlifliyindədir... Əlbəttə, bunun üçün ənənələr lazımdır, eyni zamanda, dövlət siyasəti də lazımi səviyyədə aparılmalıdır. Azərbaycanda hər iki amil mövcuddur”**.

Həqiqətən, Azərbaycanın multikultural siyasətində iki amil – ölkə rəhbərliyinin multikultural təhlükəsizliklə əsaslandırılmış siyasi qərarları və Azərbaycan xalqının çoxəsrlik tolerant ənənələri üzvi şəkildə birləşir. Azərbaycanın multikultural modeli çərçivəsində mədəni müxtəlifliyi dəstəkləyən dövlət qərarları bu halda mədəni fraqmentləşməyə imkan vermir və ictimai integrasiyanın universal dəyərləri ilə təzad təşkil etmir. Kompromisə nail olunur, çünki tərəflərin maraqları bir-birinə zidd deyil və bu, sıfır nəticəli oyun yox, çoxtərəfli qarşılıqlı fəaliyyətin və əməkdaşlığın, kooperasiyanın və ümumdövlət maraqlarının hamıya fayda verdiyi koalisiyalı bir oyundur.

Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinə gəlincə isə, multikulturalizmin immiqrantların onları qəbul edən cəmiyyətə integrasiyası zərurətinin nəticəsi olduğu Qərbi Avropa ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycanda multikulturalizm bu qədim torpağın bütün sakinlərinin tarixən dəstəklədikləri həyat tərzidir. Azərbaycan millətinə respublikamızda yaşayan bütün xalqlar daxildir və onların hamısı azərbaycanlıdır. Etnik tolerantlıq və dini dözümlülük həm keçmiş, həm də indiki sakinlərin inanclarının uzun müddət yanaşı mövcud olmasının nəticəsidir. Minilliklər boyu Azərbaycan türkləri dövlət əmələ gətirən etnos, Azərbaycan dili isə yüzillər boyu etnoslararası ünsiyyət vasitəsi olmuşdur. Azərbaycan türklərinin özləri də etnik baxımdan üstünlük təşkil edən türk toplumu və ona qarışıq olan digər etnik toplumlar – Qafqaz və İran toplumları bazasında formalaşmışdır. Bu layların mədəni normalarını və dəyərlərini özünə hop-

durmuş unikal bir etnik aləm yaranmış, yüzillər boyu indi multikulturalizm adlandırılan mədəni özünəməxsusluğun qorunmasının integrativ vəhdət kapitalı toplanmışdır. Bu, bizim həm sərvətimiz, həm də böyük üstünlüyümüzdür. Bir sözlə, ənənələr elə bir keçmişdir ki, onlarsız nə indi, nə də gələcək mümkün deyil. Azərbaycan xalqının belə ənənələrindən biri də Azərbaycanın dövlət siyasətinin diqqətində olan, məharətlə idarə olunan əzəli multikulturalizm ənənəsidir.

İdentiklik və onun formaları

Multikultural inkişafın integrasiya meyillərini qiymətləndirmək üçün indikatorlara, beynəlxalq planda bu indikatorları bütövlükdə və ayrı-ayrı ölkələr üzrə tədqiq etməyə imkan verən göstəricilərə maliklik.

Zəruri indikatorlardan biri identiklikdir, identikliklərin qarşılıqlı nisbəti və bağlılığı onların dinamikasıdır. Burada ilk növbədə vətəndaş-milli identikliyin onun başqa formaları ilə tutuşdurulması vacibdir, çünki Hucbner və Richterin (Hukbner və Rixter) dəqiq göstərdikləri kimi, “millət dövləti-siyasi birliyin mövcudluq forması kimi multikultural inkişaf baxımından bundan sonra da əhəmiyyətini saxlayacaq”. Bununla bağlı “dövlət”, “millət”, “milli cəmiyyət” və “identiklik” terminləri prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Fərdin identikliyi və ya özünüidentikləşdirmə hüququ insana xas olan özünü hansısa bir mədəni birliyə aid etmək xüsusiyyətidir. Bu cür birlik kimi vətəndaş-milli, etnik, dini, ümumsivilizasiya birlikləri və s. çıxış edə bilər.

Amerikalı psixoloq E.Eriksonun əsərləri sayəsində sosial-humanitar elmlərdə geniş istifadə olunan “identiklik” termini XX əsrin 70-ci illərindən mədəniyyətşünaslıqda da yer aldı. Öz kateqorial aydınlığına malik olmasa da, bu termin insana sosial-mədəni mühitdə yerini müəyyənləşdirməyə və bununla da ətraf aləmdə səmtlənməyə imkan verən istənilən şəxsiyyətin özülü kimi qəbul edilir.

Beləliklə, identiklik insana xas olan özünün bu və ya başqa birliklərə mənsub olduğunu ümumiləşdirilmiş şəkildə təsəvvür etmək xüsusiyyətidir. İdentiklik mürəkkəb və iyerarxik səciyyə daşıyır, öz komponentləri kimi isə özünüidentikləşdirməni, öz qrupu haqqında təsəvvürü (“biz” surəti), öz dili, mədəniyyəti, ərazisi, keçmişi, dövlətçiliyi haqqında təsəvvürləri əhatə edir. Mədəni identiklik (etnik, milli, dini, sivilizasiya) dövlətin-millətin bazisidir. Nə qədər ki insanın milli identikliyi sinfi, konfessional və ya regional fərqlərdən üstün tutulur, məhz bütün birlik üçün ümumi keçmiş, tarixi tale haqqında təsəvvürlər ona öz “əlahiddəliyini” qoruyub saxlamağa imkan verir, bunun sayəsində də millət mövcud olur.

İdentiklik həm neqativ, həm də pozitiv sxem üzrə qurula bilər.

Neqativ identikliyi rəhbər tutanlar onların “özgə” kimi qəbul etdikləri birliklərə qarşı adətən çox aqressiv olurlar. Pozitiv identikliyə gəlincə isə, ona əməl edənlər ətraflarına apriori olaraq düşmən kimi baxmır, fərqli yox, oxşar cəhətləri, ümumi olanları vurğulamaqla, öz maraqlarını başqalarına zorla qəbul etdirməməklə, qruplararası münasibətlərdə kompromis tapmağa və konsensusa nail olmağa çalışırlar. Buna Azərbaycan xalqının tolerant ənənələri misal ola bilər.

Mühacir problemi ilə bağlı Qərbdə vahid “milli identikliyə” çağırışlar səslənir və onu da xatırlatmaq artıq olmazdı ki, istifadə olunan konsepsiyalarda

multikulturalizm reduksionizmə bağlanır, buna görə də identikliklərdən biri o birilərindən üstün olmalı və cəmiyyətin dəqiq fərqlərə malik qruplar şəklində təşkili üçün meyar kimi çıxış etməlidir. Bəlkə bu da doğrudur ki, dominant identiklik olmadan milli dövlətin etnomədəni diasporlar dövlətinə mimikriyası baş verəcək. Lakin məhz qrupun (azlığın) identikliyin daşıyıcısına çevrildiyi şəraitdə onun ayrılması, əgər sistemli təhlilə müraciət etsək, icmaların təcrid olunması baş verir, identikliyin təyini, fərdlər üçün özünəməxsusluğun qorunub saxlanması könüllü şəkildə yox, icmanın təzyiqi altında həyata keçir. Bu isə artıq insan haqları, bərabərlik prinsipi ilə ziddiyyətə gətirib çıxarır. Qeyd olunan hal artıq multikulturalizm yox, daha çox mütəxəssislər tərəfindən Avropada dirçəlişinin göstərildiyi kommunitarizmdir. Belə hallarda hələ 1930-cu illərdə ifadə olunmuş Hansen qanununun təzahür etməsi də tamamilə gözləniləndir. Adıçəkilən qanuna görə, “üçüncü nəsil mühacirlər birinci və ikinci nəsil mühacirlərin unutmğa çalışdıqlarını xatırlayırlar”. Deyilənlərlə əlaqədar mədəni siyasət strategiyalarının bu gün həyata keçirilən nəzəri axtarışları da təsadüfi deyil.

Bir sıra tədqiqatçılar hesab edirlər ki, müasir dövrdə etnik identiklik adətən milli identiklik kimi başa düşülür və onlar sinonimik anlayışlar kimi işlədilir. Bu, qismən doğrudur, çünki “etnos”, “etniklik” anlayışları etnik təsnifatlandırma üçün baza anlayışlardır, millət isə çox vaxt insanların etnik birliyinin dövlət forması kimi başa düşülür. Lakin etnosdan fərqli olaraq, millət anadan olma faktı ilə verilmir, şəxsiyyətin söyləri və seçimi ilə müəyyənləşir. Bununla da millət – fərdin dövləti, sosial və mədəni mənsubluğu, heç də onun etnik və antropoloji müəyyənliyi deyil. Ədalət naminə qeyd edək ki, tarixən etnik mənsubiyyətin seçilməsi, etnonimlərin və etnik birliklərin sərhədlərinin dəyişməsi, yoxa çıxması və yenidən etnosların meydana gəlməsi halları məlumdur.

Etnik identikliyin özəl halı müxtəlif səviyyələrə malik – şəhər, region, iri ərazi qurumu – ərazi birlikləri vasitəsilə seçilən regional etniklikdir. Özü də regionlar həm formal, həm də qeyri-formal struktura malik ola bilər. Özünüidentikləşdirmə ilə bağlı müvafiq sorğular zamanı aşkarlanmış vacib bir qanunauyğunluğu qeyd edək. Güclü mərkəzdənqaçma qüvvələri mövcud olduqda identikləşdirmə ilk növbədə lokal, yəni regional və ya etnik, sonra isə vətəndaş-milli səciyyə daşıyır, mərkəzəqaçma qüvvələrin üstünlük təşkil etdiyi hallarda isə, əvvəl dövlət-milli, sonra isə regional mənsubiyyət gəlir.

Qeyd edək ki, bir qayda olaraq, mədəni birlik kimi millət tam şəkildə milli dövlətin sərhədləri daxilində meydana gəlir, yəni mədəni birlik siyasi təsdiqlənməyə gətirib çıxarır. Eyni zamanda, zaman keçdikcə milli-dövlət sərhədləri çərçivəsində onun bütün üzvləri üçün vahid mədəni identikliyin yaranması da mümkündür. İlk milli-dövləti birliyin mədəni birliyə gətirib çıxarması ilə bağlı misalları XX əsrin əvvəlləri üçün artıq yüksək milli homogenlik səviyyəsinə malik olmuş bəzi Qərbi və Şimali Avropa ölkələrinin milli və mədəni azlıqlarının tarixindən götürmək olar.

Lakin bu gün Qərbi Avropa ölkələrinin və onların milli birliklərinin artıq postmilli inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduqları bir vaxtda Şərqi Avropa ölkələri öz milli birliklərinin etnikləşməsi dövrünü yaşayır və bununla bağlı etnososial orqanizm kimi millət anlayışı hakim anlayış olaraq qalır.

Bu regionlardakı yeni dövlətlərdə Avropanın qərb və şimal regionları üçün yad olan kəskin etnik konfliktlərin baş verməsi faktı da məhz bunun nəticəsidir.

Deyilənlər belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, birincisi, son vaxtlara qədər yayılmış modernləşmə və qloballaşma şəraitində etnik identikliyin milli identikliklə əvəz olunacağı fikri təsdiqlənmir: onların hər ikisi əvvəlki kimi mövcuddur, çox vaxt isə qrup identikliyinə iki forması kimi rəqabət aparırlar: onlardan biri üçün həlledici amil mədəni birlik, o birisi üçün isə siyasi (dövlət) birlikdir.

Qloballaşma dövründə milli dövlətlər səviyyəsində müəyyənlik tapmış identikliklər (lokal, regional, etnomilli, vətəndaş-milli, dini) kolliziyalarına konkret ölkənin insanların (vətəndaşlarının) özlərini “dünya vətəndaşı” hesab edən fərdlərlə ziddiyyət, yəni özlərini öz ölkələrinin, dirlərinin və etnososial birliklərinin vətənpərvərləri sayan fərdlərlə “dünya vətəndaşı” identikliyinə daşıyıcıları arasındakı ziddiyyətlər də əlavə olunur. Elmdə “dünya vətəndaşları” identikliyinə hamı tərəfindən qəbul olunmuş tərif yoxdur. Eyni zamanda da ən ali prioriteti ümumsivilizasiya problemlərinin, bütün bəşəriyyətə və ya onun əksəriyyətinə aid məsələlərin həlli olan insan “dünya vətəndaşı” sayıla bilər. Məsələn, iqtisadi, ümumhumanitar, multikultural məsələlər də daxil olmaqla, insan haqlarının müdafiəsi, qloballaşma modelinin dəyişdirilməsi və bir çox başqa məsələlər.

2009-cu ildə 45 ölkədə keçirilmiş sorğunun nəticələri, bu məlumatlara müəyyən qədər ehtiyatla yanaşmaq zərurətinə baxmayaraq, göstərir ki, orta hesabla insanların 60%-i özlərini ilk növbədə öz dövlətlərinin vətəndaşı sayırlar, 10%-i isə özlərini ilk növbədə dünya vətəndaşı hesab edirlər. 20%-i isə ümumbəşəri dəyərlərə bağlılığı milli identikliklə birləşdirirlər.

İdentiklik multikultural inkişafın olduqca vacib indikatorudur və məşhur informasiya cəmiyyəti nəzəriyyəçisi M.Kastelsin hesab etdiyi kimi, “qloballaşma və identiklik müasirliyin iki rəmzi kimi çıxış edir”. Bununla əlaqədar identikliyin sosial ölçüləri məsələsi aktualıq qazanır.

Multikultural cəmiyyət və onun inkişaf konsepsiyası çərçivəsində deyilənlərdən bəzi nəticələrə gələrək qeyd edirik:

1. Polietnik cəmiyyətlərin və milli-dövlətçilik qurumlarının dayanıqlığı və sabitliyi baxımından (multikultural təhlükəsizlik) multikultural siyasətin və əhalinin identikliyinə sıx əlaqəsi vardır, milli (vətəndaş-milli) və lokal (etnik, regional) identikliklərin milli ideologiya sistemində bağlılığının təhlili onların məntiqi şəkildə ümummilli identikliyə daxil edilmələri üçün inkişaf meyillərini, əhalinin özünüidentikləşdirməsi üsullarını, mexanizmini, xarakterini və həcmələrini aşkarlamağa imkan verir;

2. Milli ideologiya sistemində identikliyin əlahiddə əhəmiyyəti təkcə cəmiyyətin sabitliyinin qorunması ilə (bütün xalqların qarşılıqlı tanınması, tolerantlığı və mədəniyyətlərinin bərabərliyindən çıxış etməklə) deyil, həm də dövlətin həyat qabiliyyətliliyi ilə bağlıdır və bu zaman multikultural təhlükəsizliyin, milli identikliyin arzuolunan səciyyəsinin və onların qarşılıqlı bağlılığının konfigurasiyasının təmin edilməsi üçün əhalinin ümumi etnikliyinin primordial (əzəli, aprior) mənzərəsi multikultural cəmiyyət ideyası ilə əlaqələndirilmir;

3. Multikultural cəmiyyətdə (ölkədə) lokal identiklik, o cümlədən də etnoidentiklik, bir qayda olaraq, vətəndaş-milli (milli-dövlət) identiklik tərəfin-

dən sıxışdırılır və bununla da dövlətin düzgün multikultural siyasəti artan ümummilli identikliyə, azalan (hər halda artmayan) lokal, yəni regional identikliyə, hakimiyyətin qarşıya ümummilli maraqlarla yanaşı ümumsivilizasiya səciyyəli vəzifələri də qoyduğu halda isə həm də özlərini “dünya insanı” hesab edən vətəndaşların artan payına malik olur;

4. İdentikliklərin – vətəndaş-milli (qısaca, ölkə) və ümumsivilizasiya (qısaca, dünya) – ölçülmüş qiymətləri nə qədər böyük, lokal (qısaca, icma) identikliklərin qiymətləri isə nə qədər kiçik olarsa, multikultural mövqedən vəziyyət daha arzuolunandır. Bu nəticə təkcə müvafiq identikliklərin mütləq qiymətləri baxımından yox, daha çox onların orta ümumdünya qiymətləri ilə müqayisəsi baxımından vacibdir.

Sonuncu nəticə yuxarıda verilmiş nəticələrlə qarşılıqlı əlaqədədir, belə ki, identikliyin kiçik qiyməti – “lokal (icma)”, bir qayda olaraq, identikliyinə görə daha vacib anlayış olan “ölkə” anlayışına nisbətdə zəif, əhəmiyyətsiz mərkəzdənqaçma qüvvələrinin mövcudluğuna dəlalət edir (xüsusən də əgər identikliyin qiyməti orta ümumdünya qiymətindən yüksəkdirsə), “ölkə” identikliyinə böyük qiyməti isə güclü mərkəzdənqaçma meyillərinin mövcudluğunu göstərir, yəni, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, lokal identiklik kiçik identiklik olaraq vətəndaş-milli identiklik tərəfindən üstələnilir. Deyilənlərin polietnik ölkələr üçün mənası vardır, monoetnik, lokal (məsələn, etnik identiklik) və vətəndaş-milli identikliklər arasında ziddiyyətin olmadığı ölkələr üçün bu məna itir;

5. Multikultural baxımdan mühüm rol oynayan identikliklər bağlılığında və ya qarşılıqlı nisbətində “ölkə” vətəndaş-milli identikliyinə əhəmiyyəti, onun lokal (“icma”) və ümumsivilizasiya (“dünya”) identikliklərinə münasibəti, bu identikliklərin əhəmiyyəti ilə müqayisədə yayınmaları (modul) həddindən artıq simptomatikdir, yəni “ölkə/icma” kəsri və “ölkə – icma” fərqi nə qədər böyükdürsə, vətəndaşlar mərkəz ətrafında bir o qədər möhkəm birləşmişdir, yəni millət kimi öz dövlət qurumlarına inteqrasiya etmişdir, onların lokal, o cümlədən etnik qruplarla bağlılığı (polietnik qurumda) daha azdır və ölkədə multikultural inkişaf inteqrasiyaya bir o qədər güclüdür. Analoji şəkildə “ölkə/icma” kəsri və “ölkə – icma” fərqi nə qədər kiçikdirsə, vətəndaşlar vətəndaş-milli identiklikləri ilə özlərini “dünya vətəndaşı” və ya ümumsivilizasiya dəyərlərinin daşıyıcıları kimi dərk etmələri arasında bir o qədər az ziddiyyət görülür. Bir qayda olaraq bu, ondan irəli gəlir ki, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ölkə vətəndaşlarının əksəriyyəti prinsipə hakimiyyətdə olan qüvvələrin siyasəti ilə razıdır, bu siyasəti həm global ümumsivilizasiya problemlərinin həlli maraqlarına, həm də milli-dövlət maraqlarına cavab verən siyasət sayırlar ki, bu da müəyyən dərəcədə multikultural inkişafın göstəricisidir.

İdentiklik indikatorları və onların “World Values” layihəsi çərçivəsində bağlılığı

“World Values” ümumdünya layihəsinin məlumatlarından istifadə edəcəyimiz bu yekun hissədə biz identiklikləri, onların bağlılığını təhlil edəcək, multikultural siyasətdə onların rolunu göstərməyə çalışacağıq.

Məlumatlarından faydalanacağımız bu layihə bir neçə il ərzində dünyanın 76 ölkəsində həyata keçirilmişdir və onun əsas vəzifəsi sorğu yolu ilə respondentlərin – bu ölkələrin sakinlərinin identifikasiyaya görə özlərini hansı coğrafi qrupa aid etdiklərini aşkarlamaq olmuşdur. Sorğuya cəlb olunan hər kəs öz cavabları ilə üç qrup üzrə özünü indentifikasiya edə bilirdi: “lokal” (icma, region, etnik), “ölkə” (milli-vətəndaş) və “dünya” (ümumsivilizasiya).

Sual aşağıdakı kimi ifadə olunmuşdu: “Sizcə, təklif olunan coğrafi qruplardan ilk növbədə hansına mənsubsunuz – lokal qrupa (icmaya), ölkəyə, yoxsa dünyaya?” Tədqiqatlar təsdiqlədi ki, dünyanın bir çox ölkələrində insanlar özlərinin çoxluqlu identifikasiyasını qeyd edirlər. Şübhəsiz, identifikasiyaların çoxluqlu olması onların müəyyən toqquşmalarına, müəyyən gərginliyin yaranmasına səbəb ola bilər, lakin təhlildən görüldüyü kimi, məhz bu keyfiyyət yeni, sosial yekdilliyin onun mədəni komponentlər müxtəlifliyinin inteqrasiyası kimi başa düşülməsinə əsaslanan milli birliklər üçün hərəkətverici qüvvə də ola bilər.

Araşdırmanın nəticələrini “ölkə” və “dünya” identifikasiyaları qiymətlərinin artması, “icma” identifikasiyası qiymətlərinin azalması ardıcılığı ilə yerləşdirməklə, bir sıra maraqlı nəticələrə gəlmək olar.

Bütövlükdə 76 ölkədən yalnız 38-də “icma” (lokal) identifikasiya səviyyəsi onun 49%-ə bərabər orta qiymətindən aşağıdır. Qərbi Avropa ölkələrində yüksək (50%-dən yuxarı) “icma” identifikasiyası iki amillə izah oluna bilər. Birincisi, konfederativ qurum olan Avropa İttifaqı ona etnik dövlət qurumları kimi daxil olan ayrı-ayrı ölkələrin vətəndaşlarının təqdim olunmasını mümkün sayır, bununla da lokal (etnik) identifikasiya, ola bilər, üstünlük qazanır. İkincisi, “multikultural siyasətin iflası” ilə bağlı problemlər bu ölkələrdə, görünür, lokal (etnik) identifikasiyanın seçimini daha da qabarıqlaşdırıb, həm də Qərbi Avropa dövlətləri müasir mərhələyə etnotəmərküzləşdirici başlanğıc vasitəsilə gəlirlər. İsveçrə, ABŞ və Kanada kimi inkişaf etmiş çoxmədəniyyətli ölkələrdə “icma” identifikasiyası bir qədər aşağı olsa da (müvafiq olaraq 38%, 38% və 39%), yenə yetərincə yüksək olaraq qalır. Müqayisə üçün deyək ki, Azərbaycan üçün bu göstərici dünya üzrə ən aşağı göstəricilərdəndir – 24%, Ermənistanda isə bu rəqəm 38%-dir.

Bu, Azərbaycanın multikultural inkişafının birinci sübutudur.

76 ölkədən yalnız 35-i “ölkə” (vətəndaş-milli) identifikasiyasının 41%-ə bərabər olan orta səviyyəsindən daha yüksək səviyyəyə malikdir. Bu zaman 76 ölkədən yalnız 15-də “ölkə” identifikasiyasının səviyyəsi 55%-ə bərabər və ya bundan yüksəkdir. Müqayisə üçün göstərək ki, Kanada, ABŞ, İsveçrə kimi çoxmədəniyyətli ölkələrdə bu göstərici müvafiq olaraq 46%, 40% və 41% təşkil edir. Azərbaycanda isə həmin göstərici MDB ölkələri arasında ən yüksək olmaqla, 55%-ə bərabərdir. Ermənistanda bu rəqəm 51%-dir.

Bu, Azərbaycanın multikulturallığının növbəti sübutudur.

“İcma – ölkə” identifikasiya göstəricilərinin Azərbaycanda və Ermənistanda müştərək qiyməti (müvafiq olaraq 24%, 55% və 38%, 51%) göstərir ki, Azərbaycanda multikultural təmayül Ermənistanın müvafiq göstəricilərindən müqayisə olunmaz dərəcədə güclüdür, məhz bizim ölkəmizdə lokal identifikasiyanın tanınması və qorunub saxlanması şərti ilə əhəmiyyətli inteqrasiyaya nail olunmuşdur.

76 ölkədən 33-də “dünya” identikliyinə qiyməti 8%-ə bərabər olan orta göstəricidən yüksəkdir. Yalnız 5 ölkədə bu göstərici 21%-dən az deyil: o cümlədən İsveçrədə 21%, ABŞ-da 22%, Kanadada 25%.

“Ölkə” identikliyi göstəricisinin yüksək olduğu halda “dünya” identikliyinə də yüksək səviyyəsi ona dəlalət edir ki, ölkə hakimiyyəti multikultural siyasət həyata keçirməklə yanaşı, qarşısına həm də ölkə əhalisinin razılaşdığı ümumsivilizasiya səviyyəli məqsədlər də qoyur. Deyilənə bariz nümunə Azərbaycanıdır ki, bu da ölkəmizin multikulturallığının növbəti sübutudur.

Onu da qeyd etmək ki, Azərbaycanın multikultural ənənələrinin bir sübutu da “icma” identikliyinə təxminən eyni olan aşağı (24%) və “ölkə” identiklik göstəricisinin yüksək səviyyəsinin (55%) qeyd olunması ilə bərabər, “dünya” identiklik göstəricisinin də yüksək rəqəmlə (21%) ifadə olunmasıdır. Bu nəticə identikliklərin bağlılığının sonrakı təhlili ilə də təsdiqlənir.

Tədqiq olunmuş ölkələrdən yalnız 17-si “icma” identiklik göstəriciləri üzrə orta səviyyədə aşağı, “ölkə” və “dünya” göstəriciləri üzrə isə orta səviyyədə yuxarı göstəricilərə malikdir, yəni multikultural ənənələrin öyrənilməsi üçün qəbul edilmiş üç meyara eyni zamanda cavab verir. Bu ölkələr Azərbaycan, Avstraliya, Meksika, Niderland, Türkiyə, Cənubi Afrika, Gürcüstan, Urquvay və bir sıra başqalarıdır.

Sadalanmış göstəriciləri “ölkə – icma” sistemində identikliklərin qarşılıqlı nisbəti və qiymətləri arasındakı fərqlər baxımından təhlil edərkən məlum olur ki, müvafiq göstəriciləri olan ölkələr ən böyük qiymətlərə malikdir – Azərbaycan (2, 29; +31), Urquvay (2, 14; +32), Uqanda (1, 88; +28), Yeni Zelandiya (1, 84; +27) və Gürcüstan (1, 83; +26).

“Ölkə – dünya” sistemində analoji təhlil göstərir ki, identikliklərin qarşılıqlı nisbəti və qiymətləri arasındakı fərqlər baxımından ən böyük qiymətlər müvafiq göstəricilərə malik ölkələr beşliyinə aiddir: Azərbaycan (2, 29; +31), Urquvay (2, 14; +32), Uqanda (1, 88; +28), Yeni Zelandiya (1, 84; +27) və Gürcüstan (1, 83; +26).

“Ölkə – dünya” sistemində analoji təhlil göstərir ki, identikliklərin qarşılıqlı nisbəti və qiymətləri arasındakı fərqlər baxımından ən kiçik qiymətlər aşağıdakı ölkələrə aiddir: Meksika (2, 33; +24), Azərbaycan (2, 62; +34), Kanada (3, 07; +31) və Venesuela (3, 50; +35).

Beləliklə, bu iki cədvəlin müqayisəsindən göründüyü kimi, hər iki siyahıda rast gəlinən, özü də lider göstəriciləri olan yeganə ölkə Azərbaycandır (“ölkə – icma” bağlılığı sistemində qarşılıqlı nisbətə və fərqə görə Urquvayla, “ölkə – dünya” bağlılığı sistemində isə Meksika ilə I-II yerləri bölüşdürür). Bu zaman Azərbaycanın göstəriciləri təkcə lider göstəricilər deyil, həm də ən balanslanmış göstəricilərdir. Identikliklərin qarşılıqlı nisbətinin (bağlılığının) verilmiş təhlili Azərbaycanın uğurlu multikultural ənənələri haqqında əvvəllər mütləq və orta dünya göstəriciləri ilə müqayisə nəticəsində əldə edilmiş qənaəti bir daha təsdiqləyir.

Ramilə ƏLİYEVƏ

*Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət
Universiteti, magistr*

Multikulturalizmin Kanada modeli

XX əsrdə yaranmış və inkişaf etmiş mədəni təlimlərin mütərəqqi əhəmiyyətini nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, tarixi zərurət kimi ortaya çıxmış və özünü alternativli olmayan əsl mədəni siyasət kimi təsdiqləmiş multikulturalizm, həmçinin onunla bağlı həyata keçirilən dövlət siyasəti də mütəfəkkirlərin düşüncələrinin, ideyalarının ümumiləşdirilmiş formasıdır. Çağdaş cəmiyyətlərdə baş verən münaqişəli proseslərin fonunda bu fenomen global tolerantlığa tarixi tələbatın məntiqi nəticəsi kimi bütün dünyada bərqərar olunmağa israrlı görünür.

Multikulturalizm, yəni çoxmədəniyyətlik – bir çox fərqli mədəniyyətin bir arada yaşadığı cəmiyyəti ifadə edir. Çoxmədəniyyətlik dedikdə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər nəzərdə tutulur. Bir termin kimi XX əsrin 60-cı illərində meydana gəlmiş multikulturalizmin əsas prinsipi plüralist cəmiyyətlərin mövcudluğunu şərtləndirmək olub. Ötən əsrin 70-ci illərindən elmi ədəbiyyatda “multikulturalizm” terminindən daha geniş istifadə edilməyə başlanıb.

Multikultural cəmiyyətin formalaşması və inkişaf tarixi təkamülün xüsusiyyətləri ilə, konkret olaraq sosial amillərlə şərtlənib. Həqiqi multikultural cəmiyyətlərin formalaşmasında və inkişafında demokratik ənənələr mühüm rol oynayır, daha dəqiq desək, demokratiya multikultural cəmiyyətin əsl təkamülü üçün əlverişli şərait yaradır. Demokratizm əsaslanan multimedəni siyasət sistemləşdirilmiş və hüquqi əsaslarla təmin olunmuş şəkildə ilk dəfə Şimali Amerikanın və Qərbi Avropanın inkişaf etmiş ölkələrində təşəkkül tapıb, sonra mədəni siyasətin nümunəsi kimi bütün dünyaya yayılıb. Yüksək multikultural mühitin yaradılması daha çox polietnik solumun məskunlaşdığı məkanların təbi-coğrafi, iqtisadi-mədəni və linqvistik xüsusiyyətlərindən, həmçinin iqlim şəraitindən və digər əlamətlərdən asılıdır. Məhz bu xüsusiyyətlər müəyyən tarixi-coğrafi məkanlarda uzun müddət yaşayan etnosların xarakterini, temperamentini, düşüncə tərzini, əxlaqi keyfiyyətlərini və mentalitetlə bağlı əlamətlərini təyin edir. Yuxarıda sadalanan əlamətlərə, həmçinin ölkələrin, regionların tarixi inkişafındakı müxtəlifliyə, polietnik məkanın milli, dini, konfessional özəlliklərinə, sosial-ərazi birliklərinin etnik tərkibinə, sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə və si-

yasi isteblişmentin intellektual, diplomatik, pragmatik və sırf administrativ keyfiyyətlərinə rəğmən multikulturalizmin də müxtəlif modelləri təşəkkül tapıb.

Multikulturalizm modeli dedikdə bir dövlətin sərhədləri daxilində müxtəlif etnomədəni tərəflərin dinc yanaşı yaşaması, öz mədəni xüsusiyyətlərini, həyat tərzini rəsmən ifadə etmək və qoruyub saxlamaq hüququna malik olması nəzərdə tutulur. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri alətidir.

Bu gün bəzi Qərb ölkələrində multikulturalizmin, multimədəni siyasətin pozitiv nümunələrini görmək mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, nümunəvi multikultural cəmiyyət yuxarıdan diktə olunan siyasi ideyaları kortəbii şəkildə yerinə yetirən cəmiyyət deyil. Həqiqi multikultural cəmiyyət insana hansısa dinin, dilin, mədəniyyətin daşıyıcısı olduğuna görə yox, insan olduğuna görə qiymət verən şəxsiyyətlərin üstünlük təşkil etdiyi, tolerantlığın, birgəyaşayış prinsiplərinin, qarşılıqlı yardım qaydalarının hökm sürdüyü cəmiyyətdir. Belə cəmiyyətlərdə ümumbəşəri dəyərlər etnosun təbiətində əsrlər boyu formalaşmış, əsl milli xüsusiyyətə çevrilmiş ruhani və ideoloji faktdır. Humanizm, tolerantlıq kimi ümumbəşəri dəyərlər isə onun mentalitetinə üzvi şəkildə xasdır.

Yarım əsr bundan əvvəl siyasi müstəviyə çıxarılmış və dövlət siyasəti kimi təsdiq edilmiş Kanada multikulturalizmi modelini Qərb multikulturalizminin əsas etalonu hesab etmək olar. Kanadada multikultural cəmiyyətin formalaşması XX əsrin 60-cı illərinin sonları, 70-ci illərinin əvvəllərinə təsadüf edir. Bu dövrdə Kanada hökuməti əhalinin dini, irqi, etnik və konfessional müxtəlifliyini cəmiyyətin əsas milli xüsusiyyətinə çevirmək istiqamətində tədbirlər görməyə başlayıb. Hazırda Kanadada multikulturalizm “Azadlıq və hüquqlar haqqında Kanada nizamnaməsi”nin 27-ci maddəsinə uyğun olaraq qorunur. ABŞ və Avstraliyadan fərqli olaraq, Kanadada hakim etnik qrup etnik azlıqlara münasibətdə assimilyasiya siyasəti aparmır. Bu ölkədə hər etnik qrupun üzvləri öz ana dilindən azad şəkildə istifadə etmək, doğma dildə təhsil almaq hüququna malikdir. Bu vacib situasiya Kanadada yaşayan etnik azlıqların özəl mədəni dəyərlərini və milli kimliklərini qoruya bilməsinə şərait yaradır.

Multikulturalizmin rəsmi dövlət siyasəti kimi qəbul olunduğu ilk ölkə də elə Kanada olub. 1867-ci ildə elan olunmuş İstiqlal Bəyannaməsinə əsasən, Kanada dörd əyalətdən (Ontario, Kvebek, Nyu-Bransuik, Yeni Şotlandiya) ibarət “Britaniya Şimali Amerikası” kimi yaradılıb. 1931-ci ilin 11 dekabr tarixində qəbul edilmiş Vestminster statutu (Böyük Britaniya parlamentinin dominion dövlətlər haqqında aktı) Kanadaya Britaniya imperiyasının tərkibində tam siyasi müstəqilliyə malik dominion dövlət statusu verib. 1982-ci ilin 17 aprelində qəbul olunmuş “Kanada haqqında Akt”la Britaniya Birləşmiş Krallığının parlamenti Böyük Britaniya ilə Kanada arasında sonuncu konstitusiya və qanunvericilik əlaqələrini də ləğv edib. Hazırda Kanada nominal şəkildə “Millətlər birliyi”ndə (ing. *“Commonwealth of Nations”*) təmsil olunur. İnzibati-ərazi bölgüsünə görə ölkə 10 əyalətdən və 3 ərazidən ibarətdir. Əyalətlərin doqquzunda ingilisdilli, birində (Kvebek) fransızdilli əhali üstünlük təşkil edir.

Kanadanı 1534-cü ildə fransız səyyah Jak Kartye (fran. *Jacques Cartier* – 1491-1557) kəşf edib. Bir müddət sonra bu ərazi “Yeni Fransa”ya aid əyalətlərdən birinə çevrilib. Fransızlar Kanadada 1600-1605-ci illərdə Tadusak, Port-Royal, 1608-ci ildə Kvebek koloniyalarını, ingilislərsə 1610-cu ildə Nyufaundlenddə Sent-Cons şəhərini salıblar. Bundan sonra Şimali Amerikada “Kanada” adlı subyektin əsası qoyulub.

Kanadanın aborigenləri olan hindi-irokezlərin dilində “kanada” sözü “kənd”, yaxud “məskən” mənasını verir.

Kanadanın ərazisi 10 milyon kvadrat kilometr (Rusiyadan sonra dünyada ikinci böyük ölkə), əhalisi 37 milyon nəfərdir. Paytaxtı Ottava şəhəridir. Pul vəhidi Kanada dollarıdır. Devizi belədir: “Dənizdən-dənizə” (*“A mari usque ad mare”*). Himni “O Canada!” sözləri ilə başlayır.

Multikulturalizmin Kanada modeli yeni cəmiyyətdə hər millətin və etnik azlığın mədəni dəyərlərinin qorunmasına və inkişafına yönəlmiş dövlət siyasətidir. Ölkə əhalisinin 22%-ni (7,5 milyon nəfər) immiqrantlar təşkil edir.

Kanadada multikulturalizm 1960-cı illərin sonlarında Kvebek separatizminə cavab olaraq elan edilib və tam mərhələli şəkildə həyata keçirilib. Kanadanın şərqində yerləşən, əhalisi əsasən fransızdillilərdən ibarət olan Kvebek əyalətinin ərazisi 1 milyon 667 min kvadrat kilometrəndən çoxdur. Bu əyalətdə 8 milyondan çox adam yaşayır. Ölkənin ən böyük şəhəri olan Monreal da Kvebek əyalətində yerləşir.

Kanadada multikulturalizm siyasətinin ilk rəsmi təzahürü ölkənin bilinqvist (lat. *bi* – iki, *lingua* – dil, bir ölkə daxilində paralel olaraq iki dildən istifadə edilməsi praktikası) məkan (ingilis-fransız) elan edilməsi olub. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Kanadada ingilisdilli icmalarla fransızdilli icmalar arasında kəskin mübahisələr yaranmışdı. Multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsi məhz bu mübahisələrin diplomatik yolla həll edilməsinə, Kvebek separatizminin qarşısının alınmasına, dövlətin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsinə, eləcə də ölkəyə Vyetnamdan, Hindistandan, Çindən, ərəb ölkələrindən və Afrikadan kütləvi miqrant axınının intensivləşməsi ilə əlaqədar yenidən formalaşan multimedəni mühitin tənzimlənməsinə xidmət edirdi.

Kanadada multikulturalizmin dövlət siyasəti qismində qəbul edilməsində və separatizm hərəkatına son qoyulmasında ölkənin 15-ci baş naziri, 1968-1979 və 1980-1984-cü illərdə Kanadaya rəhbərlik etmiş fransız əsilli Josef Pyer İves Eliot Trüdunun (fran. *Jozeph Philippe Pierre Yves Elliott Trudeau* – 1919-2000) müstəsna xidmətləri olub (2013-cü ilin aprelindən bəri Kanadaya Pyer Trüdunun oğlu, ölkədə multikulturalizmin rəsmi ideologiya elan olunduğu 1971-ci ildə doğulmuş Castin Trüdo rəhbərlik edir).

1971-ci ilin oktyabrında multikulturalizm Kanada siyasətinin rəsmi ideologiyası elan olunandan sonra (“Bilinqvizmə əsaslanan çoxmədəniyyətlik doktrinası”) – 1972-ci ildə ölkədə multikulturalizm üzrə xüsusi direktorat yaradılıb.

Kanadada qəbul edilmiş multikulturalizm siyasəti ABŞ-da həyata keçirilən və “Əridən qazan” (ing. *“Melting Pot”*) adlanan assimilyasiya siyasətinin tam əksi idi. 1982-ci ildə Kanada Konstitusiyasının bir hissəsi olan “Hüquq və

azadlıqlar xartiyası” (ing. “*Canadian Charter of Rights and Freedoms*”) qəbul edildi. Xartiyanın əsas müddəalarından biri müxtəlif etnik-milli qrupların sosial-mədəni irsinin qorunması və genişləndirilməsi haqqdadır.

1988-ci ildə qəbul edilmiş “Multikulturalizm haqqında Akt”ın preambulasının (lat. *preambulus* – irəlidə gələnlər, hər hansı bir mətnin giriş hissəsi) sonuncu bəndində deyilir: “Kanada hökuməti kanadalıların irqi, milli, etnik xüsusiyyətlərini, onların dərirlərinin rənglərini və dini əqidə müxtəlifliyini Kanada cəmiyyətinin fundamental xüsusiyyəti hesab edir və ölkə həyatının sosial, iqtisadi, etnik-mədəni və siyasi sahələrində eyni imkanların əldə edilməsi kimi, kanadalılara məxsus multikultural irsin qorunmasına və inkişafına yönəlmiş əsl multikulturalizm siyasəti həyata keçirir”.

Kanadada reallaşdırılan multikulturalizmin fundamental prinsipini hələ Böyük Fransa inqilabı (1789-1799) zamanı irəli sürülmüş “Millətin içində millətə yer yoxdur” şüarı təşkil edir. Beləliklə, Kanada multikulturalizminin ali məqsədi mədəni müxtəlifliyin etibarlı qorunması şərti ilə “vahid Kanada kimliyinin” yaradılmasına nail olmaqdır. Bu baxımdan Kanada multikulturalizmi ilə Azərbaycan multikulturalizmi arasında oxşar cəhətlər var.

Kanadada multimədəni cəmiyyətə münasibəti öyrənmək üçün keçirilən sorğu zamanı respondentlərin (əsasən də gənclər) 73%-i bildirib ki, başqa etnik-mədəni qruplardan dostları var. Sorğuda iştirak edənlərin 79%-i multikulturalizm ölkədə birliyi təmin edən zəruri şərt kimi baxdığını vurğulayıb. Respondentlərin 85%-i qarışıq nikahlara müsbət yanaşıb, 95%-i həm etnik mənsubiyyəti, həm də kanadalı olması ilə fəxr etdiyini söyləyib. Respondentlərin 90%-i dərisinin rəngindən və etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hamının bərabər imkanlara malik olması ideyasına müqəddəs bir əqidə kimi inandığını deyib.

Beləliklə, cəmiyyətin siyasi birliyinin tam mühafizəsi şərti ilə, ölkə ərəzində təmsil olunan bütün etnik-mədəni müxtəlifliklərin hüquq və azadlıqlarının qorunmasına, inkişafına və əsl tərəqqisinə istiqamətlənmiş multikulturalizm siyasəti Kanadada öz bəhrəsini verməkdədir. Bu gün Kanada dövləti dünyanın iqtisadi-mədəni və hərbi-siyasi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətləri sırasında qabaqcıl yerlərdən birini tutur. Məhz multikulturalizm siyasəti ölkədə separatizm meyillərini minimuma endirib. Kanada cəmiyyəti isə bütün sivil cəmiyyətlər arasında əsl tolerantlıq etalonu kimi özünü təsdiqləyib.

Şəmşad ƏLİZADƏ

*Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin
Layihələr şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi*

Azərbaycan multikulturalizmi dünya gənclərinin diqqətində

Multikulturalizm siyasəti müxtəlif millətlərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, etnik azlıqların milli mədəniyyətlərinin integrasiyasına yönəldilmiş bir siyasətdir. Bu siyasi konsepsiya cəmiyyətdə mövcud olan etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərə münasibətdə dövlətin yürütdüyü siyasəti xarakterizə edir. Multikultural siyasətin əsasında cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin qorunması durur. Tarixən Azərbaycanda müxtəlif xalqların, eləcə də fərqli dini konfessiyaların mənsubları dinc yanaşı yaşadığı kimi, bu gün də dövlətin apardığı məqsədyönlü siyasət bu ənənənin təkcə qorunmasına yox, həm də inkişaf etdirilməsinə yönəlib.

Multikulturalizm bir sıra ölkələrin sosial, mədəni, eləcə də iqtisadi yüksəlişində mühüm rol oynayır. Müasir dövrdə dünyanın çox az ölkəsi multikulturalizmi dövlət siyasəti kimi qəbul edib. Kanada, Yeni Zelandiya və Avstraliyanı multikulturalizmin güclü inkişaf yolu keçdiyi ölkələrə misal göstərə bilərik. Son dövrlərdə ölkəmizdə multikulturalizm siyasətinin yürüdülməsi Azərbaycanın da bu ölkələr sırasında yer almasına səbəb olub. Multikulturalizmin Azərbaycanda dövlət siyasəti elan olunması xalqımızın mənəvi tarixinə böyük sədaqət aktıdır. Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və Sərəncamı ilə 2014-cü ildə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması yerləşdiyimiz regionun xalqları və dövlətləri üçün gerçək bir nümunə oldu. Yenə də Prezidentin Sərəncamı ilə 2016-cı ilin respublikamızda “Multikulturalizm İli” elan edilməsi bu nümunəni daha parlaq bir şəkildə dünyaya nümayiş etdirdi.

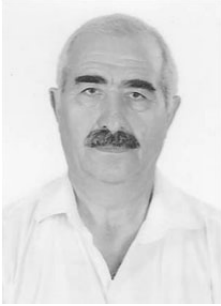
Ölkədə multikulturalizm siyasətinin inkişaf etdirilməsi baxımından görülən əsas işlərdən biri də Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi tərəfindən Beynəlxalq Multikulturalizm Qış və Yay məktəblərinin təşkil olunmasıdır. Bunda məqsəd Azərbaycanın tarixini, mədəniyyətini, eləcə də multikultural rəngarəngliyini dünyaya tanıtmaktır. Beynəlxalq qış və yay məktəblərinə hər il dünyanın müxtəlif ölkələrindən çox sayda gənc iştirakçı qatılır. Qonaqlar buradakı etnik-mədəni müxtəlifliyin, multikultural dəyərlərin qorunmasının bilavasitə şahidi olurlar. Azərbaycana gələn gənclər xalqımızın qonaqpərvərliyindən, mehri-

banlığından ağız dolusu danışır, Azərbaycanın multikulturalizm modelini öz ölkələrində də tətbiq etməyin tərəfdarı olduqlarını bildirirlər.

Ölkəmizdə multikulturalizmin inkişafı sahəsində görülən işlərdən biri müxtəlif mövzularda gənclər forumunun təşkil edilməsidir. Azərbaycan multikulturalizminin dünyada geniş tanınmasına layiqli töhfə verən belə tədbirlərdən biri “Bakı mədəniyyətlərarası gənclər forumu 2019: Dinlərarası dialoqdan fəaliyyətə doğru” çərçivəsində həyata keçirilən IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay məktəbi və IV ACWAY Forumu oldu. Bu forum Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin və ACWAY beynəlxalq təşkilatının birgə layihəsi əsasında həyata keçirildi. Tədbir çərçivəsində Azərbaycana dünyanın bir sıra ölkəsindən xeyli gənc qonaq gəlmişdi.

Əlamətdar haldır ki, hər il Azərbaycana gələn dünya gəncləri ölkəmizdəki multikultural mühitə şəxsən şahid olmaqla yanaşı, ölkəmizə, xalqımıza doğmalaşır, vətənlərinə bu sevgi, bu rəğbətlə qayıdırlar. Onlar ölkəmizin dostlarına çevrilir, könüllü olaraq diaspor fəaliyyətinə qoşulur və Azərbaycan həqiqətlərini öz ölkələrində yayırlar. Görülən işlər nəticəsində Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi tərəfindən “Azərbaycanın gənc dostları” klubu da yaradılıb. Bu kluba dünyanın bir çox ölkəsindən çox sayda gənc üzv olub. Klubun internet resursu vasitəsilə Azərbaycanın tarixi, mədəniyyəti, adət və ənənələri, eləcə də multikulturalizm sahəsində görülən işlər barədə maraqlı məlumatlar, yazılar paylaşılır. Kluba üzv olan və hələ ölkəmizdə olmamış gənclər də Azərbaycan haqqında faydalı məlumatlar əldə edə bilirlər. Klub həmçinin müxtəlif ölkələrdən olan insanların bir-biri ilə ünsiyyətə girməsinə də vasitəçilik edir. Bundan başqa, “Azərbaycanın gənc dostları” klubunda müxtəlif maraqlı mövzular ətrafında müzakirələr açılır.

İnanırıq ki, ölkəmizin xaricdə yaşayan gənc dostları gələcəkdə də Azərbaycanın maraqlarını əziz tutacaq və hansısa sosial-siyasi mövqelərə yüksələndən sonra da xalqımıza dost münasibəti bəsləməyə davam edəcəklər.

Habil HAQVERDİYEV

AMEA-nın Həsən Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu,
Coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycanda multikulturalizmin tarixi-coğrafi aspektləri

Azərbaycan tarixi-coğrafi təkamül boyu həmişə sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin, dinlərin coğrafi qovşağında yerləşib. Yəni ölkəmizin coğrafiyası xüsusilə Asiya ilə Avropa qitələri arasında təbii multikulturalizm körpüsünü yaradıb. Əlbəttə, bu coğrafi yerləşmənin ölkəmizdəki mədəni müxtəlifliyin yaranmasında da rolu olub. Əsrlər boyu bu qədim diyarda müxtəlif dinlərin, mədəniyyətlərin, millətlərin, etnik qrupların nümayəndələri sülh və əmin-amanlıq şəraitində bir ailə kimi yaşayıblar.

Coğrafi baxımdan Avropa ilə Asiyanın kəsişməsində yerləşən Azərbaycan keçmişdən günümüzədək öz tolerantlığı ilə də şöhrət qazanıb. Xüsusilə əlverişli coğrafi şəraitdə yerləşməsi və zəngin təbiəti qədim dövrlərdən bu coğrafi məkanın geniş yaşayış məskəninə çevrilməsinə səbəb olub. Azərbaycan əraziləri qədim Zərdüşt dininin vətəni, Qafqazda Xristianlığın ilk beşiyi, İslam dininin geniş yayıldığı məkan, müxtəlif etnosların sülh içində yaşadığı ərazi, rəngarəng mədəniyyətlərin bir-birindən bəhrələnərək çiçəkləndiyi diyardır. Tarixi-coğrafi mənbələr Azərbaycanın etnik tərkibinin dinamik genişləndiyini göstərir. Bu gün Azərbaycan dünya coğrafiyasında etnoqrafik rəngarəngliyi ilə seçilir. Onun ərazisində Azərbaycan türkləri ilə bərabər dağ yəhudiləri, tatlar, talışlar, kürdlər, molokanlar, ingiloylar, saxurlar, avarlar, ləzgilər, xınalıqlılar, buduqlular, qızırlar kimi etnik qrupların nümayəndələri yaşayır. Qeyd olunan etnik qruplar özünəməxsus fərqli mədəni elementləri indi də qoruyub saxlayırlar. Bu tarixi mədəniyyət nümunələri məişət həyatında, sənətkarlıqda, milli mətbəxdə və müxtəlif milli mərasimlərdə də özünü aydın göstərir.

Müasir Azərbaycan Respublikası dünyanın coğrafiyasında zəngin multikultural dəyərlərə, tolerantlıq ənənələrinə malik olan və müxtəlif dinlərin yanaşı

mövcud olduğu çoxmillətli müstəqil dövlətdir. Azərbaycanın qədim dövlətçilik tarixində multikulturalizmin özünə mühüm yer tutması onun ərazisində yaşayan əhalinin milli-etnik dəyərlərinin oturuşmasına, sosial-coğrafi məskunlaşmasına, zənginləşməsinə təsir göstərir və mədəniyyətlərarası dialoqun möhkəmlənməsinə əlverişli şərait yaradır. Müxtəlif tarixi-coğrafi dövrlərdə Büt-pərəstlik, Zər-düştilik, Xristianlıq, İslam və bir çox digər dini cərəyanların Azərbaycan ərazisində yayılması ölkənin multikultural coğrafiyasının formalaşmasında xüsusi rol oynayıb. Azsaylı xalqlar və etnik qruplar da öz milli adət-ənənələrini, coğrafi-demoqrafik prinsiplərini, dini dəyərlərini qoruyub saxlamışdır. Məsəl üçün, dünyanın etnik xəritəsində udi adlı nadir etnos yalnız Azərbaycanın ərazisində mövcuddur. Udilər Qafqazın qədim sakinlərindəndir, dilləri Qafqaz dilləri ailəsinin ləzgi yarımqrupuna məxsus olmuş, çoxlu qədim ünsürlərini indi də qoruyub saxlaya bilmişdir. Bu gün udilərin yaşadığı çoxmilli Şəki-Zaqatala iqtisadi-coğrafi bölgəsi Azərbaycan coğrafiyasının ayrılmaz hissəsidir.

Ləzgilər Azərbaycanın Qusar, Quba, Xaçmaz rayonları ərazisində kompakt halda, eləcə də Bakı, Gəncə, Sumqayıt və Mingəçevir şəhərlərində, Qəbələ, İsmayilli, Ağsu, Göyçay, Ağdaş bölgələrində məskunlaşıblar. Saxurlar Zaqatala, Qax rayonlarının qədim sakinləridir. Ləzgi qruplaşması Azərbaycanda coğrafiyasına və etnik tərkibinə görə ikinci yeri tutur. Ləzgilərin əksəriyyəti Azərbaycanın şimal-şərq regionunda – Samur çayın hövzəsində məskunlaşıb. 2009-cu ilin məlumatına görə, Azərbaycanda məskunlaşmış ləzgilərin sayı 180 mindən çoxdur. Bunun 80 faizindən çoxu Qusar iqtisadi-coğrafi rayonunun payına düşür. Müəyyən hissəsi isə Quba, Xaçmaz rayonları ərazisində cəmləşib.

Azərbaycanın multikultural coğrafiyasında Şahdağ qruplaşmasını təşkil edən Xınalıq (2,2 min), Buduq və qırız (4,4 min) icmaları da xüsusi yer tutur. Xınalıq dilinin dünyanın heç yerində bənzəri yoxdur. Hətta Xınalıq kəndinin yuxarısında yaşayan sakinlərlə kəndin ortasında və aşağısında yaşayan sakinlərin danışmaları arasında da fərq var. Bu regionda məskunlaşmış buduqlu və qırız tayfalarının milli-etnoqrafik coğrafiyasının bəzi xüsusiyyətləri hələ tam öyrənilməyib. Azərbaycan dilinin xınalıq, qırız, buduq xalqları arasında qarşılıqlı anlaşma funksiyasına səbəb olması bu etnik qrupların azərbaycanlılarla qədim etno-mədəni əlaqələrinin göstəricisidir.

Multikulturalizm modeli mədəni fərqliliyin müxtəlif formalarının “assimilyasiyasız inteqrasiya” şəklində qanuniləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu halda mədəni-coğrafi məxsusluğunu, həyat tərzini, milli xüsusiyyətlərini, adət-ənənələrini saxlamaq hüququ olan müxtəlif etnomədəni, dini və s. icmalar bir dövlətin hüddudlarında birgə yaşayır. Azərbaycan əsrlər boyu müxtəlif xalqların azad, sərbəst yaşadığı bir məmləkətdir. Bu, tarixin bütün dövrlərində, sivil mərhələlərində eyni xətt üzrə inkişaf edib milli tarixi-coğrafi ənənələrin davamı olaraq tolerantlıq mühitində formalaşmışdır. Bu coğrafi birlik mühitinin ab-havası yüzillərdir Azərbaycanda xalqların nəfəsliyinə çevrilib. Ölkəmizdə azsaylı xalqların hüquqları milli birlik kontekstində hər zaman qorunub və onlara öz ana dilini, mədəniyyətini, dinini yaşatmaq üçün münbit şərait yaradılıb. Ona görə də ölkəmizin coğrafi bütövlüyünün qorunması uğrunda mübarizədə bütün millətlərin nü-

mayəndələri sarsılmaz vətənpərvərlik mövqeyi nümayiş etdiriblər. Çoxmillətli müasir Azərbaycan artıq dünyanın multikulturalizm, tolerantlıq, dözümlülük, humanitar əməkdaşlıq coğrafiyasına çevrilib və bundan xalqımız da, dövlətimiz də qürur duyur. Azərbaycanın bu tarixi-coğrafi platformanın mərkəzinə çevrilməsində Bakıda keçirilən humanitar forumlar, beynəlxalq səviyyəli konfrans və tədbirlər mühüm rol oynayıb.

Tarixi-coğrafi təkamülün minillər boyu daşıyıcısı və təminatçısı olan cəmiyyət onun tərkibində məskunlaşan etnosların, miflərin, elmi fikirlərin və mədəniyyətlərin inkişafı sayəsində formalaşır. Milli-coğrafi müxtəlifliyin həqiqi mənada qəbulu isə müasir cəmiyyətin sivil şəkildə həyata keçirilməsinə potensial coğrafi şərait yaradır. Başqa dövlətin ərazisində kompakt şəkildə yaşayan və ya diasporlar şəklində mövcud olan belə qrupların qeyri-mütənasib mədəniyyətləri bəzən digər dövlətin milli həmcinsliyini laxladır, onun ərazisi daxilində ziyanlı mədəniyyət arealları formalaşdırır. Odur ki, hər hansı bir ölkənin strateji, ictimai-coğrafi və s. cəhətdən əlverişli mövqeyi onun mədəniyyətinin gələcək inkişafı üçün hesablanmış proqram və layihələrin gerçəkləşəcəyinə zəmanət vermir.

Multikulturalizm təhsili ölkəmizdə mövcud mədəni dəyərlərin, sosial-iqtisadi nümunələrin və fəaliyyət növlərinin coğrafiyasının bütün rəngarəngliyinin qorunub saxlanmasına, daimi inkişafına, habelə gələcək nəsə ötürülməsinə hesablanmış konstruktiv məktəbdir. Ona görə ölkəmizdə multikulturalizm prinsiplərinin tətbiqi məsələsində mədəni, etnik, konfessional ziddiyyətlərlə bağlı beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Konstitusiyasında ölkəmizdə yaşayan etnik azlıqların bütün hüquqları təsbit olunub. Ölkədəki dövlət, hökumət qurumlarında, elmi-ictimai həyatda müxtəlif millətlərin nümayəndələri geniş təmsil olunur. Milli azlıqların sıx yaşadığı regionlarda yerli əhalinin nümayəndələri rəhbər vəzifələr tuturlar. Və əlbəttə, müxtəlif siyasi, iqtisadi və coğrafi şəraitlərdə yaşayan xalqların, o cümlədən hər bir vətəndaşımızın haqqa, ədalətə və multikultural birliyə, mədəniyyətə çıxışı ilk növbədə çoxmədəniyyətliliyin təmin edilməsindən başlayır.

Rəşad İLYASOV

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi

Analitika şöbəsinin müdiri, fəlsəfə doktoru

Yeni dövr Qərb fəlsəfəsində tolerantlıq və multikulturalizm

Antik dövrdən üzü-bəri mədəni olmaq əxlaqlı olmağa, siyasi varlıq olmağa bərabər tutulub. Aristotel “Nikomax etikası” əsərində yazırdı ki, “özünə münasibətdə fəzilətli davrananlar” yox, “başqalarına münasibətdə fəzilətli davrananlar” daha düzgün hərəkət etmiş olurlar.

Digər tərəfdən, qeyd olunmalıdır ki, orta əsr Qərb cəmiyyətində üçlü sinif anlayışı mövcud idi: dua edənlər (oratores), savaşıqlar (bellatores) və işçilər (laboratores).

Multikulturalizmin tolerantlıq məfhumu ilə birbaşa əlaqəsi var. Tolerantlıq multikulturalizmin, o cümlədən, bütün bəşəri münasibətlərin əsasında duran etik əsaslardan biridir. “Tolerantlıq” latın mənşəli söz olub, dilimizə “dözümlülük” kimi tərcümə edilir. Bu terminin mənasını ifadə etmək üçün “təmkinlilik”, “səbirlilik”, “qarşılıqlı hörmət”, “ehtiram” kimi sinonim sözlərdən də istifadə oluna bilər. Laruss lüğətinə görə, “tolerance” sözü leksikona ilk dəfə 1361-ci ildə daxil olub. “Toleration” anlayışının yaranması isə XVI əsrə təsadüf edir.

Orta əsrlər Qərb dünyasında baş verən din savaşları, XVII əsrdə bağlanan Vestfaliya sülhündən sonra ortaya çıxan millət-dövlət anlayışı, fəlsəfə tarixində Rene Dekartla başlanan modernizm, o cümlədən, ictimai sferada modernləşmə təmayülləri tolerantlıq anlayışının, multikultural tendensiyanın da geniş yayılmasına səbəb oldu. 1562-ci ildə katolik fransız kralı tərəfindən protestantlara ölkədə qalma icazəsi verilməsi məqsədilə “tolerer” sözündən istifadə olundu. XX əsrin məşhur alman filosofu Yurgen Habermasın da haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, bu məfhumun işlədilməsi tarixi XVI-XVII əsrlərə gedib çıxır. Ona görə ki, həmin dövrdə katoliklər və kalvinistlər bir-birlərinə nifrət edirdilər. Səksən ilin savaşları sadəcə İspaniyaya qarşı üsyan deyildi, eyni zamanda, ortodoks kalvinistlərin katoliklərə qarşı apardıqları bir “cihad” idi.

Yeni dövr filosoflarından Con Lökk (1632-1704), Con Stüart Mill (1806-1873), Pyer Beyl (1647-1706), Volter (1694-1778) və başqaları tolerantlıq

ideyasının inkişafına böyük töhfələr veriblər. İngilis filosofu və təbii hüquq nəzəriyyəsinin banisi Con Lokk "Tolerantlıq haqqında məktub" adlı traktatında xristian din qardaşlarına bir-birlərinə dözümlülük göstərməyi və aralarındakı qarşıdurmanı tolerantlıq hissiylə əvəz etməyi aşılayırdı.

Liberal düşüncə maarifçilik dövründən (XVII əsr) etibarən fərd və cəmiyyətin formalaşmasını izah edən əsas cərəyanlardan biri kimi qəbul olunur. Klasik liberalizm təbii hüquqlar, pragmatizm, iqtisadi liberalizm, sosial darvinizm kimi məhfumlar aiddir. Yeni dövr fəlsəfə tarixində Con Stüart Mill müxtəliflik və fərdi azadlıq məsələlərinin üzərində təkidlə durduğuna görə liberalizmin mühüm simalarından sayılır. O, ictimai sferada liberalizmin labüdlüyünü düşüncə sisteminin əsası kimi götürürdü. Con Stüart Mill liberalizmin sütunu olaraq tolerantlığı təqdim edirdi. Onun fikrincə, tolerantlıq azadlıq və müxtəliflikdən daha geniş məfhumdur, həm də onların varlığına zəmanət verir. Filosof mühüm əsərlərindən olan "Azadlığa dair" traktatında bu haqda geniş danışır. Con Lokkdan fərqli olaraq, Con Stüart Mill tolerantlığı yalnız dini dözümlülük kontekstində yox, bir çox aspektdən dəyərləndirir. Onun tolerantlıq anlayışı iki təmələ istinad edir: birincisi "insan təbiətinin müxtəlifliyi və onun özünü bu müxtəliflik içərisində inkişaf etdirə biləcəyinə inam"dır; ikincisi isə "fərdi azadlıq inancı"dır. Mill insanı canlı bir varlıq kimi təbii güc hesabına sağlam təməl üzərində inkişaf edən və böyüməyə can atan ağaca bənzədir. Hər insan bu kontekstdə fərqli qabiliyyətlərə malikdir və insanları eyni şərtlərə məhkum etmək doğru deyil. Odur ki, fərd inkişaf etmək üçün azad olmalıdır. Bu mənada Con Stüart Mill fərqliliyi, müxtəlifliyi, o cümlədən, multikulturallığı zənginlik kimi qiymətləndirir, həqiqətin ancaq fikirlərin azad platformasında ortaya çıxa biləcəyini vurğulayır. O, fərdiyyətçiliyi və fərdin azadlığını daha çox önə çıxarmaqla bərabər insanın ictimai yönünü də inkar etmir. Con Stüart Millə görə, insan yalnız öz fərdiyyətinə aid məsələlərlə məşğul olan eqoist varlıq deyil. İnsan, Aristotelin də dediyi kimi, ictimai varlıqdır.

Maarifçilik əsri kainat, cəmiyyət və insan təbiəti ilə bağlı bütün suallara veriləcək cavabların universal və rəşional şəkildə ifadə edilməsinin vacibliyini təsbit etdi. Əsasını Lokkun qoyduğu təbii hüquq anlayışı fərdin haqlarından yola çıxaraq, cəmiyyəti fərdlər üçün qurulmuş struktur kimi qəbul edir. Bu baxış XVII əsrin sonlarından etibarən Qərb düşüncə tərzinə hakim oldu. XVIII əsrin ortalarından bu yana insanlar arasındakı fərdi müxtəlifliklərin əxlaqi məzmun daşdığı, bu səbəblə də hər kəsin öz həyatını başqasına həsəd aparmadan yaşamalı olduğu inancı daha da möhkəmləndi. Sonralar bu xətt bir az da inkişaf edərək, böyük alman sosioloqu Maks Veberin timsalında protestant əxlaqına söykənən təmənnəsiz əməyin, sərt nizam-intizamın, fanatikcəsinə işgüzarlığın yeni bir ibadət forması olduğu fikrinə gətirib çıxardı.

Tolerantlığın liberal interpretasiyası XVII əsrdə dini azadlıqla bağlı mövzularla əlaqədar, xüsusilə də Lokkun fəaliyyəti sayəsində ortaya çıxıb. Ancaq bu sahədə onunla yanaşı Hobbsun, Volterin, Millin gördüyü işlər də böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dediyimiz kimi, Con Stüart Mill tolerantlıq məfhumunun əxlaqi mənada azadlıq və müxtəliflikdən öncə gəldiyini vurğulayır. Con Lokkdan etibarən mütəfəkkirlər arasında liberalizmin əxlaqi sütunu sayılan tolerantlığa dair ortaq baxışlar vardı. Çünki müxtəlif həyat tərzı və düşüncələri olan fərdlərin müştərək ictimai struktur daxilində birgə yaşamalarını təmin etmənin əxlaqi formulu yalnız tolerantlıqdır. Təşkilatlanma azadlığını inkişaf etdirən və beləliklə, azadlıq məfkurəsini mühafizə edən bir cəmiyyət tolerant cəmiyyətdir.

XVIII əsrdə maarifçi fəlsəfənin nəhənglərindən biri də fransız ədibi Volter idi. O, "Fəlsəfi məktublar", "Fəlsəfə lüğəti" kimi traktatlarında tolerantlıq mövzusu üzərində ətraflı dayanıb. Volter üçün tolerantlıq bir tərəfdən bütün demokratik azadlıqların əsası, digər tərəfdən isə əxlaqın qızıl qaydasına riayət etmənin nəticəsidir: "Özünə rəva bilmədiyini başqalarına da rəva görmə". Bununla yanaşı, o, insanın təbiətə zəif və günaha meyilli olduğunu nəzərə alaraq, insanların bu cəhətlərinə də tolerant yanaşılmasının vacibliyini vurğulayır. Volterə görə, tolerantlıq "təbi" qanundur.

Multikulturalizm ideyasının yeni dövr fəlsəfəsinə bağlılığını anlamaq baxımından ingilis filosofu Tomas Hobbsun (1588-1679) da görüşləri mühüm əhəmiyyət daşıyır. Hobbs liberalizm kontekstində müxtəlif fərdlərin ehtiyac və tələbləri arasında qaçılmaz rəqabət olduğunu iddia edirdi. Filosoфа görə, insan təbiətinə uyğun olaraq özünü idarə etmək qabiliyyətinə sahibdir, onun əlindən alınması mümkün olmayan hüquq və azadlıqları var. Hobbs bütün bu fərdi xüsusiyyətlərin dövlət tərəfindən mühafizə olunmasının vacibliyini bəyan edir. Ümumilikdə götürsək, əksər klassik liberal mütəfəkkirlərin fikrinə görə, insan təbiəti etibarilə dövlətsiz ayaqda qala bilməz.

Yeni dövr fəlsəfəsində multikulturalizm baxımından maraq doğuran ən mühüm məqamlardan biri də insanların birgəyaşayışını şərtləndirən amillərdir. Bu zaman daha çox ictimai müqavilə (social contract) anlayışına istinad olunur. Bu nəzəriyyəyə görə, birgəyaşayışın əsasını rəsonal-konvensional müqavilə təşkil edir. Müxtəlif konfessiya və etnosların, fərqli mədəniyyətlərin konvensional həyat tərzı bununla tənzimlənilir. Digər tərəfdən, Lokk da, Hobbs da siyasi iqtidarın ictimai düşüncədən öncə gəldiyini və bunun yeni dövr fəlsəfəsini müəyyənləşdirən amillərdən biri olduğunu vurğulayır. Təsədüfi deyil ki, həm orta əsrlər, həm də yeni dövr Qərbi dünyasında baş verən din və məzhəb savaşılarını ortadan qaldırmaq üçün "kimin bölgəsində yaşayıramsa, onun dinini qəbul edirəm" (cuius regio, eius religio) prinsipinin əsas götürülməsi səbəbilə dini azadlıq siyasi iqtidar vasitəsilə müəyyənləşdirilmiş oldu. Yeni orta əsr insanının düşüncəsinə hakim olan Tanrı və kilsə anlayışının yerini dövlət tutmağa başladı. 1651-ci ildə qələmə aldığı "Leviathan" adlı məşhur əsərində Hobbs varlıq aləmini iki qismə bölmür: Tanrı tərəfindən yaradılan təbiət və bunun insan tərəfindən təqlidi sayəsində formalaşan birlik. "Commonwealth" (birlik) "State" (dövlət) və "Civitas"dan (vətəndaş) ibarətdir. Bu cür təqlid nəticəsində fərdlərdən cəmiyyət, sonra isə dövlət meydana gəlir. Dövlətin təməlini onun suverenliyi təşkil edir.

"İctimai müqavilə" adlı traktatında fərdiyyətçiliyə dair məsələlərin üzərində duran Jan Jak Russo (1712-1778) fərdlərin təbii və labüd azadlığa malik

olduğunu təsdiq edir. Eyni zamanda, əksəriyyətin, yaxud hamının istəyi ilə idarə olunan dövlətin insanları, fərdləri azad yaşatmaq üçün geniş səlahiyyətlərə malik olacağını vurğulayır. Russo fərdin şəxsi istək və maraqlarını cəmiyyətin digər üzvlərinə bəslənən ehtiramla uzlaşdırmağa çalışır, belə bir konsepsiyanın hamı üçün faydalı olacağını düşünürdü.

Maarifçilik dövrünün mütəfəkkirləri insana universal baxışla yanaşı, onu hər hansı konkret bir mədəniyyətə mənsub fərd kimi də qəbul edirdilər. Kartezian fəlsəfəsinin tənqidçisi Janbatista Vikoya (XVIII əsr) görə, təbiət, yəni fenomenlər dünyasından fərqli olaraq, tarix və mədəniyyəti insanlar yaradır. Vikodan sonra Monteskyö və Herder bu düşüncələri inkişaf etdirdilər. Məhz Herder XVIII əsrdə ilk dəfə mədəniyyət terminini ortaya atdı. Herderə görə, insan özü özünü var edir və həyatını yaxşı bildiyi situasiyaya uyğun olaraq özü qurur.

Yeri gəlmişkən bunu da vurğulayaq ki, klassik liberalizmə mənsub mütəfəkkirlər kəlaləti, elitarizmi, patriarxallığı, müstəmləkəçiliyi və orta siniflərin siyasi hakimiyyətini müdafiə edirdilər.

Beləliklə, yeni dövr fəlsəfəsinin təmsilçiləri, o cümlədən, maarifçi filosof və yazıçılar multikultural ideyaları həm fərdin öz həyatı, həm də ictimai sfera üçün mühüm ideoloji təməl sayıblar. İnsanların birgə yaşaması baxımından ən vacib şərtin tolerantlıq olduğunu istər antik dövrə, istər orta əsrlərə, istərsə də yeni dövrə aid bütün progressiv fəlsəfi cərəyanlar və filosoflar yekdilliklə qəbul edirlər. Fəlsəfə tarixinin yeni mərhələsində isə mədəniyyətlərarası münasibətlər, müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı inteqrasiyası, nəhayət, çoxmədəniyyətlik anlayışının əsasları ciddi şəkildə tədqiq olunmağa başlandı. Bütün bunlar XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq multikulturalizm anlayışı və tendensiyasının, “multikultural vətəndaşlıq”, “konstitusional vətəndaşlıq” kimi məfhumların aparıcı siyasi-fəlsəfi platformalara çıxması ilə nəticələndi.

Nigar HAGVERDIYEVA

Senior lecturer of the Department of Foreign Languages at the Faculty of International Relations and Regional Studies at AUL

Azerbaijan culture in traditional and multicultural harmonies

We live in a modern society of a multicultural world. Changes around us happen exponentially. So the society changes as a result, too. And it cannot be conceived without influence on language, literature and in one word, on culture in common. As a citizen of the land of Azerbaijan, the famous land of fire from birth, we live and feel these beautiful cultural features in our everyday life. So every feature of this country's culture, as well as the language and literary process is familiar to us in a clear manner.

By saying culture very diverse fields of cultural realms appear in front of us. The great and very ancient culture of Azerbaijan reflected and imaged in our national songs, dances, poems, prose, verse, art and various paintings, drawings, carpets, silk cloth, films, celebrations, holidays, (one of the very outstanding marvellous holiday of nature Norouz) and some other areas, too.

For getting more clear depiction of the cultural elements of this nation it is important to know its local and national colour. All these features are reflected in the everyday and social life of people. The way of living, working and thinking is the main factor of cultural growth of nation. The contemporary life demands increasing rapidly that points itself in intellectual development of nation, so the society. The society is the main reason and mentality that has great impact on increasing of language and literature. Its perfection is obviously seen from the art and literature. For example, the language and literary works is the best mirror of the society it refers, or in other words, through the any literary works and their languages they present, we can get clear vision of society they created and reflected. When we read the works of great Azerbaijani thinkers like Nizami Gendjevi, Mehmed Fuzuli, Imadeddin Nesimi, Molla Penah Vagif, Huseyn Javid, Mirze Feteli Akhundov, Mirze Elekber Sabir, Semed Vurgun, Memmed Araz, Xelil Rza, Ramiz Rovshen and some others we can get enough idea about the language difference and various literary environment, so the life conditions at that time they lived. All the literary works, literary trends appeared as a result of the same reason, the reason of life conditions and the changes in society and also in literary environment.

Furthermore, the language in Nizami Gencevi's, Mehmed Fuzuli's, Imadeddin Nesimi's period differs greatly from the language of other poets and writers mentioned above. So "Nesimi's writing style distinguishes widely with its very complicated and contrast forms" {1, 256.} We can compare the difference of some examples like Nesimi's these words in the following lines clearly:

Adət budurur kim, dili dildârə verərlər,
Dil getdi əlimizdən, dildâr bulunmaz.

Or:

Məndə sığar iki cahən, mən bu cahâna sığmazam,
Gövhər-i lâməkan mənəm, kövnü məkâna sığmazam.

("I am God, telling the truth

Truth I, truth in me, telling the truth !"

Both worlds will fit in me, but I can not fit into this world ...

I am, I am without a country, and I will not fit in being

All that was, is and will be – everything is embodied in me (Verse translation by Ismayilova Mesme).

But in comparison of the language of XIV century poem, the wording of great poet Molla Penah Vagif from Shusha, in Karabagh sounds very different in later XVIII century.

Bir zaman havada qanad saxlayın,
Sözüm vardır mənim sizə, durnalar!
Qatarlaşıb nə diyardan gəlırsız?
Bir xəbər veriniz bizə, durnalar!

In this couplet of poem we see the very dissimilar language, in other words more contemporary one used in literary world in XVIII century in Azerbaijan.

But in the most contemporary literature of Azerbaijan we can see much clearer and more transparent, lucid and crystalline language, the language of Səmed Vurgun, the other very outstanding poet of this land:

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənim sən,
Anam doğma vətənim sən!
Ayrılarımı könül candan?
Azərbaycan, Azərbaycan!

All these three poets of diverse styles lived and created various valuable works living in very different regions of Azerbaijan and the life conditions and wonderful nature of the places they lived influenced virtually on their creative activities.

Through the many centuries Azerbaijan culture passed the long way in flourishing. The people in early centuries were busy with different labour activi-

ties and handicrafts such as, cropping, farming, vine-growing, pottering, blacksmith, weaving, carpet-weaving, trading and some other doings. All these activities reflected themselves in the cultural life of Azerbaijan people. There are many national dances, folk art and songs, cave drawings and other national art forms that are composed and created with the influence of these activity fields.

But one of the first and very precious ancient cultural factor as a part of our tradition is our national song that is created by mothers-songs lullabies.

Lullabies are improvised by our mothers and grannies for a long time and they are the mothers and also grandmothers' beautiful desires for their children's future destiny and all of them are composed on national and ancient poem genre bayati, a kind of Azerbaijani poem created by common people. Old people in early years used to say and liked to tell bayaties. So the bayati is one of the ancient and national kinds of poem.

Əzizim kətan yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı,
Qürbət yer cənnət olsa,
Yenə də vətən yaxşı.

Burda yolum oldu tən,
Varmı bu yoldan ötən,
Bu dünyada şirin şey
Bir anadır, bir Vətən.

Əzizim Vətən yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı
Gəzməyə qərrib ölkə,
Ölməyə Vətən yaxşı.

Here it must be emphasized that bayaties are very popular not only in Azerbaijan, but it is also very widely used by other Turkish language peoples, like ozbekh, gazakh, qirghiz, turkmen, turks, bashqird and it is much more famous among all other Turkish peoples.

Furthermore, it must be depicted one more very important detail that all of the counted cultural works follow the great Turkish literary monumental epos of Dede Qorgud or Dede Korkut. The first manuscript of "The Book of Dede Gorgud", dated to the 16th century and consisting of 1 preface and 12 stories (songs). According to scholars this epos concerns the events occurring in Azerbaijan particularly in the X–XI centuries. At the same time this epos is called like "Oguzname" which means the narration about one of the longstanding Turkish nation. Dada Gorgud" manuscript now found in The Royal Library of Dresden. There is only one other known manuscript. It is in the Vatican library."

Azerbaijan is also known with its very ancient, antique, longstanding simbol of culture Gobustan Rock Art in Gobustan Preserve.

Old City or Inner City (İçəri Şəhər) is the historical core of Baku, the capital of Azerbaijan. The other historical edifice is Maiden Tower is also very popular.

When speaking about our culture we cannot forget about one of the antique culture of Azerbaijan land – Karabagh traditions. Karabagh is great and national part of Azerbaijan. The cradle of Azerbaijani culture. Karabakh is a geographic region in southwestern Azerbaijan, extending from the highlands of the Lesser Caucasus down to the lowlands between the rivers Kura and Aras.

The old music of *mugam* performance began in this land and in the center of Karabagh Shusha. Great mugam singers like Cabbar Qaryaghdioğlu, Seyyid Shushunski, Khan Shushinski and some others were very popular not only in Karabagh, but also in Azerbaijan, too. Karabagh culture is very popular with its famous carpets, rugs, horses, historical places and buildings and cuisines, too. Here is interesting to depict that the very rare flower in the world by name Kharibulbul, Azerbaijani “Xarıbülbul” the marvel of nature (*in latin: ophrys caucasica, or ophrys mammosa; english translation “prickle nightingale” but in french “epine rossignol” in figurative meaning is sorrowful, sad nightingale*) grow only in Shusha, Karabagh and it is the national symbol of lovely Karabagh land.

The first eastern opera music was composed by Uzeir Hajibeyov who grew up in Karabagh and lived in his young years here.

Besides all the arguments and details mentioned above it is also very actual matter to emphasize the multicultural life harmonies going on nowadays in our country, so that there are also great many national minorities, some ethnic groups living together with our nation in peace conditions in this land. The Azerbaijan government founded all the constant, essential and needful life conditions for these people’s welfare, too. The different minor nations such as, jews, talishes, kurds, tats, avars, sakhurs, lazgies, rutulls, molokans, ingiloy, gipsies, assirialies, udies, germans, russions and some others with their ethnic flavour keep their customs and still continue their activities in different fields at the present time. The national attitudes, relations and living terms among the ethnic groups last from past in harmony, in unit family, and mutual understanding and respectful conditions and these ties still live and continue even nowadays. All these minor nations have their own diverse cultural rituals, religious, national traditions that still endure till present days. One can see great and tough harmonies among the traditions of Azerbaijan people with the traditions of the minor ethnic groups living in Azerbaijan.

Even there are already some cultural commonalities and links between Azerbaijan people and the people of these ethnic groups, such as, wedding, celebrations, cuisine, music, dances, songs, visit, family customs and some others.

The relationship between Azerbaijan and other nations increase day by day and Azerbaijan is traditionally always very tolerant accepting other nations in its country.

Anyone can get very broad information about our wonderful country from the magazine “Visions of Azerbaijan”, too. In this magazine various articles are published about every field of native Azerbaijan and its magnificent culture.

Резюме
Азербайджанская культура в традиционных
и мультикультурных гармониях

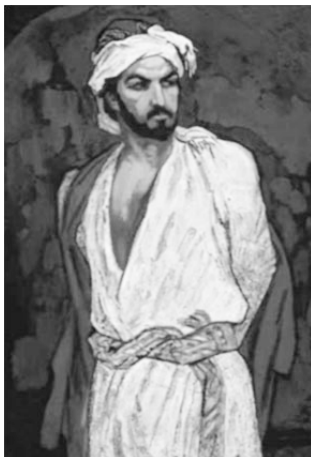
Статья посвящена актуальному вопросу культурных и мультикультурных гармоний, которые играют огромную роль в жизни многих разных наций современности, которая сегодня носит очень глобальный характер.

В данной статье анализируются основные моменты древних азербайджанских традиций, их различные аспекты, особенно существенные особенности азербайджанского языка, которые претерпели изменения в течение длительного периода.

Основное внимание было уделено местному и родному искусству, культурным и традиционным персонажам азербайджанского народа и их языковому развитию в течение последних веков.

Resources:

1. Hemid Arasli. Azerbaijan literature: History and problems. Baki.1998. p.732
2. Jelal, F.Huseynov. Azerbaijani literature. Baki. 1982. p.428
3. Jelal, P.Khalilov. Bases of literary studies. Baki. 1972. p.280
4. Selected Volumes. Baki. 1992. p.384
5. Mehemmed Fuzuli. Baki, 1986. p.482
6. Karabakgnameler, Baki.1989. p.192.
7. Visions of Azerbaijan. 2009.Volume 4.1
8. <http://anl.az/el/emb/inesimi.pdf>
9. <http://sonuncuesr.com/hurufi-teriqeti-imadeddin-nesimi-yaradiciligi/>
10. https://www.youtube.com/watch?v=7xmLwXE_VUc
11. <https://www.youtube.com/watch?v=UBDkJoPsEQM>
12. https://www.youtube.com/results?search_query=azerbaijan+culture+and+traditions+&sp=mAEB
13. <https://atunispoetry.com/2019/02/22/poem-by-imadeddin-nesimi-1369-1417-translated-by-ismayilova-mesme/?fbclid=IwAR1FR2zjESpBspT3mQIdymGwqh1-mwxBMhBvU8WuktgqGQuV855oKnP8tA8>

*Mərhəbə, insani-kamil, canımın cananəsi,
Aləmin cismi sədəfdır, sənmişən dürdanəsi?*

*Vəchini səb'ül-məsani oxuyan gündən bəri,
Gör ki, nə divana düşmüş aşiqin divanəsi.*

*Ta səqahüm şərbətindən içdi bu xəstə könül,
Seyri-öv ədnayı buldu, qaynadı xümxanəsi.*

*Çün bizə mə'lum olubdur mə'niyi-ümmül-kitab,
Arifəm, səm'imə sığmaz zahidin əfsanəsi.*

*Şol Xızır biçarə içmiş abi-heyvan dedilər,
Ta ləbin eyninə irməz, yoxdur onun xanəsi.*

*Əhsəni-təqvim bilən nəçük ənalhəq deməsin?
Bəs nədən bərdar olubdur Mənsurun divanəsi?*

*Kafirin bütخانəsi var, mö'minin – Beytülhəram,
Aşiqin yar eşigidir Kə'bəü bütخانəsi.*

*Şəm'i-vəhdətdir camalın, söhbəti rövşən qılır,
Qarşıda xoş-xoş yanadır Seyyidin pərvanəsi.*

Məğribdən Məşriqə yayılan Nəsimi ziyası

*Dünyanın bir sıra elm və mədəniyyət ocaqlarında
650 yaşlı şairin adı anılıb*

Prezident İlham Əliyevin 2019-cu ilin ölkəmizdə “Nəsimi İli” elan olunması ilə bağlı Sərəncamına əsasən, dahi Azərbaycan şairinin 650 illik yubileyi bütün dünyada geniş qeyd olunur. Bununla əlaqədar Şotlandiyanın St.Andrews Universitetində yaradılan Azərbaycan Cəmiyyətinin təşkilatçılığı, Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu, Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi və Azərbaycanın Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığındakı səfirliyinin birgə dəstəyi ilə böyük şair və mütəfəkkirin doğum gününə həsr olunmuş poeziya gecəsi keçirilib.

St.Andrews Universitetində Nəsiminin 650 illiyi ilə əlaqədar keçirilmiş poeziya gecəsi

Tədbiri St.Andrews Universitetindəki Azərbaycan Cəmiyyətinin rəhbəri Aslan Şıxəliyev açaraq Nəsiminin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verib, onun zəngin bədii irsindən danışib. Aslan Şıxəliyev Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevaya göstərdiyi diqqətə və Nəsiminin seçilmiş qəzəllərindən ibarət kitabların St.Andrews Universitetinin kitabxanasına hədiyyə olunmasında dəstəyə görə xüsusi minnətdarlığını bildirib.

Daha sonra Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondunun prezidenti Günay Əfəndiyevanın tədbir iştirakçılarına ünvanlanmış müraciəti oxunub. Məktubda Nəsiminin yalnız Azərbaycan xalqının deyil, bütün türk dünyasının dahi şairi olduğu qeyd olunur.

Gecədə Azərbaycan milli musiqisi sədaları altında müxtəlif ölkələrdən gələn tələbələrin ifasında Nəsiminin qəzəlləri səsləndirilib və şair haqqında filmdən fraqmentlər nümayiş etdirilib. Tədbir iştirakçıları Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu tərəfindən sertifikatlarla mükafatlandırılıb. Sonda St.Andrews və Oksford universitetlərindən olan qonaqlara Azərbaycan milli şirniyyatları təqdim olunub.

* * *

Marneulidə dahi Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimiyə həsr olunmuş Poeziya Günü keçirilib. Gürcüstan Azərbaycanlılarının İntegrasiya Mərkəzinin (GAİM) təşkil etdiyi tədbirdə ziyalılar, məktəblilər iştirak edib. GAİM-in icraçı direktoru Aygül İsayeva Nəsiminin yaradıcılığı barədə ətraflı məlumat verib, dahi şairin ibrətamiz şeirlərinin bu gün dillər əzbəri olduğunu bildirib.

GAİM-in idarə heyətinin üzvü, Faxralı kəndindəki Arif Əliyev adına 1 nömrəli məktəbin Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi Fatma Əliyeva Nəsimi poeziyasının fəlsəfəsindən, onun şeirlərinin əruz vəznində və eyni zamanda, aşiq şeiri üslubunda yazılmasından söhbət açıb.

Marneulidə İmadəddin Nəsimiyə həsr olunmuş Poeziya Günü

Tədbirdə həmçinin həmin məktəbin müəllimlərindən Səyyad Allahverdiyev və Səmayə Musayeva Nəsimi yaradıcılığı və “Hürufuliyyin nəzəri əsasları” haqqında məruzə ilə çıxış ediblər. Çıxışlarda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 11 yanvar 2019-cu il tarixli Sərəncamı ilə 2019-cu ilin Azərbaycan Respublikasında “Nəsimi İli” elan edilməsi barədə də məlumat verilib. Nəsiminin 650 illik yubileyinin Azərbaycanda, xarici ölkələrdə azərbaycanlıların kompakt yaşadığı bölgələrdə də layiqincə qeyd olunduğu vurğulanıb. Tədbirdə Nəsimi irsi haqqında söhbət açılib. Bildirilib ki, Nəsimi ana dili ilə yanaşı, farsca və

ərəbcə də yazıb. Onun şeirləri digər dillərə, o cümlədən gürcü dilinə də tərcümə edilib. Nəsiminin əsərləri istedadlı tərcüməçi Oqtay Kazımov və gürcü şairi Zezva Medulaşvili tərəfindən tərcümə edilərək gürcü oxucularına çatdırılıb. Tədbirdə mükəmməl tərcümə üçün hər iki tərcüməçiyə təşəkkür edilib.

Sonra məktəblilər Nəsiminin şeirlərini söyləyiblər.

Poeziya Günü tədbirində “Nəsimi” filmi nümayiş olunub.

* * *

Sentyabrın 11-də Almaniyanın paytaxtı Berlində Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının təşkilatçılığı ilə bəstəkarlarımızın böyük şair və mütəfəkkir İmadəddin Nəsiminin 650 illiyinə həsr olunmuş əsərlərindən ibarət “In Memoriam Nasimi – 650 Jahre Imadeddin Nasimi” adlı konsert təşkil edilib.

Konsertdən əvvəl çıxış edən Azərbaycanın Almaniyaadakı səfiri Ramin Həsənov iştirakçılara İmadəddin Nəsiminin ömür yolu və bənzərsiz yaradıcılığı haqqında məlumat verib. Səfir 1369-cu ildə Şamaxı şəhərində dünyaya göz açmış İmadəddin Nəsiminin gənc yaşlarından klassik Şərq və yunan fəlsəfəsini, ədəbiyyat, astronomiya, məntiq elmlərini dərinlən mənimsədiyini qeyd edib. O, Azərbaycan şairləri ilə yanaşı ərəb və fars müəlliflərin də yaradıcılığına yaxından bələd olan Nəsiminin Yaxın Şərqin görkəmli mütəfəkkirləri, filosof və alimlərinin əsərlərini mütaliə etdiyini, dövrünün təriqətlərinə maraq göstərdiyini, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində bədii-fəlsəfi poeziyanın əsasını qoyduğunu, söz sənətimizi forma və məzmunca zənginləşdirdiyini, sonrakı nəsillər üçün böyük ədəbi irs qoyub getdiyini nəzərə çatdırıb.

Berlində “In Memoriam Nasimi – 650 Jahre Imadeddin Nasimi” adlı konsert

Azərbaycanın dünya musiqisinə böyük töhfə verdiyini qeyd edən səfir R.Həsənov müsəlman dünyasında ilk operanın, o cümlədən ilk balet musiqisinin Azərbaycanda ərsəyə gəldiyini nəzərə çatdırıb, özünün rəngarəngliyi ilə seçilən

Azərbaycan musiqi məktəbinin ənənəviliklə yanaşı, müasir formaları da özündə ehtiva etdiyini vurğulayıb. Azərbaycan muğamından söz açan diplomat ölkəmizdə muğamın klassik musiqi ilə sintez edildiyini nəzərə çatdırıb. Azərbaycan da klassik musiqinin əsasının qoyulmasında xidmətlərinə görə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli xatırladan səfir Firəngiz Əlizadə və onun həmkarlarının dahi bəstəkarın layiqli davamçıları olduqlarını bildirib. Səfir Ramin Həsənov Azərbaycanın mədəni irsinin qorunub saxlanması Heydər Əliyev Fondu və onun prezidenti Mehriban Əliyevanın misilsiz xidmətlərinin olduğunu qeyd edib.

Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri, Xalq artisti Firəngiz Əlizadənin yaradıcılığından söz açan Ramin Həsənov onun 2008-ci ildə YUNESKO-nun “Sülh Artisti” adına layiq görüldüyünü, Azərbaycan mədəniyyətinin xaricdə təbliğinə, eləcə də dünya musiqisinə böyük töhfə verdiyini nəzərə çatdırıb. O, bəstəkarın Nəsiminin əsərləri əsasında ərsəyə gətirdiyi “Dərviş”, “Zikr”, “Nəsimi Passionu” kimi əsərlərinin olduğunu da bildirib.

Səfir konsertin təşkil olunması və ərsəyə gəlməsinə verdiyi töhfəyə görə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqına, onun sədri Firəngiz Əlizadəyə təşəkkür edərək konserti açıq elan edib.

Konsertdə Firəngiz Əlizadə ilə yanaşı digər Azərbaycan bəstəkarlarının – Cəlal Abbasov, Aliyə Məmmədova, Səid Qəni, Tahir İbişov, Firudin Allahverdinin İmadəddin Nəsiminin şeirləri əsasında bəstələnmiş əsərləri ifa olunub. Xanəndələr – “Qədim Musiqi Alətləri” Dövlət Ansamblının solisti, Xalq artisti Teyyub Aslanov, eləcə də Opera və Balet Teatrının solisti Mütəllib Dəmirov və soprano Afaq Abbasova tərəfindən əsərlər ifa olunub. İmadəddin Nəsimi obrazını isə Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrının balet truppasının aparıcı solisti Anar Mikayılov canlandırıb.

Konsertdə Almaniyadakı elmi və mədəni ictimaiyyətin, bu ölkədəki səfirliyimizin və diasporumuzun nümayəndələri iştirak edib.

Aida QASIMOVA

Filologiya elmləri doktoru, professor

Hürufilelərə qarşı iki inkvizisiya məhkəməsi

Hürufilelik təlimi müsəlman dünyasının Şərq əyalətlərində yaranıb yayılsa da, Teymurilərin təqibi hürufilelərin Anadoluya, oradan da Şama və Misirə yol açmasına səbəb oldu. Nəticədə Şamda, Misirdə fəaliyyət göstərən hürufilelər ərəb tarixçilərinin və ədəblərinin nəzərini cəlb etdi. Bu hal Azərbaycanın fikir tarixində mühüm yeri olan hürufilelik təlimini, xüsusilə Nəsiminin həyat və fəaliyyətini öyrənmək üçün ərəb mənbələrinin nə qədər mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini təsdiqləyir. Həmin dövrdə Hələb məmluk bəylərinin nəzarəti altında olduğundan, hürufile hərəkatının yalnız Suriya deyil, həm də Misirlə sıx bağlı olduğunu görürük. Məmluklar dövründə qələmə alınmış aşağıdakı əsərlərdə bizi maraqlandıran məlumatlara rast gəlirik. Həmin əsərləri xronoloji ardıcılıqla belə sıralaya bilərik:

- 1) Taqiəddin Əhməd ibn Əli əl-Maqrizi (vəfatı:1442), Durar əl-uqud əl-fəridə fi tərəcim əl-əyan əl-mufidə.
- 2) İbn Həcər əl-Asqalani (v.1449), İnbə əl-ğumr bi-əbnə əl-umr.
- 3) Sibt ibn əl-Əcəmi əl-Hələbi (v.1479), Kunuz əz-zəhəb fi tərix Hələb.
- 4) Şəmsəddin əs-Səxavi (v.1497), Əd-Dau əl-Ləmi li-əhli əl-qarn ət-təsi.
- 5) Şəmsəddin əs-Səxavi, əl-Qaul əl munbi an tərəcəməti ibn əl-Arabi.
- 6) Məhəmməd ibn İyas əl-Əcəmi (v.1524), Bədəi əz-zuhur fi vaqai əl-duhur.
- 7) Abd əl-Vahhab əş-Şərani (v.1565), Əl-yavaqit va l-cavahir fi bəyən aqaid əl-əkabir.
- 8) Katib Çələbi (v.1609), Kəşf əz-zunun.
- 9) İbn əl-İmad Şihab əd-Din Abd əl-Hayy əd-Dimaşqi əl-Hənbəli (v.1678), Şəzərat əz-zəhəb fi əxbər mən zəhəb.
- 10) Kamil ibn Huseyn əl-Hələbi əl-Ğazzi (v.1351/1932), Kitab nəhr əz-zəhəb fi tərix Hələb.

Bu yazıda məmluklar dövründə baş vermiş iki inkvizisiya məhkəməsindən bəhs ediləcək. Birinci məhkəmə Nəsimiyə qarşı Hələbdə 1418-ci ildə çağırılıb. İkinci isə 1435-ci ildə Nəsiminin davamçılarından birinə qarşı Qahirədə həyata keçirilib. Hər iki məhkəmə prosesi orta əsr ərəb tarixçiləri tərəfindən qələmə alınıb. Nəsimiyə qarşı məhkəmə prosesi Sibt ibn əl-Əcəminin "Kunuz əz-zəhəb fi

tərix Hələb" ("Hələb tarixinə dair qızıl xəzinələri") əsərində geniş əks olunub. Sibt ibn əl-Əcəminin mətni ilk dəfə Ziya Bünyadov tərəfindən aşkar edilib. Ziya Bünyadov mətnin özü ilə deyil, onun Muhəmməd ət-Təbbaxın "İləm ən-nubəla bi tərix Hələb əş-Şəhbə" ("Bəyaz Hələb tarixinin alicənab insanları barədə") əsərindəki variantı ilə tanış olub. Ziya müəllimin xidmətini qiymətləndirməklə bərabər, aşağıda görəcəyimiz kimi, onun bəzi qənaətləri ilə razılaşıırıq.

İkinci məhkəmə prosesi birincidən 18 il sonra düzənlənib. Bu proses ibn Həcər əl-Asqalaninin "İnbə əl-ğumr fi əbnə əl-umr" ("Müasirəmiz olan insanlar barədə topluma məlumat verilməsi") əsərində əks olunub.

Haqqında bəhs edəcəyimiz inkvizisiya məhkəmələrini əks etdirən Sibt ibn əl-Əcəmi və ibn Həcər əl-Asqalani Nəsimiyə tarixi baxımdan ən yaxın müəlliflər olduqlarından verdikləri məlumat şübhə doğurmur. Burada yalnız onların hər ikisinin Məmluk sultanlarının rəsmi ideologiyası olan ortodoks sünni məzhəbini təmsil etməsini nəzərə almaq lazımdır. Məhz bu səbəbdən, onların sufilərə və hürufilərə qarşı işlətdiyi "kafir", "zindik", "mülhid" kimi ifadələr bəşadüşüldür.

Bu yazıda yer alan bir sıra məlumatlar – Nəsiminin davamçılarından birinin Qahirədəki məhkəməsi, şairin həbsində və edamında əli olan Yəşbəkin öldürülməsi və üz dərisinin soyulması, Nəsiminin edamı ilə bağlı əl-Baqainin məlumatı, Fəzlullah və hürufiliyin mahiyyəti ilə bağlı ərəb mənbələrində yer alan bəzi məlumatlar, ayrıca olaraq, həmin dövrlərdə digər dəri soyulması halları, dərinin hürufilikdəki metafizik mahiyyətinin əzablı edam növü ilə əlaqələndirilməsi mənim tərəfimdən ilk dəfə olaraq Azərbaycanın elmi gündəminə gətirilir.

Məmluklar kim idi?

Əsas mövzuya keçməzdən öncə məmluklar barədə qısa məlumat verək:

"Ərəb ədəbiyyatı" (Bakı, 2019) kitabımda göstərdiyim kimi, məmlukların böyük qismi vaxtilə əsir alınmış və ya valideynləri tərəfindən maddi və s. səbəblərdən kölə kimi satılmış qıpçaq uşaqları idilər. Onlar müəyyən təlim və tərbiyədən sonra orduya qəbul edilir, bəziləri saraylarda mühüm vəzifələr tuturdu. Kölə oğlanların təhsili adətən iki mərhələdən keçirdi. Birinci mərhələdə onlar ərəb dilini və İslam dini ilə bağlı elmləri öyrənir, ikinci mərhələdə sırf döyüş təcrübəsinə yiyələnirdilər. Məmluk bəyləri öz aralarında adətən türk dilində danışırldılar; onların ərəbcəsi çox da güclü deyildi. Amma Misir və Şamda elm və ədəbiyyat dili ərəb dili idi. Ərəbcədə güclü olmasalar da, məmluk bəyləri İslama yiyələnməkdə israrlı idilər.

XIII əsrdən İslam dünyasının ictimai-siyasi həyatında türklərin hegemonluğu nəzərə çarpır. Türklər ərəb xilafətində hələ xəlifə Mütəsim Billahın dövründən (833-842) mühüm rol oynayırdılar. Daim say və qüdrətcə artan türklər Misirdə əvvəl Tulunilər, sonra isə İxşidilər dövlətlərinin əsasını qoyurlar. Nəbil Xalidin qeyd etdiyi kimi, İxşidi dövlətinin banisi Məhəmməd ibn Tuğcun qoşununda 480 min məmluk var idi. Eləcə də Fatimilər dövlətində türk məmluklar böyük güc və nüfuz sahibi idilər (*Əbu Əli Nəbil Xalid, əl-Ədəb əl-arabi beynə l-asreyn əl-məmluki va l-usmani*).

Misirdə və Suriyada ağalıq edən əyyubilərin də inzibati və ordu sisteminə əsas yeri türklər tuturdu. XIII əsrdə Misirdə türk əsilli məmluk bəyləri hakimiyyətə gəlir və uzun müddət hakimiyyətdə qalır (1250-1517). Əyyubi hökmdarı Salih Nəcm əd-Din Əyyubinin xanımı Şəcərət əd-Dürr Misirdə Məmluklar dövlətinin yaranmasında böyük rol oynayır. Hətta bəzi tarixçilər onu ilk məmluk hökmdarı sayırlar. Belə ki, Salih Nəcm əd-Din Əyyubi vəfat edərkən, ordu da və cəmiyyətdə xaos yaranacağından ehtiyatlanan Şəcərət əd-Dürr bir müddət ərinin ölümünü gizli saxlayır, o vaxt hərbi yürüşdə olan oğlu Turanşahın qayıtmasını gözləyir. Amma onun hakimiyyəti bir ay belə çəkmir; Turanşahın sərt davranışını və qabalığını bəyənməyən məmluk bəyləri onu qətlə yetirirlər (1251). Beləliklə, Şəcərət əd-Dürr Misirdə məmluk bəylərinin ağalığını təmsil edən hökmdar olur. O, 80 gün Misiri idarə edir. Amma qadın olduğu üçün Abbasi xəlifəsi Şəcərət əd-Dürrün legitimliyini tanımaq istəmir. Şəcərət əd-Dürr məmluk bəyi İzz əd-Din Aybəkə ərə gedir. Aybək dövləti əyyubilər sülaləsi adından azyaşlı Əyyubi şahzadəsinin qəyyumu kimi idarə edir. Amma zaman-zaman Əyyubilərin tarix səhnəsindən silinməsi nəticəsində Misirdə məmluk bəyləri hakimiyyətə gəlir. Sonrakı hadisələr saray intriqaları çərçivəsində davam edir; Aybəki başqa bir qadına qışqanan Şəcərət əd-Dürr onu kənizlərinin köməyi ilə öldürür. Aybəkin anası isə Şəcərət əd-Dürrü öldürdür və beləliklə, Əyyubilər tarix səhnəsindən çıxıb yerlərini məmluk bəylərinə təhvil verirlər.

Misirdə məmlukların hakimiyyəti müsəlman dünyasında elm və mədəniyyət mərkəzinin Bağdaddan Qahirəyə keçməsi ilə xarakterik idi. Belə ki, məmluk bəyləri monqol-tatar istilasına sinə gərməklə öz ölkələrində nisbi sabitliyi, elm və mədəniyyətin çiçəklənməsini təmin edə bilmişdilər. Məmluk hökmdarı Məlik Müzəffər Seyf əd-Dinin monqol-tatar ordusunu məğlub etməsi ədəbiyyatda böyük əks-səda doğurur. Bu, "türkü yalnız türk məğlub edər" fikrini yaradır.

Məlumdur ki, tarix səhnəsində qələbə və siyasi sabitlik adətən elm və mədəniyyətin çiçəklənməsi ilə müşayiət edilir. Misirdə və Şamda məmluk ağalığı da mədəniyyətin inkişafı ilə xarakterikdir. Burada tarix, coğrafiya, təbiət elmləri, eləcə də ədəbiyyat və poeziya inkişaf edir, bir sıra görkəmli alim, ədib və şairlər yetişir. Bağdadın ədəbiyyat sahəsində ulduzunun sönməkdə olduğu bir vaxtda məhz Misir estafeti ələ alıb söz sənətini yaşadır.

Mühüm bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, məmluk ağalığı özü iki mərhələyə ayrılır. Birinci mərhələ türk əsilli məmlukların, ikinci mərhələ isə çərkəz əsilli məmlukların adı ilə bağlıdır. "Bəhri məmluklar" adlanan türk əsilli məmlukların ağalığı 1250-1382-ci illəri, çərkəz əsilli məmlukların ağalığı isə 1382-ci ildən sonrakı dövrü əhatə edir. Çərkəz məmlukları tarixdə "Burci" məmluklar kimi tanınır. 1517-ci ildə Osmanlı dövləti məmluk ağalığına son qoyur.

Nəsiminin həyatı çərkəz məmluklarının ağalığı dövrünə təsadüf edir. O dövrlə bağlı müraciət etdiyimiz ərəb mənbələrinin hamısı məmluk mənbəsi sayılır.

Qeyd edək ki, bu məqalənin tərcüməsi bir sıra çətinliklər doğurur. Belə ki, müəllif bəzi hallarda müəyyən fikirlərin kimə mənsub olduğunu aydın bildirmir. Bu, o dövr oxucusunun təqdim edilən məlumatla yaxından bələd olmasından doğur. Təəssüf ki, ərəb mənbələrində bu hala tez-tez rast gəlinir. Məlum hadisələri nəql edən müəlliflər əsrlər keçəndən sonra mətnlərində anlaşılmazlıq yarana biləcəyinin fərqiə varmır, bəzi xəbərləri yetərincə açıqlamırlar. Məndə bəzi əlyazma xətalrı olması da qeyd edilir. Bütün bu səbəblərdən mənim tərcüməmlə Ziya Bünyadovun tərcüməsi arasında bəzi fərqlər görünür.

Əli Nəsiminin qətli

"Yəşbəkin (Hələb hakimi Yəşbək əl-Yusifinin) dövründə zindiq Əli Nəsimi qətlə yetirildi. Yəşbək Dər əl-Əldə (Ədliyyə evində) məhkəmə çağırırdı. Buraya Şeyx Muzəyyəl (baş şafii qazisi ibn Xatib ən-Nasiri), baş hənəfi qazisi Şəms əd-Din ibn Əmin əd-Dövlə (Şeyx İzzəddinin köməkçisi), baş maliki qazisi Fəth əd-Din, baş hənəbəli qazisi Şihab əd-Din ibn Hilal və onun dəvət olunmuş qardaşı ibn əl-Hazuq toplaşmışdı. O (Yəşbək və yaxud hənəbəli qazisi ibn Hilal) dedi: "Yə Rəbbim, yolumuzdan dönməkdən və fitnə-fəsada uymaqdan sənə sığ-"

ğınırıq. (Nəsimi) bəzi ağılsızları yoldan çıxarıb. Onlar kafirlikdə, ilhad və zindqlikdə Nəsiminin ardınca gedirlər".

Nəsiminin əleyhinə hənəfi məzhəbindən olan ibn Şanaqş (yəni Dulus-çuoğlu) və şəhər üləması çıxış etdi. Naib (Hələb hakimi Yəşbək) dedi: "Dediyni sübut et, etməsən, səni öldürtdürəcəm". Naib bu cür iddiaları çox eşitmişdi. Nəsimi isə ağzını daim kəlimeyi-şəhadətlə açırdı ("Lə iləhə illə Allah Muhammədun Rasulu Allah" deyirdi). O (Nəsimi), məhkəmədə özü barəsində deyilənləri rədd etdi. Məclisdə olan hənəbli baş qazisi Şeyx Şihabəddin ibn Hilal (əl-Hənəbli) maliki qazisindən daha yuxarıda oturmuşdu. Bu da maliki qazisinin xoşuna gəlmədi (çünki nüfuzca maliki qaziləri daha üstün sayılırdı). O (hənəbli qazisi ibn Hilal), həmin məclisdə Nəsiminin zindiq olması və qətli barədə fitva verdi. Ardınca ibn Hilal maliki qazisinə dedi:

- Nə üçün "Bu zindiq öldürülsün!" demirsən?

Maliki qazisi dedi:

- Sən bu fitvanı yazılı şəkildə verə bilərsənmi?

Dedi:

- Bəli, yazaram.

Fitva yazıldı və surəti Şeyx Muzəyyələ, qazilərə, oradakı üləmaya göstərildi. Onlar fitva ilə razılaşmadılar.

Maliki qazisi dedi:

- Əgər qazilər və üləma razı deyilsə, mən Nəsimiyə bir səninin sözlünə görə necə ölüm fitvası verə bilərəm?

(Hələb əmiri) Yəşbək dedi:

- Mən Nəsimini öldürdüm bilmərəm, çünki Sultan tapşırıb ki, hər iş barədə ona xəbər verim. Gözləyək, görək Sultan nə deyəcək.

Növbəti məclis Hələb əmirinin göstərişi ilə Ədliyyə evində toplaşdı. Bu müddətdə Nəsimi həbsdə qaldı və məhkəmənin nəticəsi barədə əl-Muəyyədə xəbər verildi. Bundan sonra əmir Yəşbək Nəsimini zirzəmidən çıxartdırıb qala həbsxanasına apardı. Sonra Sultanın əmri gəldi. Ömrə Nəsiminin dərisinin soyulması və yeddi gün cəsədinin şəhərdə car çəkilib nümayiş etdirilməsi, sonra bədəninin parça-parça edilib hissələrinin Əli bəy Dulqadirə, onun qardaşı Nasir əd-Dinə və Osman Qarayölükə göndərilməsi tapşırılırdı. Çünki Nəsimi həmin adamların əqidəsini korlamışdı.

Bu adam kafir və mülhid idi. Onun dediklərindən Allaha sığınırıq. Amma gözəl şeirləri var idi" (*Sibt ibn əl-Acəmi əl-Hələbi* (v. 1479), *Kunuz əz-zəhəb fi tərix Hələb, təhqiq Şauqi Şəs və Fəlih əl-Bəkkur*, cild 2, *Hələb: Dər əl-Qələm əl-Arabi*, 1997, s. 125-126).

Bu parça həm Nəsiminin həyatını, həm də orta əsrlərdə Məmluk məhkəmə sistemini öyrənmək üçün dəyərli mənbədir. İlk növbədə burada şairin adının Əli olmasına diqqəti cəlb etmək istərdim. Nəsiminin şiəliyə, xüsusilə imamiliyə bağlılığı, özünün seyid sayılması bu adı məqbul edir. Nəsiminin başqa bir adı kimi Ömər bəzi türk mənbələrində qeyd edilməsinə münasibət bildirən Kürk-çuoğlu deyir ki, imami və isnə aşəriyyə şiə dairələrini təmsil edən şairin Ömər adlanması mühitə uyğun gəlmədiyindən zaman-zaman unudulmuş, onun məx-

ləsi adını üstələmişdir. Ola bilsin, sünni məzhəbinin üstünlük təşkil etdiyi doğma Şamaxıda şair Ömər adlanmış, amma həyatının sonrakı dövrlərində şiə dairələrinə yaxınlığı səbəbindən bu ad onun təxəllüsü tərəfindən üstələnməmişdir. Şairin ələvilərə yaxınlığı səbəbindən özünü Əli kimi təqdim etməsi və Hələbdə bu cür adlanması da ağlabatandır. Məlumdur ki, Hələb tarixən şiə şəhəri kimi tanınmış, burada X əsrdə Seyf əd-Dövlənin şiə Həmdani sülaləsinin ağalığı bərqərar olmuşdur. Bu baxımdan Nəsiminin də məhz bu şəhəri yaşayış üçün seçməsi təbii görünür.

Nəsiminin mühakimə edildiyi bina

Nəsiminin məhkəməsi aparılan Ədliyyə evi barədə kiçik bir məlumat yerinə düşər:

"Dər əl-Ədl (Ədliyyə evi) adlanan binalar yarananaqədər Misir və Suriyada məhkəmə prosesləri məscid və mədrəsələrdə aparılırdı" (*Jonathat P. Berkey, Mamluk Religious Policy*). Ədliyyə evlərinin əsası hələ məmluklardan əvvəl hakimiyyətdə olan Əyyubilər dövründə qoyulmuşdu. Hələbdə Nəsiminin mühakimə edildiyi Ədliyyə evi Əyyubi hakimi Səlahəddinin (v.1193) oğlu Zahir Gəzi (1186-1216) tərəfindən inşa edilmişdi. Bu, Məmluklar dövrünün beş əsas ədliyyə evindən biri idi. Ədliyyə evi Hələb hakiminin iqamətgahı olan qalanın yaxınlığında üzü şəhərə tərəf inşa edilmişdi. Hələb hakimi öz inzibati komandası ilə qalada yaşayırdı. Hələb əhalisi isə qaladan kənarda, Qərbə tərəf olan ərazidə məskunlaşmışdı. Qala yaxınlığında tikilmiş Ədliyyə evi bir növ hakim dairələrin şəhər əhalisi ilə ünsiyyətdə olduğu yer idi. Ədliyyə evində Hələb hakimi şəhərin ağası statusunu həyata keçirirdi (*Nasser Rabbat, The Ideological Significance of the Dar al-Adl*).

Məmluklar dövründə qazi əl-qüzat təsisatı

Yuxarıdakı məhkəmə səhnəsi Məmluklar dövrünün şəriət məhkəmələrini təsvir etmək baxımından maraqlıdır. Belə ki, Məmluklar dövründə dörd sünni məzhəbinin hər birinin özünün baş qazisi (qazi əl-qüzat) var idi. Amma nüfuz baxımından şafii və hənəfi qaziləri daha üstün sayılırdı. Bu səbəbdən yuxarıdakı parçada birinci şafii qazisi Şeyx Muzəyyəl kimi tanınan ibn Xətib ən-Nasirinin adı çəkilir. Şafii qazisindən sonra hənəfi, maliki və hənəbəli qaziləri gəlir. Mühüm şəriət hökmləri bu qazilərin məclisində qəbul edilirdi. Amma göründüyü kimi, son söz sultanın yerlərdəki nümayəndəsinə, edam məsələlərində isə sultanın özünə məxsus idi. Nəsiminin ittihamı məsələsində cəmiyyətdə daha böyük nüfuz sahibi olan şafii və hənəfi qaziləri sanki şairi öldürməkdə çox da maraqlı görənmişlər. Daha az nüfuzu olan hənəbəli qazisi isə cidd-cəhd göstərir və bu işə maliki qazisini təhrik edir.

Yəşəkin belə bir məhkəmə çağırması Nəsiminin Hələbdəki nüfuzundan, ətrafına adamlar toplanmasından irəli gəlirdi. Əl-Asqalaninin "İnbə əl-ğumr" əsərində "Nəsiminin ardınca gedənlər çoxaldı, bədəti yayıldı" – deməsinin şahidi oluruq (cild 7, s.270-271). Gördüyümüz kimi, məhkəmənin çağırılması təşəbbüsü də dünyəvi hakimdən, Yəşəkdən gəlir.

Əslində, məmluk hökmdarları cüzi istisnalarla dini məsələlərə çox da həvəsli deyildilər. Onlar ərəb dilində də zəif idilər. Bununla belə, orta əsr düşüncə tərzinə müvafiq olaraq hər bir hökmü dini cəhətdən əsaslandırmağın vacibliyini bilirdilər. Bəzən də toplumun ümumi mənəvi durumunu nəzərə alıb kütləvi mərasimlərə rəhbərlik edirdilər. Məsələn, Qahirədə vəba xəstəliyi yayılarkən (822/1419) Sultan Müəyyəd üç gün oruc tutulmasını elan edir. Üçüncü günün sonunda başının dəstəsi ilə səhrada bir mərasim keçirir. Ərəb tarixçiləri (məs. ibn Tağribordi) bu mərasimdən sonra vəbanın gerilədiyini bildirir (*bax: Mustafa Banister, Naught Remains to the Caliph but his Title*).

Həmin dövrdə qazilərin nüfuz dərəcəsi qazi əl-qüzar vəzifəsinə verilən rüşvətdə də görünür. Baş hənəfi və şafii qazisi vəzifəsi 3000 dinara, baş maliki qazisi vəzifəsi 2000 dinara, baş hənəbli qazisi vəzifəsi isə 1000 dinara satılırdı. Bu səbəbdən axırıncı Məmluk sultanlarından olan Qansuh əl-Ğauri (1501-1516) dörd məzhəbin baş qazisini bir gündə təyin edib heç birindən rüşvət almadıqda Qahirə əhalisi həm məmnunluq, həm də təəccüb içində qalır (*Annemarie Schimmel, Some Glances of the Religious Life in Egypt*).

Sultanlar, hürufilər və əcəmlər

Nəsiminin məhkəməsi Sultan Müəyyədin şairə qarşı barışmaz ədavətini əks etdirir. Amma bunu sultanın mistik yönümlü biddətçiliyi qəbul etməməsi ilə əlaqələndirə bilmərik. Təbii ki, sultanlar ortodoks sünni məzhəbini təmsil edən üləma ilə sıx əməkdaşlıq edir, özlərini onlara dinin qoruyucusu kimi göstərirdilər. Bu hal hər iki tərəfi razı salırdı. Nəsiminin məhkəməsində olduğu kimi, sultan özbaşına qərar qəbul etdikdə belə üləma bunu İslamın qorunması yolunda zəruri addım kimi qələmə verirdi. Digər tərəfdən, Məmluklar cəmiyyətinin dini mənzərəsi rəngarəng olduğundan sultanlar, o cümlədən, Müəyyəd müxtəlif istiqamətləri yaxınlaşdırmağa can atır, yalnız ortodoks sünni məzhəbinə deyil, hətta biddətçi cərəyanlara da diqqət yetirirdilər. Cəmiyyətdə sufilərin də müəyyən nüfuzu vardı. Sultan Müəyyədin bəzən xırqə geyinib sufi səma məclislərinə qatılması barədə məlumatlar var. Məsələn, o, Siryaqus xanəqahına gedib sufilərin səma məclisinə qatılar, xoşladığı mahnıları təkrar-təkrar dinləyərdi. Bir dəfə "fəqir" dərvişlərin məclisində Sultan Müəyyəd özü də nəğmə oxumuş, bundan ruhlanan dərvişlər həvəslənib rəqs etmişdilər. Sultan dərvişlərə ziyafət vermiş və onların xanəqahına yüz min dirhəm bağışlamışdı (*Annemarie Schimmel, Some Glances*).

Deməli, Sultan Müəyyədin Nəsimi barədə amansız hökmü şairin hürufiliyi və sultanın ortodoks təəssübkeşliyi ilə deyil, bir çox nəsimişünasların qeyd etdiyi kimi, siyasi səbəblərlə bağlı idi.

Sonradan biz başqa bir Məmluk sultanının, Qansuh əl-Ğaurinin Nəsiminin qəbri üzərində məqbərə tikdirməsinin şahidi oluruq. Bu barədə əl-Ğazzi kimi tanınan Kamil ibn Hüseyn əl-Hələbi (v.1932) deyir: "Nəsimi 820-ci ildə qətlə yetirilərkən İsmailiyyənin qərbindəki bir məhəllədə, köhnə bir məsciddə dəfn edildi. Sonra, 910-cu ildə (miladi 1504) Sultan Qansuh əl-Ğauri oranı təmir etdirdi" (*Kitab nəhr əz-zəhəb fi tərix Hələb*).

Qeyd edək ki, Sultan Qansuh əl-Ğaurinin nədimləri arasında azəri türkləri böyük hörmət sahibi olub. Sultan özü isə hürufiliyə meyilli olub. Bu barədə Doris Behrensin müşahidələrini təqdim etməyi lazım bilirik. Onun fikrincə, "əl-Ğaurinin əcəmlərə (bu söz altında bütün qeyri-ərəblər deyil, İran ərazisindən gələn türklər, yəni azəri türkləri nəzərdə tutulurdu – *A.Q.*) olan xoş münasibəti onun Nəsimiyə ordeninə bağlılığından irəli gəlirdi. Bu ordenin əsası ezoterizm (batiniliyə) və okkult yönümlü hürufiliyə mənsub sufi şairi İmad əd-Din Nəsimi tərəfindən qoyulmuşdu. Əcəmlər sultanın saray şairləri və şairləri arasında çox idilər. Onlar sultanı hər yerdə müşayiət edirdilər. Onun nədimlərindən və ən yaxın adamlarından biri baş musiqiçi ibn Qıyq idi. Əl-Əcəmi əl-Şanaqş adlanan başqa bir nədimin də sultanın yanında böyük hörməti və nüfuzu vardı. Sultan onu siyasi məsələlərlə bağlı Dəməşqə və Hələbə göndərirdi. O, sultanın Səfəvi hökmdarı Şah İsmayıl Xətəinin yanına göndərdiyi diplomatik heyətə rəhbərlik etmişdi" (*Doris Behrens-Abouseif, al-Ghawri and the Arts*).

Fikrimizcə, bu axıncı məlumat o vaxtlar "əcəm" dedikdə məhz azəri türklərinin nəzərdə tutulması fikrinə bir daha haqq qazandırır. Təbii ki, Sultan əl-Ğaurinin Şah İsmayılın yanına məhz öz xalqının nümayəndəsini göndərməsi daha ağılabatandır.

Din, yoxsa siyasət?

Nəsiminin bu dərəcədə amansızlıqla qətlə yetirilməsini Məmluk sultanlarının İslam daxilindəki biddətçiliyə qarşı mübarizəsi kimi təqdim etmək sadəlövhlik olardı. Düzdür, Məmluk sultanları özlərini dinin qoruyucusu kimi göstərirdilər, amma bəzən, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, cəmiyyətdə biddətçiliyi təmsil edən sufilərin səma məclislərinə də qoşulur, bir sıra məsələlərdə tolerantlıq nümayiş etdirirdilər.

Orta əsrlərdə İslam dünyasında inkvizisiya məhkəmələri tarixinə nəzər saldıqda kafir kimi edam edilənlərin, əslində, hakim qüvvələrə qarşı təhlükə törətdiyinin şahidi oluruq. Nəsiminin dünyagörüşünə böyük təsir göstərmiş Mənsur Həllacın (v.922) görünməmiş bir vəhşiliklə edam edilməsinin səbəbi yalnız onun "Ənəl-Həqq" deməsi olmayıb, həm də ətrafına adamlar yığması, Abbasi hakimiyyətinin zəiflədiyi bir dövrdə siyasi gücə çevrilməsi idi. Bu səbəbdən Karl Ernst yazır ki, "bu cür biddətçi məhkəmələrdə siyasi səbəblər həmişə əsas yer tutur".

Bəzi mistiklər biddətçi kimi edam edildiyi halda, hülul və inkarnasiya məsələlərində onlardan geri qalmayan ibn Ruzbihan əl-Baqliyə (v.1209) dəyib-dolaşan olmamışdı" (*Carl Ernst, Words of Ecstasy*).

Qeyd etmək istərdim ki, ərəb dünyasında şəkkak kimi tanınan Əbul-Əla əl-Məərinin "Lüzumiyyat" divanında və "Risələt əl-Ğufrən" əsərində bir sıra İslam əhkamlarına skeptik, hətta istehzal münasibət görünür. Bununla belə, Məərrət ən-Numanda tələbələrini başına yığıb yarızahid həyatı keçirən şairi dini inkvizisiya məhkəməsinə çəkmək heç kəsin ağılına belə gəlməmişdi. Şübhəsiz, Nəsiminin edamında da bir çox müəlliflərin (Z.Bünyadov, K.Burill, Q.Paşayev, A.Gölpınarlı və başqaları) qeyd etdiyi kimi, siyasi motivlər güclü olub.

Şairin bədən hissələrinin kəsilib göndərildiyi bəylərin kimliyinə nəzər saldıqda bu, daha aydın görsənir. Dulqadir bəyləri və Osman Qarayölük kim idi?

1337-1522-ci illər arasında hökm sürən bir türkmən bəyliyi olan Dulqadirlər bir zamanlar məmluk bəyləri ilə ittifaqda idilər. Məmluk sultanları bu kiçik bəyliyin ərazisindən öz sərhədlərini qorumaq üçün bufer zonası kimi istifadə edirdilər. Xüsusilə Osmanlıların daim artan qüdrəti müqabilində məmlukların belə zonalara ehtiyacı böyük idi. Onlar Dulqadir bəylərini daim nəzarətdə saxlayırdılar. Amma Nəsiminin hədəfə alındığı dövrdə Dulqadirlər itaətsizlik göstərir, məmluklara deyil, Osmanlılara meyl edirdilər, hətta dulqadir bəylərindən olan Nasir əd-Dinöz qızını osmanlı şahzadələrindən biri ilə evləndirmişdi (*Shai Har El, Struggle for Domination in the Middle East; Refet Yınanç, "Dulkadir-oğullar", İslam Ansiklopedisi*).

Ağqoyunlu Osman Qarayölükə gəlincə, o, məmlukların qatı düşməni sayılırdı. O, 1398-ci ildə məmluklarla ittifaqda olan Sivas əmiri Qazi Bürhanəddini öldürmüş, bundan sonra məmluklara qarşı Əmir Teymurla yaxınlaşmış, hətta onun hərbi səfərlərinə bələdçilik etmişdi. Bunun müqabilində Teymur Anadoludan ayrılarkən Diyarbəkrə və bəzi ətraf əraziləri ona vermişdi" (*İbrahim Olgun, "Nəsimi üzərinə notlar"*).

Nəsiminin Əmir Teymur kimi bir düşmənlə yaxın münasibətdə olan Osman Qarayölükə ittifaqa girməsi bizə şübhəli gəlir. Hürufilərin Teymurilərlə düşmənçiliyi, Teymurun oğlu Miranşahın Fəzlullahı öldürməsi səbəbindən hürufilər tərəfindən "Maraşah" (ilanlar şahı) adlanması, onların hətta Teymurun digər oğlu Şahruxa sui-qəsd etməsi və bundan sonra təqiblərə məruz qalması da bu düşmənçiliyin dərin kök atdığına dəlalət edir. Belə olan halda iliyinədək hürufi olan, Fəzlullahı uca bir məqamda tutub ilahiləşdirən şair Teymura yolçuluq etmiş Osman Qarayölükə nə səbəbdən yaxınlaşmalı idi? Həqiqətənmi Nəsimi o qədər siyasiləşmişdi ki, adi təəssübkeşlik anlamını da arxada buraxmışdı? Yoxsa onun Osman Qarayölükə yaxınlaşması şairin düşmənləri tərəfindən uydurulmuş bir yalan, şər idi? Bu sualın cavabı bizə hələ ki qaranlıq qalıb.

Qeyd edək ki, Məmlukların Dulqadir oğulları ilə münasibətləri sonradan yaxşılaşmışdı. Amma buna səbəb Nəsiminin qətli ilə onların "gözüünün qorxudulması" deyil, təbii ki, Məmlukların uğurlu hərbi yürüşləri, o cümlədən, Tarsusu fəth etmələri idi. Məmluklar bu hadisələrdən sonra tam bir əsr Osmanlılar qarşısında duruş gətirə bildilər. Onlar Dulqadirləri yenidən nəzarət altına aldılar. Ayşegül Kılıç bu işğilər barədə yazır: "1417-ci ildə Məmlukların Tarsusu fəthindən sonra sultanın hüzuruna çıxan Dulqadiroğlu Əmir Əli bəy sultana hədiyyələr təqdim etmiş və Dulqadirli Nasir əd-Dinin oğlu vasitəsilə Darəndə qalasının açarlarını ona göndərmişdi. Göstərmiş olduğu itaəti nəticəsində isə Sultan Şeyx (Müəyyəd) Dulqadiroğlu Əli bəyə Maraş və Elbistan naibliyini tapşırılmışdı" (*Ayşegül Kılıç, "Bir Bozok-Üçök Hikayesi"*).

Nəsimi məhkəməsinin başqa bir mənbədə əksi

Nəsiminin məhkəməsi Azərbaycan oxucusuna Sibt ibn əl-Əcəminin yuxarıda adı çəkilən "Kunuz əz-zəhəb" əsərindən məlumdur. Bu yaxınlarda mövzu

ilə bağlı Nəsiminin öz müasirinin dilindən söylənən başqa bir xəbər rastıma çıxdı. İbn Həcər əl-Asqalaninin "İnbə əl-ğumr" əsərinin Qahirə nüsxəsinin qeyd hissəsində belə bir məlumat verilir:

"Əlyazma nüsxəsinin haşiyəsində əl-Baqainin xətti ilə belə bir yazı var. Yazıda deyilir:

Qazi əl-qüzat Muhibb əd-Din ibn Şahnə mənə deyib ki, bu adam (Nəsimi) bəzi adamların əqidəsini korlamışdı. Onlardan biri Nasir əd-Din Məhəmməd ibn Zu l-Ğadirdir (Bu ad Sibti ibn əl-Əcəmidə Nasir əd-Din Dülqadir kimi gedir – A.Q.). Nəsimi onların qulağını doldururdu ki, indiyədək əməl etdikləri şəriət hökmləri (batildir) və onlarda həqiqət yoxdur. Peyğəmbərlər isə aqıl insanlar olub. Onlar (dini hökmlərlə) insanların bir-birinə əziyyət verməsinin qarşısını alırdılar. Əslində, Allah yoxdur və bu kimi açıq-aşkar insanları yolundan azdıran fikirlər. Zu l-Ğadir oğlunun yolundan azması o dərəcəyə çatdı ki, öz qızına təcavüz etdi, onu öz zövcələrindən biri etdi və ondan bir oğlu oldu.

Nəsimi Hələbdən qaçmışdı. Müəyyəd onun tapılmasını tapşırırdı. Sultan onu tutduqda haqqında iddia qaldırılmasını və edam edilməsini əmr verdi. Müəyyəd onun biddətçi olmağından xəbərdar idi. O, bir müddət azad qaldı. Bu zaman o, Hələb əmirinə yaxınlaşdı (bu hissə oxunmur), ona (nələri isə) yaxşı qələmə verdi və ağılını çaşırdı.

Nəsiminin (məhkəməsinə) baş qazilər və üləmə toplaşmışdı. Mən də orada idim. O zaman orduda qazi idim.

Bu zaman Hələbin hörmətli əyanlarından biri onun əleyhinə iddia qaldıraraq dedi ki, o, Allaha və Onun peyğəmbərinə qarşıdır. Hələb əmiri dedi ki, əgər dediyini sübut edən dəlil gətirsən, onda Nəsimini öldürərik. Gətirməsən, sən özünü öldürəcəyik. Bu sözlərdən sonra məclisə bir vahimə düşdü. Sonra bir başqası ayağa qalxıb dedi ki, Hələbin baş maliki qazisi Fəth əd-Dinin yanında onun əleyhinə iddia qaldırıram. Oradakılar hamısı buna şahid oldu. Orada iştirak edənlərin bəzisi Nəsimi barədə ölüm hökmünün verilməməsini istədi. O (Hələb hakimi), orada iştirak edənlərdən soruşdu: "Onun (Nəsiminin) əleyhinə deyilənlər onun zindqliliyini sübut etmək üçün kifayətdirmi? Onun haqqında iki şahidin sözü bir-birinə uyğun gəlir. Bəs mənə necə, bir-birinə uyğun gəlirmi?" Onlar bu məsələdə dayandılar. Hənbəli (məndə boşluq gedib) əd-din ibn əl-Xəzuruni iddiaçıları onun yanında olub iddia qaldırmağa çağırırdı. Amma xəfiyyə katibi ona göz etdi və hənbəli bundan sonra danışmağa cürət etmədi. Hələb hakimi bu işlərdə razı görsənirdi.

Məclis uzandıqda Hələb hakimi dedi: "Bu işi uzatmayın. Siz qətlinə hökm versəniz belə mən onu öldürməyəcəm. Sultanın fərmanı var ki, onun razılığı olmadan heç kimi öldürməyim".

Camaat qalxdı. Sultana məktub göndərildi. Qazilər xəfiyyə katibi Nasir ibn əl-Bəruzziyə Hələb hakimi barədə yazılı məlumat verdilər.

Nəsimi zindanda olarkən Sultandan Hələb hakimi Yəşbəke məktub gəldi. Sultanın göndərdiyi adam bu zindanın onun hüsuruna gətirilməsini istədi. Əyanlar Sultanın adamına Nəsiminin məhbəsdə öldürülməsinə şahidlik etdilər.

Çox keçmədi ki, Hələb hakiminin bir dəstə adamı bu zindiqi gətirdi. Onun dərisi soyulmuşdu. Baş (kəsildiyindən) əmmaməsinin içinə saman doldurulmuşdu. Bir nəfər onu ayaq üstə tutduğundan diri insan kimi görsənirdi. Məlum oldu ki, Sultandan Yəşbəkə nə etmək barədə göstəriş gəlib. Onun başı adı-çəkilən Zu l-Ğadirə göndərildi. Əlləri də başqa bir nəfərə göndərildi. Bir başqasına da başqa üzvü göndərildi. Beləcə bədən üzvləri yoldan çıxardığı türkmənlərin ölkəsinə dağıldı.

Bəziləri hələ də Nəsiminin qətlə yetirilməsinin mümkün olmasına inanmırdılar. Bu zaman artıq Nəsrəddin tövbə etmişdi. Onun tövbəsi qəbul olunmuşdu. O öz hərəkətindən və qızına etdiyindən çox peşman idi. Qıza bu barədə xəbər verib onu uzaq bir yerdə ərə verdilər ki, nə Nəsrəddin onu görsün, nə də qız Nəsrəddini.

Bəlkə də bu zindiq (Nəsimi) bu səbəbdən həbs edilmişdi. Allah bu ölkəni ondan xilas edib Müəyyədın tabeliyinə verdi. Allah ona (Müəyyədə) rəhmət eləsin və günahlarından keçsin. Müəyyəd Məhəmməd dinində etiqadı düzgün, imanı gözəl biri idi (Sonrakı hissələr qarışıq olub oxunmur). Heç bir dəlil bu kafirin günahını yüngülləşdirməz”.

Gördüyümüz kimi, "İnbə əl-ğumr"dakı məhkəmə prosesi "Kunuz əz-zəhəb"dən bir qədər fərqlənir. Burada dörd qazi l-qüzatdan yalnız maliki qazisi Fəth əd-Dinin adı çəkilir. Nəsimi əleyhinə üləmadan bir nəfər deyil, iki nəfər iddia qaldırır. İddiaçıların adı çəkilmir. Bu mətnə ən vacib olanı böyük şairin cəsədinin ələ salınması, əmmaməsinə saman doldurulub kəsilmiş başının yerinə qoyulması, dərisi soyulmuş halda sanki ayaq üstə imiş kimi tutulması və sairədir. Bu mətn Sultan Müəyyədın və onun əlaltısı olan üləmanın taxt-tac düşmənlərinə qarşı nə qədər amansız olduğunu göstərir.

Bir çox ərəb mətnləri kimi, bu mətn də hadisələrdən xəbərdar olan insanlara yönəldiyindən bəzi məsələlərdə təfəssilatla varılmaz, fail və məfullar aşkar bilinmir. Mətnə "qızla yaxınlıq etdi, sonra onu öz zövcələrindən etdi" ifadəsi bir-başə zəlalət, yoldan azma sözündən sonra gəlir. Qız barədə isə "onun qızı", "öz qızı" mənalarını bildirən "ibnətəhu" sözü işlənir. Burada söhbət qanuni evlilikdən getsəydi, bu, zəlalət kimi verilməzdi. İstər-istəməz burada böyük bir qəbahət olması duyulur. Sonra Nəsrəddin tövbə edir, peşman olur və qızı onun heç bir zaman görməyəcəyi uzaq bir yerə göndərilir. Qəribədir ki, buna görə Nəsrəddin cəzalanmır, tövbəsi qəbul edilir. Nəsiminin isə, ola bilsin ki, bu səbəbdən edam olunması qeyd edilir.

Diqqəti cəlb edən digər məsələ Sultan Müəyyədın sanki Yəşbəkə inanması, öz xüsusi adamını Hələbə göndərməsi, Hələb əyanlarının belə Nəsiminin həqiqətən öldürülməsinə şahidlik etmələridir. Nəsiminin cəsədi belə bu məqsədlə gətirilir və Sultan Müəyyədın xüsusi adamına göstərilir.

Bütün bu məsələlər xeyli dolaşıq olub ciddi araşdırmalar tələb edir.

Bu mətn əl-Asqalaninin kitabında verilsə də, haşiyə yazısının müəllifi Burhanəddin əl-Baqaidir. Əl-Baqai əl-Asqalaninin tələbəsi və Nəsiminin gənc müasiri olub (1406-1480). Mətnədən də göründüyü kimi, Məmluk sultanlarının təəssübkeşi kimi taxt-tac düşmənlərinə qarşı hər cür iftiraya hazır birisi olub.

Xüsusilə ailədaxili evlilik məsələlərinə hürufilərlə bağlı digər mənbələrdə rast gəlinmədiyindən onun məlumatları şər-böhtan xarakteri daşıyır. Allahsız kimi ittiham edə bilmədikləri şairə bu cür şər-böhtan atsalar da, xalqın sərraf gözü Nəsimini göylərə qaldırır. Edamından illər keçsə də, şair bir haqq aşiqi, bir əzabkeş kimi qəlblərdə yaşayır.

Nəsiminin məhkəmə xəbərlərində, qəribə olsa da, Fəzlullah Astarabadinin adı çəkilmir, hürufiliklə bağlı məlumat verilmir. Burada Nəsiminin ittihamı ümumi zindqlıq və kafırlıq çərçivəsindən çıxmır. Müəllif incəliklərə meyil etmir. Bu mənada bu xəbərlər Nəsiminin həyatını və Məmluk məhkəmə sistemini öyrənmək üçün dəyərli mənbə sayılsa da, hürufilik təlimini və Nəsimi əqidəsini o dövr ərəb  ləmasının d    ncəsi kontekstində ara    rmaq     n   x da yararlı deyil. Bundan fərqli olaraq, ikinci inkvizisiya məhkəməsində h  rufiliyin nəzəri cəhətləri barədə məlumat verildiyindən həmin məhkəmə xəbərindən əvvəlki dövrədə Fəzlullah v   h  rufilikl   bağlı xəbərləri ara    rma  ı münasib bilirik.

(ardı var)

Anar ƏLİZADƏ

*Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının
Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm
və dini məsələlər şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi*

Alban Həvari Avtokefal Kilsəsi

*“Qafqaz Albaniyasının tarixi və taleyi ilə hamıdan çox
azərbaycanlılar məşğul olmalıdırlar.
Bu sahədə onlar dünya elmi qarşısında
məsuliyyət daşıyırlar, dünya elminə borcludurlar”.*

*Yevgeni İqnatyeviç Krupnov,
qafqazşünas tarixçi*

Respublikamızın Qəbələ və Oğuz rayonlarında udilər yaşayır. Azərbaycan xalqının tərkib hissəsi olan bu etnik qrup təsnifat baxımından Xristianlığın Qədim Şərq kilsələri (təkcə ilk üç Ümumdünya Kilsə Məclisinin qərarlarını tanıyan kilsələr qrupu) qoluna aid olan Alban Həvari (Apostol) Avtokefal Kilsəsinin hüquqi varisidir. Keşməkeşli, mürəkkəb inkişaf yolu keçən bu kilsənin günümüzədək gəlib çıxan maddi-mədəni abidələrinin, bir sözlə, Alban irsinin bilavasitə varisi isə Azərbaycan xalqıdır.

Qafqazın ən qədim kilsəsi olan, Qədim Şərq kilsələrinin dini ehkamları əsasında fəaliyyət göstərən Alban kilsəsinin tarixi kökü həvarilər dövrünə gedib çıxır. Vaxtilə bu torpaqlarda böyük nüfuz sahibi olan Alban kilsəsinin avtokefallığı erməni qriqorian kilsəsinin əsrlər boyu sürən təhriki və məkri nəticəsində Çar Rusiyasının ədalətsiz qərarı ilə 1836-cı ildə ləğv olunub.

Ona görə də keçmişimizi bilmək və ermənilərin əsassız iddialarına cavab vermək üçün bu kilsənin tarixini öyrənmək, onun dini ənənələrini dirçəltmək vacibdir.

Qədim Apostol Kilsəsi: keçmişdən bugünə

Eramızdan əvvəl IV əsrdən bizim eranın VIII əsrinədək Şimali Azərbaycan ərazisində mövcud olan Qafqaz Albaniyasında Xristianlığın yayılması İsa Məsihin həvarilərinin dövrünə təsadüf edir. Odur ki, Qafqaz Albaniyasında qurulan kilsələr təkcə Qafqazın deyil, dünyanın ən qədim kilsələrindən sayılır.

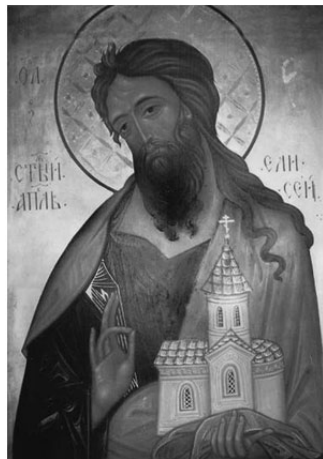
Tarixi mənbələrə görə, I əsrdə Qüds və Suriyadan Albaniyaya ilk xristian missionerləri gələrək burada xristian icmalarının əsasını qoyurlar. Ölkəmizdə xristianlığın təşəkkül tapması İsa Məsihin həvariləri Faddey və Varfolomeyin, eləcə də apostol Faddeyin şagirdləri Müqəddəs Yelisey və Marin adları ilə bağlıdır. Odur ki, Albaniyada xristianlığın inkişafının birinci mərhələsi “həvari” (apostol), eləcə də “serofil” – “süryanipərəst” adlanır. IV əsrdək davam edən bu dövrdə xristianlıq İsa Məsihin həvariləri, onların şagirdləri, eləcə də suriyalı missionerlər tərəfindən süryani-arami dilində təbliğ olunurdu.

Sual yarana bilər ki, Alban kilsəsinin mənsəyinin həvarilərə gedib çıxmasının üstünlüyü nədən ibarətdir? Birincisi, bu amil Alban kilsəsinin bir çox başqa kilsələrlə müqayisədə daha qədim və əzəli olduğunu göstərir. İkincisi, Alban kilsəsinin başqa kilsələr vasitəçiliyi ilə deyil, ilk mənbə, yəni İsa Məsihin özünün şagirdləri tərəfindən təsis olduğunu sübuta yetirir. Alban kilsəsinin yaradıcısı və ilk ruhani başçısı Müqəddəs Yelisey sayılır. Tarixi mənbələrə əsasən, İsa Məsihin şagirdi Faddeyin şəhadətindən ilhamlanan Yelisey xristianlığı yaymaq üçün Qafqaz Albaniyasına gəlib.

Alban tarixçisi Moisey Kalankatuklu Müqəddəs Yeliseyin Qafqaz Albaniyasındakı dini fəaliyyətini belə təsvir edirdi: “...Yelisey Qüdsün birinci batriki Ağamızın qardaşı müqəddəs Yaqovun (Yaqub) tövsiyəsiylə müqəddəs Ruh naminə Şərqə təyin edilir. Yelisey öz sərəncamına Şərqi (Albaniyanı) alır... Öz təbliğini o, Çolada başlayır və müxtəlif yerlərdə şagird toplayaraq, onlara xilaskarı (İsanı) təbliğ etməyə çalışır. Oradan o, üç nəfər şagirdi ilə Uti vilayətində olan Srxana gedir. Lakin şagirdlərin bəzi qohumları onları izləyib arxalarına düşürlər və şagirdlərin birini öldürürlər. Digər ikisi müqəddəs Yeliseyi atıb, qatillərlə çıxıb gedirlər...”

Gördüyümüz kimi, M.Kalankatuklu Müqəddəs Yeliseyin Qafqaz Albaniyasına Qüdsün ilk patriarxı tərəfindən göndərildiyini deyir. Bu isə o deməkdir ki, Alban kilsəsi öz başlanğıcını bilavasitə Qüds kilsəsindən götürüb. Qüds patriarxlığı ilə bağlılıq sonrakı dövrlərdə də davam edirdi. Məhz bu amil Alban kilsəsinin erməni qriqorian kilsəsindən fərqləndirir: “Erməni kilsəsindən fərqli olaraq, Alban kilsəsi öz mənsəyinə görə ilkin çağından bilavasitə Yerusəlimlə, Yerusəlim kilsəsi ilə, sonralar isə Yerusəlim patriarxlığı ilə bağlı olub”.

Müqəddəs Yeliseyin Qafqaz Albaniyasındakı missioner fəaliyyətindən danışan alban tarixçisi başqa önəmli məqama da toxunur. O, Qafqaz Albaniyasında ilk kilsəni Müqəddəs Yeliseyin tikdirdiyini, beləliklə də gələcək Alban kilsəsinin özülünün qoyulduğunu deyir: “Müqəddəs batrik Gişə (*indiki Şəki rayonunun Kiş kəndi – A.Ə.*) gəlir, burada kilsə tikir və qansız qurban verir. Bu yer Şərqin (*müəllif Şərq deyərəkən Qafqaz Albaniyasını nəzərdə tutur – A.Ə.*) bü-

*Müqəddəs Yelisey ikonası
“Çotari” Alban-Udi
kilsəsi*

tün kilsə və şəhərlərinin başlanğıcıdır və biz şərqilərə xristianlığın qəbul etdirilməsinin mənbəyidir”.

Qısa, Alban kilsəsinin həvari mərhələsində yepiskopluq və metropoliya yaradılır, Yelisey Kişdə yepiskopluq kafedrası təsis edərək Alban kilsəsinin ilk yepiskopu və arxiyepiskopu olur.

Müqəddəs Yelisey “Şərq kilsələrinin anası” kimi məşhurlaşan Kiş kəndində kilsəni təsis etdikdən sonra missioner səfərinə davam edir və atəşpərəstlərin ibadətگاهی yerləşən Zərquni dərəsində qətlə yetirilir.

Xristian dini Albaniyada əsasən ərəb, yunan və ehtimal ki, yəhudi dilində təbliğ olunduğu üçün yerli əhali yeni dini anlamırdı. Ola bilər ki, təbliğat zamanı tərcüməçilərdən də istifadə olunurmuş. Buna baxmayaraq, erkən xristianlıq Albaniyada möhkəmlənmiş, əhali atəşpərəstliyə və başqa əski inanclarına tapınmağa davam edir.

Alban kilsəsinin inkişafının ikinci mərhələsi “yunanpərəst” dövr adlanır. Bu mərhələdə xristianlığın yayılması Maarifçi Qriqorinin (302-325) fəaliyyəti ilə bağlıdır. Rəvayətə görə, Qriqori Artaz vilayətində (həvari Faddeyin dəfn olunduğu yerdə), parf mənşəli ailədə dünyaya gəlir. Atasını həlak olandan sonra o, yunanların ölkəsinə aparılıb. Anadolunun Qeysəri şəhərində dini dərslər alan Maarifçi Qriqori Qafqaza gələrək dini təbliğata başlayıb. Az sonra alban hökmdarı Urnayr onun təsiri altına düşüb. Maarifçi Qriqori Urnayrı və onun adamlarını xaç suyuna salıb. Bu alban hökmdarı 313-cü ildə xristianlığı dövlət dini elan edib. O, xristianlığın köməyi ilə çoxmillətli Alban dövlətini sıx birləşdirmək istəyirdi. Lakin Urnayrın hakimiyyəti dövründə də xristianlıq Albaniyada geniş yayılmır. Cənubdan Sasani şahları, şimaldan isə hun-türk etnosları Albaniyaya hücum edir, köhnə dini etiqadları qoruyurdular.

Alban tarixçisi M.Kalankatuklu qüdrətli hökmdar Urnayrı belə mədh edir: “Alban çarı Urnayr İran şahı II Şapurun bacısının əri idi. O, cəsarətli insan idi və çoxlu döyüşlərdə parlaq şöhrətlər qazanıb, ermənilər arasında da bayrağını sancmışdı. Müqəddəs Qriqorinin vasitəsilə o, təzədən dünyaya gəlmiş, Müqəddəs Ruhla örtülmüş və albanları imana gətirmişdi. O, əbədi işığın oğlu kimi yaşadı və axırda insan həyatını tərk etdi”.

Maarifçi Qriqoriyə gəlcə, o, Haband vilayətinə (Yuxarı Qarabağa) gələrək Amaras kəndində (indiki Xocavənd rayonunun Sos kəndi) kilsə inşa edir.

Beləliklə, Alban kilsəsinin inkişafının hər iki mərhələsini belə xarakterizə etmək mümkündür: həvarilər dövründə Müqəddəs Yelisey Kişdə kilsənin özül daşını qoymaqla sol sahil Albaniyasında, “yunanpərəst” dövrdə isə Maarifçi Qriqori Amarasda ilk xristian məbədinə tikməklə sağ sahil Albaniyasında xristianlığın təməlini atıblar.

IV əsrin başlanğıcında dövlət dini elan olunan xristianlıq sadəcə camaat arasında çətinliklə yayılırdı. Əhali içində təbiət qüvvələrinə sitayiş, Manixeyizm, Zərdüştlüyə inam hələ də yaşayırdı. Urnayrın ölümündən sonra Albaniyada xristianlığın mövqeyi daha da zəifləyir, çünki hakimiyyət Arani sülaləsinin nümayəndəsi Sanesanın (Sanatürkün) əlinə keçir. Sasani şahı ilə ittifaq quran bu hökmdar köhnə etiqadları bərpa etmək istəyirdi. Elə həmin dövrdə Maarifçi Qriqorinin

nəvəsi Qriqoris Albaniya və İberianın yepiskopu təyin edilir. Xristianlığa güclü meyli olan bir qisim alban əyanı Qriqorisi öz ölkələrinə çağırırlar. Beləliklə, Qriqoris Albaniyanın katolikosu olur. M.Kalankatuklu bu haqda belə yazır: “Onun vəfatından sonra albanlar özlərinə gənc Qriqorisi katolikos seçdilər, çünki hələ çarımız Urnayr müqəddəs Qriqoridən xahiş etmişdi ki, onu öz ölkəsinə yepiskop təyin etsin... Albanlar bu qərarı şüurlu qəbul etdilər, çünki müqəddəs Qriqorinin varisini Albaniyaya çağırmaqla onu bu vəzifəyə layiq görürdülər”.

Lakin Qriqoris də, sələfləri kimi, xristianlığın təbliği yolunda Xəzər dənizi sahilindəki Vatnean çölündə qətlə yetirilir. Şagirdləri onun nəşini Amarasda torpağa tapşıırırlar. Qriqorisin öldürülməsindən sonra Albaniya əhalisi yenidən büt-pərəstliyə qayıdır. M.Kalankatuklu bu barədə yazır: “Albaniya katolikosu Qriqorisin öldürülməsindən sonra Şərq ölkəsinin barbar xalqları yenə də büt-pərəstliyə qərq oldular. Onlar büt-xanalarında sitayiş etdikdən sonra xaç-pərəstləri təqib etməyə başladılar”.

“Şərq kilsələrinin anası” – Kiş alban məbədi. Şəki rayonu, Kiş kəndi. I əsr

Xristian alban hökmdarları və onları dəstəkləyən əyanların, din xadimlərinin cəhdlərinə baxmayaraq, V əsrdə də xristianlıq Albaniyada dərin kök sala bilmir. Orta və yoxsul təbəqə onların iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmayan xristianlığın yayılmasına müqavimət göstərirdi.

Odur ki, Alban hökmdarları Urnayr, II Vaçe, III Vaçaqan xalq arasında xristianlıqdan qabaq yayılmış inanclarla şiddətli mübarizə aparırdılar. Lakin Qafqaz Albaniyasında xristianlığın yayılması və qərarlaşmasında təkmilləşdirilmiş alban əlifbasının və alban yazısının yaranması, məktəblərin təşkili, Müqəddəs Kitabın və başqa dini ədəbiyyatın süryani və yunan dillərindən alban dilinə tərcümə edilməsi, bir sözlə, maarifçilik fəaliyyəti böyük rol oynadı.

Arşakilər sülaləsindən olan alban hökmdarlarının fəaliyyəti nəticəsində xristianlıq Albaniyanın ictimai-siyasi və sosial həyatında mühüm rol oynamağa başladı. Ölkənin feodal əyanları kilsənin təşəkkül tapması üçün maddi baza yaratdılar: bütpərəst məbədlərin torpaqları və sərvəti kilsənin ixtiyarına verildi. Kilsənin xeyrinə əhalinin kənd təsərrüfatı gəlirlərinin 1/10 hissəsini təşkil edən “kilsə ondabiri” vergisi tutuldu. Bundan başqa, natural vergilər və könüllü ianələr də verilirdi. Xristian ruhaniləri isə dünyəvi əyanlar kimi “xostak” adlanan torpaq sahələri ilə təmin olunurdular. Akademik Ziya Bünyadovun qeyd etdiyi kimi, böyük knyazdan, yəni alban hökmdarından sonra ən böyük torpaq sahibi Alban kilsəsi idi. Kilsə və monastır torpaqları kilsə institutunun bölünməz və irsi mülkiyyəti idi. Onlar “müqəddəs kilsənin irsi” adlanırdı.

Tarixçi alim Fəridə Məmmədova bu barədə deyir: “Arşakilər sülaləsindən olan alban çarlarının fəaliyyəti sayəsində xristianlıq yeni feodal cəmiyyətinin ideoloji əsası olur və Albaniyanın ictimai-siyasi və sosial həyatında mühüm rol oynamağa başlayır”.

Buna baxmayaraq, IV-V əsrlərdə alban ruhani sinfi iqtisadi-siyasi cəhətdən zəif idi. Hətta dini məsələlər həll olunarkən ruhanilər aparıcı rol oynamırdı. Belə ki, kilsə qanunları hökmdarın hüsurunda ruhani və dünyəvi əyanların iştirakı ilə hazırlanır və yenə də çarın, dünyəvi əyanların möhürü ilə təsdiqlənirdi. Bir sözlə, Alban katolikosunun hakimiyyəti nominal səciyyə daşıyırdı, çünki Qafqaz Albaniyasında mərkəzi hakimiyyət güclü idi. Təsədüfi deyil ki, 488-ci ildə Qafqaz Albaniyasında keçirilən Aquen Kilsə Məclisinin (Aquen yer adıdır, Mets-Arrank vilayətində yerləşirdi) qəbul etdiyi “Aquen qanunları” (“Aquen kanonları”) alban çarı III Vaçaqanın kanonları adlanır.

Burada Aquen Kilsə Məclisi haqda ayrıca bəhs etmək lazımdır. III Vaçaqan bu kilsə məclisini çağırmaqla öz ölkəsini yad dini-siyasi təsir və müdaxilələrdən qorumağa, bəzi üsyanlara görə sarsılmış Alban kilsəsini sosial-siyasi cəhətdən gücləndirməyə, eyni zamanda, Qafqaz Albaniyasının müstəqilliyini möhkəmləndirməyə çalışırdı. Ona görə də Aquen qanunlarının məqsədi dini ayinləri nizamlamaq, ruhani təbəqə üçün maddi baza yaratmaq, dindarların kilsə qarşısındakı vəzifə və öhdəliklərini qanuni şəkllə salmaq, xristianlıqdan kənar inancların qalıqlarını məhv etmək idi. Bununla yanaşı, III Vaçaqan Aquen kanonlarını qəbul etməklə mərkəzi hakimiyyəti gücləndirmək, özbaşına hərəkət edən feodalları cilovlamaq, ruhanilərin hüquqlarını dünyəvi əyanlarla bərabərləşdirmək, əhali, dünyəvi əyanlar və ruhanilər arasında münasibətləri qaydaya salmaq, bir sözlə, xalqın dini birliyinə nail olmaq istəyirdi.

Aqnen Kilsə Məclisinin hazırladığı kilsə məcəlləsi giriş və 21 maddədən ibarətdir. Girişdə Kilsə Məclisinin çağırılma səbəbləri haqda bəhs olunur. Bu qanunları şərti olaraq 4 hissəyə bölmək mümkündür:

1. Ruhanilər arasında münasibətləri tənzimləyən, onların haqq və vəzifələrini izah edən qanunlar;
2. Ruhanilər və dünyəvi əyanlar arasında münasibətləri tənzimləyən qanunlar;
3. Ruhanilər və ruhani olmayan dindarlar arasında münasibətləri tənzimləyən qanunlar;
4. Sırf hüquqi səciyyə daşıyan qanunlar.

Aqnen qanunlarına əsasən, Qafqaz Albaniyasında iki cür məhkəmə fəaliyyət göstərirdi: kilsə məhkəməsi və saray məhkəməsi. Kilsə məhkəməsinin özü də iki növə bölünürdü: keşiş məhkəməsi və yepiskop məhkəməsi. Adi keşişlərin rəhbərliyi altında keçirilən məhkəmələrdə şəri məsələlərə, yəni öz dini vəzifələrini yerinə yetirməyən keşişlərin, ruhani olmayan dindarların qanun pozuntularına baxılırdı. Yepiskopun başçılığı ilə keçən məhkəmələrdə təkcə şəri deyil, həm də mülki və cinayət hüququnun bəzi sahələrinə (mübahisə, dava-dalaş və s.) aid olan məsələlər barədə hökm çıxarılırdı. Yepiskoplar şəri olmayan məsələlərə dair qərar verərkən kilsə kanonlarına deyil, dünyəvi qanunlara əsaslanırdılar. O ki qaldı saray məhkəməsinə, burada ölüm hökmü ilə cəzalandırılan ən ağır cinayət işlərinə baxılırdı.

Aqnen qanunlarından gördüyümüz kimi, Albaniya hökmdarları təkcə öz hakimiyyətini gücləndirməyə deyil, həm də kilsənin nüfuzunu artırmağa çalışırdılar. V-VII əsrlərdə Mehranilər sülaləsinin hakimiyyəti dövründə Alban kilsəsinin siyasi-iqtisadi mövqeyi daha da güclənir. Bunu 705-ci ildə keçirilən Partav (Bərdə) Kilsə Məclisi tərəfindən qəbul olunan kilsə qanunları əyani şəkildə sübuta yetirir. Belə ki, Partav Kilsə Məclisi dünyəvi əyanlarla açıq mübarizəyə keçərək onların özbaşınalığını məhdudlaşdırdı və zadəganlara kilsənin işlərinə müdaxilə etməyə qadağa qoydu. Artıq VII əsrdə kilsə məclisini çağırmaq səlahiyyəti dövlət başçısına deyil, alban katolikosuna məxsus idi. Bu fakt isə Alban kilsəsinin nüfuzunun necə artdığını bariz şəkildə göstərir. Diqqətəlayiq məqam odur ki, alban katolikosu Viro (595-629) Sasanilər imperiyasının qüdrətli şahı II Xosrov Pərvizdən (591-628) Mehranilər sülaləsinin hökmdarları üçün “Albanıyanın böyük knyazları” titulu ala bilmişdi.

Onu da qeyd edək ki, hökmdarların, zadəganların, sərkərdələrin və ya hər hansı digər ruhani olmayan şəxslərin kilsə üzərində təsirlərinin ortadan qaldırılması işində alban katolikosu I Simeon (706-707) böyük rol oynayıb.

Təzliklə Alban kilsəsi o qədər müstəqilləşir və güclənir ki, kilsə başçısı hökmdarlara – knyaz və feodallara sərəncamlar verməyə, torpaq sahiblərini müəyyənləşdirməyə başlayır. Bu hökmlərə qarşı çıxaraq kilsə qaydaları ilə razılaşmayan hər kəsi “kilsə lənəti” gözləyirdi.

Alban kilsəsinin tarixindən danışarkən mütləq onun təşkilati strukturuna toxunmaq lazımdır. Qeyd olunduğu kimi, bu kilsənin başçıları Qüds patriarxlığı tərəfindən təsdiqlənirdi. Bu hal Maarifçi Qriqoriyə kimi davam etdi. Ondan son-

ra isə Alban kilsəsinin başçıları alban yepiskoplarının özləri təsdiqləməyə başladılar. Bu isə o deməkdir ki, Maarifçi Qriqoridən sonra, yəni 340-cı ildə Alban kilsəsi avtokefal, yəni müstəqil idi. Kilsənin avtokefaliyi iki səbəbə görə baş tutub: birincisi, kilsənin həvari mənşəli olması; ikincisi, Alban dövlətinin siyasi statusu, yəni Şərqi Roma imperiyasından tamamilə müstəqil olması.

Alban kilsəsinin hüquqi vəziyyəti 451-ci ildə keçirilən IV Ümumdünya Kilsə Məclisindən (Xalkidon Kilsə Məclisi) sonra müəyyənləşdi. Həmin məclisdən sonra Alban kilsəsinin başçıları “Katolikos-Arxiyepiskop, Patriarx”, VI əsrin ikinci yarısından isə “Albaniya, Lpiniya və Çolanın katolikosu” və ya “Albaniya və Balasakananın böyük katolikosu” titulu daşımağa başladılar.

Katolikos hüduzsuz hakimiyyətə malik idi. O, hətta Alban hökmdarına tabe olmaqdan boyun qaçıra bilərdi. Onun adı çox vaxt knyazın adından əvvəl çəkiliirdi. Katolikos ölkədə bütün knyazları itaətə məcbur edə bilən yeganə qüvvə idi. Onun qərarlarına tabe olmayan knyazlar kilsədən qovulur, bəzən də məhv edilirdi.

Eyni zamanda, katolikosun başçılığı altında böyük ruhani institutu fəaliyyət göstərirdi. Bütün Albaniya yepiskopluqlara bölünmüşdü. V-VIII əsrlərdə Albaniyada 12 yepiskopluq – Kabala (Qəbələ), Qaşua, Yeuta, Tsri, Amaras, Balasakan, Şaki (Şəki), Qardman, Mets-Koqmank, Mets-İrank, Qaband və Partav (Bərdə) yepiskopluqları vardı. Bunlara yepiskoplar başçılıq edirdi. Əllərində böyük hakimiyyət cəmləşən və ən ali ruhani sinif sayılan yepiskoplardan başqa Alban kilsəsinin ruhani iyerarxiyasına ilahiyyətçi alimlər, keşişlər, dyakon və rahiblər də daxil idi.

Alban kilsəsinin inanc əsaslarına gəlinə, qeyd etməliyik ki, həvari mənşəli bu kilsə digər Qədim Şərq kilsələri kimi ilk üç Ümumdünya Kilsə Məclisinin – I Nikeya Kilsə Məclisi (325-ci il), I Konstantinopolis Kilsə Məclisi (381-ci il), I Efes Kilsə Məclisinin (431-ci il) qərarlarını tanıyırdı. Lakin 506-cı ildə keçirilən Dəbil kilsə məclisində (Dvin yerli kilsə məclisi) Alban kilsəsi gürcü və erməni kilsələri ilə birgə 451-ci ildə keçirilmiş IV Ümumdünya (Xalkidon) Kilsə Məclisinin qərarını tanımayaraq monofizitliyə (İsa Məsihdə tək cə ilahi təbiətin olduğunu bildirən xristian təlimi) üstünlük verdi. Beləliklə, Alban Həvari Avtokefal Kilsəsi etiqadca monofizit kilsəyə çevrildi.

VII əsrdə Ərəb xilafətinin tarix səhnəsinə çıxması ilə Alban kilsəsinin mövqeyi sarsıldı. O vaxtlar Qafqaz regionu Ərəb-Bizans dövlətlərinin mübarizə arealına çevrilmişdi. Ərəb işğalının ilk vaxtlarında Alban hökmdarı Cavanşir Xilafətin vassallığını qəbul etdi və şəxsi nüfuzu sayəsində ölkəsinin daxili müstəqilliyini qoruya bildi. Lakin onun vəfatından sonra cərəyan edən hadisələr Alban dövlətinin birdəfəlik süqutuna və Alban kilsəsinin mövqeyinin zəifləməsinə gətirib çıxardı. 704-cü ildə Alban hökmdarı I Varaz-Trdatın arvadı Spramanın köməyi ilə Girdiman yepiskopu I Nerses Bakur Alban kilsəsinin katolikosu oldu. O, alban hökmdarının Xilafətlə yaxınlaşmaq siyasətinin əleyhinə çıxır və diofizitliyə etiqad bəslədiyinə görə Bizans imperiyası ilə əlaqə qurmaq istəyirdi. Lakin knyaz Şeroy başda olmaqla bir qrup nüfuzlu alban feodalı xalkedonçuluğun qatı düşməni kimi buna mane oldu.

Alban kilsəsini tarix səhnəsindən silmək, onu öz tabeliyinə keçirmək və maddi bazasına yiyələnmək arzusu ilə alışıb-yanan erməni katolikosu İlya bu fürsəti fəvta verməyib Xəlifə Əbd-ül-Malikə belə çuğulçu bir məktub yazdı:

“Hökmdar Əbd-ül-Malik Əmir Muminə erməni katolikosu İlyadan.

Qadir Allahın iradəsi ilə bizim tabe ölkəmiz Sizə qulluq edir. Biz və Alban kilsəsi bir ilahi İsa dininə etiqad edirik. Partav taxtına oturan indiki Alban katolikosu yunan imperatoru ilə sazişə girib, öz ibadətlərində onun adını çəkir və ölkəni məcbur edir ki, dini etiqadda hamı ona qoşulsun, onun himayəsini qəbul etsin.

İndi qoy bu, Sizə məlum olsun, ta bu barədə qərar qəbul edəsiniz, belə ki, bu bədəfkarlıqda onun bir əyan qadın məsləkdaşı da vardır. Böyük ixtiyar sahibi, əmr buyurun, qoy onlar Allaha qarşı işlədikləri günah üçün müstəhəqq ol-duqları cəzaya çatsınlar”.

Xəlifə erməni katolikosunun xahişini böyük həvəslə qəbul edərək ona bu məzmununda cavab məktubu yazdı:

“Erməni xalqının katolikosu, Allah adamı İlya, mən sənin səmimi məktu-bunu oxudum və sənə olan şəfqətdən öz sədaqətli bəndəmi çoxlu qoşunla gön-dərdim. Əmr etdik ki, bizim hökmranlığımıza qarşı qiyam edən albanlarda sizin dininizə uyğun dəyişikliklər edilsin. Bəndəmiz bizim hökmü Partavda, sənin hü-zurunda icra edəcəkdir: o, Nerseslə bədəfkarlıqda onunla həmfikir olan qadını bir zəncirlə bağlayacaq və onları bütün qiyamçıların yanında rüsvay etmək üçün şah məhkəməsinə çəkəcəkdir”.

Beləliklə, Xəlifə Əbd-ül-Malik erməni kilsəsinin başçısı İlyanın məktu-bunu aldıqdan sonra Bərdədə dini yığıncağın keçirilməsini əmr etdi. Həmin kilsə məclisində xəlifə nümayəndəsinin hüzurunda Nerses Bakur mürtəd elan olundu, Alban hökmdarının arvadı Sprama isə qalaya salındı. Alban kilsəsi erməni kilsəsinin tabeliyinə verildi. Bununla yanaşı, xəlifə alban əyanlarından kimlərin diofizit olduğunu müəyyənləşdirmək və onları məhv etmək barədə əmr verdi. Bu isə onu göstərir ki, Alban kilsəsi etiqadca monofizit olsa da, bəzi alban feodalları diofizit idilər və bu səbəbdən Bizans imperiyasını dəstəkləyirdilər.

Qısaı, erməni kilsəsinin tərəfini tutan ərəb xəlifəsi iki məqsədə nail olur: birincisi, Zaqafqaziyada diofizit Bizans imperiyasının mənafeyini sarsıdır; ikincisi, Qafqaz Albaniyasında öz maraqlarını həyata keçirmək üçün qriqorian keşişlərindən istifadə edir və onların dəstəyini qazanır.

Gördüyümüz kimi, Alban kilsəsinin başçısından çuğulluq edən erməni katolikosu ərəblərin hərbi-siyasi qüdrətinə arxalanaraq Alban katolikosluğunu özünə tabe etdirir. Əslində, erməni qriqorian kilsəsinin Alban həvari kilsəsi ilə ədavəti daha əvvəlcə gedib çıxır. Bunun səbəbi odur ki, erməni kilsəsi özünün daha qədim və üstün olduğunu iddia edirdi, ona görə də əvvəlcə Sasanilərin, sonra Ərəb xilafətinin silahlı qüvvələrinin köməyi və fitnə-fəsad yolu ilə alban ruhanilərinin müstəqilliyinə son qoymağa çalışırdı.

Halbuki tarixə nəzər yetirəndə görürük ki, Alban kilsəsinin daha qədim dini ənənələri var. Müqəddəs Yelisey tərəfindən Kiş kəndində Qafqazın ilk kilsəsinin təməlinin atılması deyiləni sübut edir.

Alban katolikosu Nerses Bakur katolikosluqdan zorla uzaqlaşdırılandan sonra Alban dövləti süquta uğrayır, 706-cı ildən ermənilər alban ruhanilərini sıxışdırmağa və ərəblərin nüfuz dairəsindən kənarda qalan dağlıq vilayətlərdə alban əhalisini qriqorianlaşdırmağa başlayırlar. Albaniyanın başqa vilayətlərində, daha doğrusu, düzən ərazilərində məskunlaşan və xristianlıqdan qabaqkı inanc-lara etiqad bəsləyən əhali isə müsəlmanlaşır, beləliklə, VIII əsrin ortalarına ya-xın Albaniya ərazisində İslam hakim dinə çevrilir. Xristianlıq isə öz nüfuzunu yalnız indiki Dağlıq Qarabağ ərazisində qoruyur. Dediymiz kimi, buranın alban əhalisi də zaman keçdikcə qriqorianlaşmaya məruz qalır.

Qriqorianlaşdırma prosesi zamanı erməni kilsəsi Alban katolikosluğunun nüfuzunu tədricən heçə endirir, ərəb hakimlərinin əliylə albanların bütün abidə-lərini – Alban mədəniyyətini azacıq da olsa xatırlada biləcək hər şeyi məhv edir. Erməni keşişləri Qafqaz Albaniyasının ədəbi abidələrini məhv edərkən əvvəlcə bu abidələri qrabara (qədim erməni dili) çevirirdilər. Sonra isə albanların zəngin maddi-mədəni irsinin mənimsənilməsi istiqamətində addımlar ataraq tarixi sax-talaşdırırdılar.

Lakin alban əhalisinin qriqorianlaşdırılması və erməniləşdirilməsi prosesi uzun çəkir, albanların kəskin müqavimətinə rast gəlirdi. Alban və erməni ruha-niləri arasında mübarizə davam edirdi. XI, XIII, XV əsrlərdə erməni kilsəsi zəif-ləyən vaxt alban yepiskopları erməni katolikosluğuna xəbər vermədən müstəqil şəkildə öz kilsə başçılarını seçirdilər. Hətta XVII-XIX əsrlərdə qədim türk yur-du olan Xaçınyalı vilayətində yerləşən monastırda rəsmi Alban katolikosluğunu tanımayan alternativ Alban katolikosluğu vardı.

IX-XII əsrlərdə, siyasi hərc-mərclik dövründə Alban katolikosluğu tənə-zül mərhələsinə qədəm qoydu. Buna baxmayaraq, kilsə əsrlər boyu öz varlığını qorumağa çalışdı. Fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində aşağıda göstərilən yerlər Alban kilsəsinin mərkəzi olub:

1. İlk mərkəz – Çola (Böyük Qafqazla Dərbənd arasında ərazi)
2. VI-VIII əsrlər – Bərdə
3. VIII-IX əsrlər – Çarek-Xamşı (Gədəbəy yaxınlığında)
4. Xudavəng monastır kompleksi (Dədəvəng monastırı)
5. 1511-1836-cı illər – Gəncəsər Baş kilsəsi.

Burada Gəncəsər Alban Yepiskopluğu haqda ayrıca danışmaq lazımdır. 1240-cı ildə alban knyazı Həsən Cəlal tərəfindən tikilən bu məbəddəki yepisko-pun zaman keçdikcə nüfuzu artır. 1511-ci ildə Gəncəsər monastırı alban katoli-koslarının iqamətgahına çevrilir və Alban kilsəsinin mərkəzi olur. Ona görə də Alban katolikosluğu Gəncəsər katolikosluğu kimi tanınır. Bu katolikosluğa alban knyazı Həsən Cəlalın nəslindən olan bir çox din xadimi rəhbərlik edib. Gəncəsər katolikosunun iqamətgahı həm də Qarabağdakı Alban knyazlığının si-yasi mərkəzi idi. 1634-cü ildə Gəncəsər katolikosluğu erməni kilsəsinin haki-

miyyətinə tanımaq məcburiyyətində qalsa da, alban yepiskopları erməni patriarxlığının rəyini nəzərə almadan Gəncəsər katolikoslarını özləri seçirdilər.

Azərbaycanın Çar Rusiyası tərəfindən işğal edilməsindən sonra Alban kilsəsinin varlığına birdəfəlik son qoyuldu. XIX əsrdə çar hakimiyyəti İran və Türkiyədən Azərbaycanın tarixi torpaqlarına öz sadıq nöqərlərini – erməniləri köçürməklə bölgədə dayağını möhkəmləndirməyə çalışırdı. Bunun məntiqi yekunu kimi erməni qriqorian kilsəsi üçün hər cür şərait yaradılır, erməni katolikosunun tələbləri çar müstəbid rejimi tərəfindən dərhal yerinə yetirilirdi. Belə tələblərdən biri də Alban katolikosluğu ilə bağlı idi.

Erməni kilsəsinin təhrikiylə 11 mart 1836-cı ildə İmperator I Nikolay erməni kilsəsinin fəaliyyətini tənzimləyən 111 maddəlik xüsusi “Əsasnamə”ni təsdiqlədi. Həmin əsasnaməyə görə, Alban katolikosluğu ləğv olundu, onun yerində erməni katolikosluğunun tabeliyinə verilən iki yeparxiya (Arsax-Şuşa və Şamaxı) və erməni kilsəsinin Tiflis konsistoriyasının tərkibində olan Gəncə vikariatlığı yaradıldı.

1909-1910-cu illərdə Rusiya imperiyasının Müqəddəs Sinodu erməni ruhanilərinə öz tabeliklərindəki yeparxiyaların köhnə arxiv sənədlərini məhv etməyə icazə verdi. Həmin arxivdə Alban kilsəsinə aid tarixi sənədlərin olması şübhə doğurmur. Onların ermənilər tərəfindən məhv edilməsi isə Alban kilsəsinə tarixin yaddaşından silmək cəhdi deməkdir. Bütün bunlar gələcəkdə Şimali Azərbaycan torpaqlarına yiyələnmək üçün uzaqgörənliklə düşünülmüş bir cənayyət aktı idi.

Gördüyümüz kimi, Rusiyanın imperialist maraqları, eləcə də erməni qriqorian ruhanilərinin əsassız millətçi iddiaları, fitnə-fəsadları üzündən bir ədalətsiz qərarla Alban kilsəsi kimi qədim ənənələri olan xristian konfessiyasının varlığına son qoyulub. Hadisələrin sonrakı inkişafı onu göstərdi ki, bir dini təşkilat forması kimi alban xristianlığı ortadan qaldırılsa da, ixtiyar sahiblərinin hökmələrinə baxmayaraq, Alban kilsəsinin varisləri olan udilər qəlbən hər zaman öz qədim kilsələrinə bağlı qalıblar.

Bunun ən bariz nümunəsi ermənilərin ruhani hakimiyyətini qəbul etmək istəməyən udilərin 1867-ci ildə rus çarına etiraz məktubu yazaraq erməni qriqorian keşişlərinin ixtiyarına verilən qədim məbədlərində toplaşmaqdan belə imtina etmələridir. Alban katolikosluğu ləğv olunduqdan sonra erməni ruhani hakimiyyətini tanımayan, erməniləşdirmə və qriqorianlaşdırma prosesinə uzun müddət müqavimət göstərən Alban kilsəsinin ardıcılıqları evlərdə toplaşmağa üstünlük verirdilər.

Beləliklə, Alban kilsəsini xatırlada biləsi hər şeyi məhv etməyə çalışan erməni keşişləri istəklərinə çatmadılar. Özünəməxsus xaç forması və təqvimə olan Alban kilsəsi udilərin qəlbində yaşamaqla varlığını günümüzədək qorudu.

Alban kilsəsinin dirçəlişi

Hazırda dünyada udilərin ümumi sayı on mindir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2009-cu il üzrə məlumatına görə, ölkəmizdəki

udilərin sayı 3 800 nəfər təşkil edir. Onlar Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsində kompakt halda, eləcə də Oğuzda və Bakıda yaşayırlar.

1991-ci ildə Azərbaycan xalqının yenidən müstəqilliyini qazanması ilə udilər qədim kilsə ənənələrini bərpa etmək fürsəti tapdılar. Bu istiqamətdə bir sıra mühüm addımlar atıldı. İlk növbədə Şəkinin Kiş kəndi və Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsində, eləcə də Oğuzdakı qədim alban məbədlərində təmir-bərpa işləri aparılaraq udilərin ixtiyarına verildi. Hazırda bu məbədlərdə ayinlər udi dilində yerinə yetirilir.

2003-cü ildə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsində Azərbaycan Respublikasının Alban-Udi xristian dini icmasının dövlət qeydiyyatına alınması Alban kilsəsinin bərpası istiqamətində atılan ən böyük addımlardan biridir.

Alban kilsəsinin dirçəldilməsi üçün hüquqi addımlarla yanaşı, xristian ənənələrinə uyğun tədbirlər də görülməyə başlandı. Belə ki, sonuncu alban mitropoliti II Sergi Gəncəsərli öldürüldükdən sonra Alban kilsəsinin avtokefal ənənəsi pozulmuşdu. Bu ənənəni bərpa etmək üçün Qədim Şərq kilsəsinin xeyir-duasını almaq lazım idi. Odur ki, 2008-ci ildə Alban-Udi dini icmasının bir sıra üzvü Qüds (Yerusalem) Patriarxlığının xeyir-duasını alaraq Fələstindəki İordan çayında xaç suyuna salındılar. Beləliklə, Alban-Udi dini icmasının müstəqilliyi bərpa olundu.

2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Alban-Udi xristian dini icması (hüquqi ünvan: Qəbələ rayonu, Nic qəsəbəsi, Alban avtokefal “Çotari” kilsəsi) Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsində yenidən qeydiyyatdan keçdi. 2011-ci ildə isə daha bir Alban-Udi dini icması hüquqi status qazandı: Oğuz şəhəri Alban-Udi xristian dini icması (hüquqi ünvan: Oğuz şəhəri, “Kiski Qerqes” ziyarətgahı).

14 iyul 2013-cü ildə daha bir tarixi hadisə baş verdi – “Çotari” Alban-Udi kilsəsində vəftiz mərasimi keçirildi. Bu hadisə onunla əlamətdardır ki, Alban katolikosluğu Çar Rusiyası tərəfindən ləğv olunduqdan sonra udilər uzun müddət özləri vəftiz ayini keçirə bilmir, rus pravoslav keşişləri tərəfindən xaç suyuna salınırdılar. 14 iyul 2013-cü il tarixində Alban-Udi dini icmasında 80 ildən artıq unudulan vəftiz ənənəsi yenidən dirçəldildi. Həmin gün vəftiz ayinini Azərbaycan Respublikasının Alban-Udi xristian dini icmasının sədri Robert Mobili və onun ruhani köməkçisi Rafiq Danakari yerinə yetirdi. İlk xaç suyuna salınan isə Yeva adlı kiçik qız uşağı oldu.

3 avqust 2013-cü ildə isə Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin dəstəyi ilə Alban-Udi kilsəsinin dirçəlişinin 10 illiyinə və Qafqaz Albaniyasında xristianlığın rəsmi din kimi qəbul edilməsinin 1700 illiyinə həsr olunmuş bayram mərasimi keçirildi. Bayram tədbirində Rus Pravoslav Kilsəsinin Bakı və Azərbaycan Yeparxiyasının Arxiyepiskopu Aleksandr İşein, Roma Katoik Kilsəsinin Azərbaycandakı Apostol Prefekturasının ordinarisi Vladimir Fekete, Bakı şəhəri Dağ Yəhudiləri dini icmasının sədri Milix Yevdayev, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin bölgə üzrə nümayəndəsi, o cümlədən diplomatik korpusun Azərbaycandakı təmsilçiləri və digər qonaqlar iştirak etdilər.

Alban kilsəsinin qədim ənənələrinin bərpası istiqamətində başqa tədbirlər də görülmüşdür. Məsələn, Lukadan nəql olunan İncil udi dilinə tərcümə edilib. Həm-

çinin Alban-Udi dini icmasının bir sıra üzvləri dini rütbə almaq üçün xaricdəki dini tədris ocaqlarında təhsil alırlar.

Ölkəmizdə yaşayan udilər Azərbaycan dövlətinin diqqət və qayğısı ilə tam əhatə olunublar. Alban kilsəsinin dirçəldilməsi üçün rəsmi səviyyədə hər cür dəstək verilir. Təkcə bu faktı qeyd etmək yetər ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı ilə hər il Alban-Udi dini icmasının maddi durumunun yaxşılaşdırılması üçün maliyyə yardımı ayrılır.

Bu da təsadüfi deyil. Alban kilsəsinin bərpası xalqımız üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki ölkəmizə qarşı torpaq iddiaları irəli sürən erməni qəsbkarları hər fürsətdə qədim xristian alban məbədlərini mənimsəməyə, Alban kilsəsinin nüfuzunu kiçiltməyə, onun zəngin irsinə yiyələnməyə çalışırlar. Halbuki bu qədim abidələrin bilavasitə varisi Azərbaycan xalqı və onun tərkib hissəsi olan udilərdir. Odur ki, Alban kilsəsinin dirçəldilməsi həm tarixi ədalətsizliyin ortadan qaldırılması, həm də uydurma iddialarla çıxış edən işğalçılara qarşı dini-tarixi müstəvidə cavabın verilməsi anlamına gəlir.

Qara ƏHMƏDOV
(1928-2003)

AMEA-nın müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru, professor

Bu günə necə gəlib çıxmışıq

İşıq¹

İnsanın əmələ gəldiyi ilk dövrlərdə süni işıq olmayıb. İnsanlar ancaq Günəş və Ay işığından istifadə ediblər. Bu da olmayanda qaranlıqda qalıblar. Ona görə də qədim əcdadlarımız Günəşə və Aya sitayiş ediblər, onların çıxması münasibətilə qurbanlar kəsiblər. Od-ocaq kimi işığın da kəşfi birdən-birə baş verməyib.

İlk süni işıq od-ocaqdan alınıb. İbtidai insanlar ən qədim zamanlarda qaranlıq vaxtı tonqal yanan yerdən aralandıqda işıq üçün yaxşı yanan quru kösövlərdən istifadə ediblər. Ağac yananda yaxşı işıq versin deyə onu döyüb əzib, sonra gündə qurudublar. Bu, insanların ən ibtidai çirağı olub. Soyuq ölkələrdə ağac çiraqları yay mövsümündə hazırlayıb, ehtiyat üçün quru yerdə saxlayırmışlar. Ağac çiraqların (kösövlərin) bir ucundan tutub, o biri ucunu odlayırmışlar. Bu cür çiraqlar bəzi xalqların həyatında son zamanlara qədər işlədilib. Ağac çiraqların tez-tez sönməsinə və əldə gəzdirilərkən çətinlik törətməsinə baxmayaraq, insanlar uzun müddət onlardan istifadə ediblər. Etnoqrafik materiallardan məlumdur ki, Azərbaycanın rayonlarında da vaxtilə belə kösöv çiraqlardan istifadə olunub.

Sonralar insanlar gildən çiraq düzəldiblər. Onlar ovladıqları heyvanların ətinə bişirən zaman görüblər ki, heyvanın piyi ocaqda çox yaxşı yanır və işıq verir. Ona görə də heyvanların piyini yığıb gildən hazırladıqları çiraqlara töküb yandırırırmışlar. Bu çiraqlar ilk zamanlar dayaz cam, sonralar isə təkayaqlı vaz formasında olub. Belə çiraqları o vaxtlar “piydan” adlandıırırmışlar. Piyin hamısı birdən yanmasın deyə çirağın bir qırağını nov şəklində düzəldib oraya yumşaq parçadan fitil də qoyurmuşlar. Azərbaycanda bu növ çiraqları (piydanları) arxeoloqlar Mingəçevirdə apardıqları qazıntılar zamanı tapıblar. Həmin çiraqlar

¹ Qara Əhmədovun “Bu günə necə gəlib çıxmışıq” silsiləsindən dörd yazısı “Multikulturalizm” jurnalının əvvəlki saylarında dərc edilib

təxminən 2000-2500 il bundan əvvələ aiddir. Onların fitil qoyulan yerində his izləri indiyə qədər qalıb.

Qeyd etmək lazımdır ki, o zaman heyvan piyi az tapılırdı. Piy insanlara yemək üçün də lazım idi. Buna görə gil çıraqlar icad ediləndən sonra qədim insanlar onda yandırmağa başqa bir vəsait axtarıblar. Bəzi antik dünya ölkələrində əlif yağından istifadə ediblər. Lakin ən münasib yanacaq vəsaiti neft olub. Azərbaycanda neft qədim zamanlardan məlumdur. O vaxtlar neftə yerin üst qatlarında gölməçələr şəklində rast gəlmək olardı. Bu cür gölməçələrə Abşeron yarımadasında indi də rast gəlinir. Orta əsr səyyahlarının verdikləri məlumatlara görə, Bakı nefti təxminən 1000 il bundan qabaq Azərbaycanın müxtəlif yerlərinə, hətta qonşu ölkələrə daşıyırmış.

Neftin istifadəsi çıraqların formasının da dəyişməsinə səbəb olub. Neft çox sürətlə və gur yandıqından ondan piydanlarda istifadə etmək çətin idi. Ona görə insanlar burunlu və qulplu çıraqlar icad ediblər. Bu növ çıraqların burun hissəsinə pambıqdan eşilmiş piltə keçirir, nefti isə çırağa ağzından tökürmüşlər. Azərbaycanda bu növ çıraqlara əhali arasında “qara çıraqlar” deyilirdi. Arxeoloqlar bu cür çıraqları qazıntılar zamanı Azərbaycanın bir çox orta əsr şəhərlərindən – Bakıdan, Qəbələdən, Gəncədən, Beyləqandan, Şamaxıdan, Naxçıvandan və s. yerlərdən tapıblar. Həmin çıraqlar bizim eramızın IX-XVII əsrlərinə aiddir. Qara çıraqları bəzən metaldan da hazırlayırdılar. Qara çıraqlar yanarkən çoxlu his verdiyindən onu xüsusi havaçəkən bacalarda saxlayırdılar. Varlıların evlərində isə şamdan istifadə edirdilər.

Lakin insanlar qara çıraqların hisi qarşısında da aciz qalmadılar. Onlar lampaya və onun üçün şüşə icad etdilər. Bu da işıq tarixində böyük dönüş yaratdı. Lampa şüşəsinin icadı lampa işığına keçməyə imkan verdi. Azərbaycanda şüşəli lampaların işlədilməsi tarixi XVIII-XIX əsrlərdən başlayır. Lampanın icadı eyni zamanda ağ neftin kəşfi ilə əlaqədardır. Qeyd etmək lazımdır ki, adı çəkilən bütün işıq vasitələri – istər ağac çıraqlar, istər piydanlar, istər qara çıraqlar, istər şamlar, istərsə də ağ neft lampaları əsas etibarilə ev şəraiti üçün yararlı olub, onları yağışlı, küləkli havada bayıra çıxarmaq mümkün deyildi.

Onu da deməliyik ki, bir zamanlar işıq vasitəsi kimi təbii qazdan da istifadə olunub. Abşeronda indi olduğutək, qədim zamanlarda da təbii qaz yerin dərin qatlarından süzülüb üzə çıxır, çox vaxt öz-özünə alışıb yanırdı. Təbiətin bu sirli möcüzəsinə insanlar sitayiş edir, onun qayğısına qalırdılar. Belə məşəllərin sönməməsi üçün əllərindən gələni edirdilər. Qaz çıxan yerlərdə məbədlər tikir, qazın sirlərini öyrəndikcə ondan məişətdə işıq və yanacaq kimi istifadə etməyə başlayırdılar. Hələ lap qədim zamanlarda qaz çıxan yerlərə qarğı borular uzadırdı, qazı çıxdığı yerdən başqa yerlərə aparırdılar. Sonuncu qarğıya gil boru taxıb ucuna od vururdular. Belə məşəllər gildən düzəldilmiş, xörək bişirmək üçün istifadə olunan xüsusi kürələrin altında quraşdırılır, bacalı evlərin ocağında yandırılır, işıq, istilik və od kimi istifadə olunurdu. Beləliklə, indiki qaz plitələrinin gildən olan ilk nümunələri hələ eramızdan çox-çox əvvəllər yaradılıb.

Abşeronda yanar qazların olması haqda ərəb, rus və Avropa səyyahları böyük maraqla məlumat veriblər. XVIII əsrdə Abşeronda olmuş rus həkimi

İ.Y.Lerge yazırdı ki, burada əhali qazı yerdə qazılmış kiçik çuxurlardan götürür; belə çuxurlara qamış və yaxud gil borular keçirir, çıxan qazı yandırır, onun alovunda xörək bişirir, işıq kimi istifadə edir, lazım gələndə isə yaş əsgiyə söndürürlər.

Süni qazın alınması tarixi isə iki əsrə yaxındır. Alimlər belə hesab edirlər ki, daş kömürdən alınan süni qazdan istifadə edən ilk ölkə İngiltərə olub. Burada hələ XIX əsrin əvvəllərində süni qazla şəhərin küçə və meydanlarını işıqlandırmağa başlamışdılar. Londondan sonra 1820-ci ildə Parisdə, 1823-cü ildə Nyu-Yorkda, 1826-cı ildə Berlində, 1835-ci ildə Peterburqda, 1865-ci ildə isə Moskvada qaz zavodları tikildi.

Şəhərlərin işıqlandırılmasında qaz böyük rol oynadı. Lakin qazdan işıq vasitəsi kimi istifadə etməyin də bir sıra çətinlikləri vardı. Əvvəln, təbii yanar qaza dünyanın çox az yerində təsadüf olunur, süni qaz isə olduqca baha başa gəlirdi. Sonra: qazın bir yerdən başqa yerə nəqli xüsusi texniki qurğular tələb edirdi, həm də piy və neft kimi, təbii qaz da küləkdə-yağışda sönürdü. Bütün bu cəhətlər deyilən yanacaq vasitələrinin işıq üçün istifadəsini məhdudlaşdırır və çətinliklər törədirdi. Xüsusilə küləkli, yağışlı havada onlardan bayırda istifadə etmək olduqca çətin idi. Sonradan fənər adlanan lampalar yandırılma da, çətinliklər aradan tam qaldırılmadı.

Ancaq elm və texnika inkişaf etdikcə insanlar bu çətinliyə də qalib gəldilər. 1802-ci ildə böyük rus alimi V.V.Petrov elektriki kəşf elədi. 1876-cı ildə mühəndis T.N.Yabloçkov birinci elektrik lampasını düzəltdi. Sonra başqa alimlər – V.N.Çikolev və A.N.Ladıgin elektrik lampasını daha da təkmilləşdirdilər. Elektrik lampasının icadı işıq tarixində böyük rol oynadı.

Oktyabr inqilabının qələbəsindən sonra sovet hökuməti ölkənin hər yerində böyük su-elektrik stansiyaları tikmək məqsədini qarşısına qoydu. Bu plan tarixə “QOELRO” planı adıyla düşüb. Azərbaycan da bu plandan kənarda qalmadı, respublikamızda Mingəçevir su-elektrik stansiyası, Əlibayramlı istilik-elektrik stansiyası, Şamaxor su-elektrik stansiyası kimi böyük enerji mənbələri tikilib istifadəyə verildi, tədricən bütün ölkə ərazisi elektricləşdirildi. Bundan sonra ölkə təsərrüfatının bütün sahələrində elektrik işığı geniş tətbiq olunmağa başladı.

Son zamanlar alimlər işıq üzərində daha dərinlən tədqiqat apararaq şiddətli işıq verən proyektorlar icad ediblər. Hazırda proyektor vasitəsilə insanlar uzaq məsafələri görə bilirlər. Məsələn, gecə bir neçə min metr yüksəklikdə uçan təyyarəni proyektor vasitəsilə işıqlandırma görə bilərsiniz. Bu da işıq elmində böyük nailiyyətdir. Şübhə yoxdur ki, gələcəkdə insanlar daha yeni işıq növləri kəşf edəcəklər.

Eldar BAXIŞ
(1947-1996)

Oğlu Andayın itkisinə yazdığı şeir

Ay ölüm, ağlama sən də,
Gözlərində yaş görməyim.
Didib-dağıtma sinəni,
Sinən daşdı – daş görməyim.

Sən də bir tale qargışı,
Qapıda dolanma, yaxşı.
Düşüb üzüyümün qaşı,
Üzüyündə qaş görməyim.

Keç içəri... dərd dərinədə,
Dərd mənim can dəftərimdə.
Uzan Andayın yerində,
Mən o yeri boş görməyim.

Məhəmməd Hadiyə

1.

Qərib nar əkər, nar əkər,
Narı nar olmaz, nar olmaz.
Qərib deyər: qərib qızdan
Mənə yar olmaz, yar olmaz:

Sünbülü qıçada qalar,
Buğdası puçada qalar,
Alması taxçada qalar,
qalar, saralmaz, saralmaz.

Kim qəribə arxa çıxar,
Qərib birdən yoxa çıxar,
Dərd əlindən dağa çıxar,
dağda qar olmaz, qar olmaz

2.

Tək dedilər – təklədilər,
qanına yeriklədilər.
Sonra da dərini alıb
dağa-daşa yüklədilər,
çəkə bilmədi, bilmədi.

Əsim-əsimcə əsdilər,
öldürməyə tələsdilər.
Günün günorta çağında
ağacı elə kəsdilər,
kəlgə bilmədi, bilmədi.

Xallandı gül – butasında,
nər qarnında-qartasında.
Bir şairi öldürdülər
bir ölkənin ortasında,
ölkə bilmədi, bilmədi.

Qələm

Olanım qələmdi vardan, dövlətdən,
Dövlətdən uzağam, vardan uzağam.
Özüm öz nökrəm, özüm öz bəyim,
Özüm öz qulluqçum, özüm öz ağam.

Qaşımı qaldırıb baxan deyiləm,
Dövlət sümürənə, var udana mən.
Yeməyə bir loxma çörək tapanda
Min şükür deyirəm yaradana mən.

Qızılla, gümüşlə, ipəklə, tüllə
Xurcunum, fərməşim basılı deyil.
Asılı deyiləm mən bir adamdan,
Bir adam da məndən asılı deyil.

Məni düz yolumdan döndərə bilməz
Beş adam, on adam, yüz adam, canım.
Uçan bulud kimi, axan su kimi
Əsən külək kimi azadam, canım.

Elə bu azadlıq bəsimdi mənim,
Neynirəm dövləti, neynirəm varı?
Neynirəm dilimi gödək eləyən
Qızılı, gümüşü, malı, davarı?

Bəsimdi, şeytana deməli sözü
Şeytanın üzünə şax deyirəmsə.
“Hə” deməli işə “hə” deyirəmsə,
“Yox” deməli işə “yox” deyirəmsə.

Mənə qələm verib bu azadlığı,
Elə bu əlimdə tutduğum qələm.
Hərdən qadın kimi, hərdən qız kimi
Dizinə baş qoyub yatdığım qələm.

Qələmin dizində yata-yata mən
Yuxular görmüşəm, dürlü yuxular.
Köhnə qala kimi, qalaça kimi
Sehirli yuxular, sirli yuxular.

Ruhum uçub mənim, ruhum qovuşub
Avara, Xəzərə, Huna, Oğruza.
Qələmə demişəm dərdim olubsa,
Qələmim də açıb deyib kağıza.

Qələmim olanda güclü oluram,
Çaşmayan adamı mən çaşdırıram;
Bu gidi dünyanın pişiyini mən
Ağaca, divara dirmaşdırıram.

Qələmim olanda qorxu bilmirəm, –
Niyə qorxmalıyam mən axı, niyə?
Olanım qələmdi vardan, dövlətdən,
Onun da qiyməti otuz qəpiyə.

Nə yaxşı ki, qələm otuz qəpikdi,
Nə yaxşı ki, deyil od qiymətinə.
Nə yaxşı ki, qələm bazarda getmir
Maşın qiymətinə, at qiymətinə.

Axı otuz qəpik otuz min deyil,
Kiməsə borclu da qala bilərəm.
Bu yazdığım qələm əlimdən çıxsa,
Gedib ayrısını ala bilərəm.

Boy

Boyum çıxdı – günüm çıxdı,
lala qırmızı-qırmızı.
Anam mənə layla çaldı,
layla qırmızı-qırmızı.

Günüm çıxmadı gün kimi,
mənim günüm lala oldu.
Mən oldum,
bu dünya oldu,
anam deyən layla oldu.

Boyum çıxdı – günüm çıxdı,
düşdü bu dünyanın üstə.
Düşdü-düşdü yerin, göyün,
dənizin, dərryanın üstə.

Boyum çıxdı – günüm çıxdı,
çıxdı gəldi qarşı dağdan.
İş öyrəndim, güc öyrəndim
mən arıdan, qarışqadan.

Otu gördüm, ot daşdım,
suyu gördüm, su daşdım.
Ağzım yaman havalıydı,
Yer bellədim, yavaşdım...

Dədəboyu

Ay dədə,
boyuna qurban olum mən,
o uca boyuna, şümal boyuna.
Günlərin bir günü Əlinin oğlu
Vəlinin toyunda girdik oyuna.

Gördün ki, nəfəsim qarala bilər,
gördün ki, ürəyim atlana bilər.
Kişi qırıqıyam, uşaq da olsam,
Meydanda dizlərim qatlana bilər.

Dedin dədəboyu verirəm sənə,
dedin, ağrın alım, sən yavaş oyna.
Dədəboyundasən, dədəboyunda,
Bizdən o tərəfə aralaş, oyna.

Çəkildim qırağa, dedim nə yaxşı
qıraqda öz əlim, öz başım oldu.
Gətirib şabaş da vermədilər heç,
sənin dədəboyun şabaşım oldu.

Oynadım,
sındırdım kefin istəyən,
Sən gəlib böyrümü basana qədər,
Filmanın qavalı, Həşimin toyu
Nuhunun zurnası susana qədər...

Ay dədə, hardasan,
indi hardasan?
Eşidənim hanı, görənim hanı?
Bir dədəboyuna ehtiyacım var,
Hanı dədəboyu verənim, hanı?

Ay dədə,
boyuna qurban olum mən,
o günlər su kimi sovuqdu, getdi.
Yağışdı yağmadı,
otdu bitmədi,
çiçəyi burnunda ovuldu getdi...

Gecə saat üçün-dördün söhbəti

Baxıram: Hamı yatıb,
Meşədə ağaclarımız yatıb,
Çöməlib ağacların dibində
turaclarımız yatıb.

Dillərini qoyub qarınlarına
qapıda itlərimiz yatıb.

Evdə –
kitablarımızın arasında
Saitlərimiz, samitlərimiz yatıb.

Coğrafiya müəlliminin
çubuğunu yuxu aparıb,
Arazın üstündə,
Ədalətin barmaqları
bu saat yuxu görür
sazın üstündə.

Ürəyimizə baş qoyub
səssiz-səmirsiz
ümidlərimiz,
arzularımız yatıb.
Arxacda fısıldaya-fısıldaya
qoyunlarımız,
quzularımız yatıb...

Baxıram: yuxu aparıb
pişiyin səsinə
yükün arasında.
Uşaqlara nə var,
uşaqlar tumançaq uyuyub
anaların laylasında.

Vaxt

Bir də baxırsan ki, göyün üzündə
ayın yarısı var, yarısı yoxdu...
... Kəndimizə getdim, qocalar gördüm,
kişisi yaşayır, qarısı yoxdu, –
bu vaxtdan nə desən gözləmək olar.

Uşaqlar gördüm ki, indi hamısı
olub ev yiyəsi, eşik yiyəsi.
İkəmmi,
üçəmmi, deyə bilmərəm,
doğub Həsigin qışqa düyəsi, –
bu vaxtdan nə desən gözləmək olar.

Həsinin özü də gördüm ki, elə
Gəlib üç-dörd uşaq atası olub.
Ətə-qana dolub bizim Süleyman,
ortası bir palıd ortası olub, –
bu vaxtdan nə desən gözləmək olar.

Bu vaxtdan nə desən gözləmək olar,
dünyanın çarxını döndərə bilər.
İstəsə cənnətin mələklərini
yığıb cəhənnəmə göndərə bilər.

İndinin böyük şairi

İndinin böyük şairi
ömründə bir yol -
heç olmasa, ömrümdə bir yol
səhər çörəyini Bakıda yeyər,
günortasını Moskvada,
axşamını Berlində;
İndinin böyük şairi
bir göyün altında
bir dənizin qırağında,
bir təpənin üstündə
durub saymaz yerində.
Mənnən böyük şair olarmı,
getdiyim yer Müskanlı kəndidi,
gəldiyim yer Əhmədli?

İndinin böyük şairi
ömründə bir yol –
heç olmasa ömründə bir yol
ayaqyalın, başıaçıq
dağda, daşda,
qayada yerişir.
Burdan Afrikaya,
burdan Hindistana,

burdan Vyetnama
piyada yerişər.

Mənnən böyük şair olarmı,
burdan-bura işə gələndə
metroya minirəm.
İndinin böyük şairi
öz dilinnən savayı,
üç dil bilər azı.
İndinin böyük şairinin
dodağı təpiməz,
boğazı qurumaz
o taya keçəndə Arazı.
Mənnən böyük şair olarmı,
öz dilimdən savayı
bircə dil bilirəm –
o da rus dili.

Canım sənə desin,
indinin böyük şairi
başından keçər,
sözündən keçməz.

İndinin böyük şairinin
susuzluqdan dodağı çatlayar,
ancaq indinin böyük şairi
sözünü yarımcıq qoyub
bulaq başına enməz,
əl-üzünü yumaz,
su içməz...
Mənnən böyük şair olarmı,
könlüm su istəyən kimi
qələm-kağızı tullayıb
yapışırım pivə parçından?
İndinin böyük şairinin
ürəyində böyük təpəri olar,
könlündə böyük həsrəti olar,
dözümü olar, ağrısı olar –
indinin böyük şairinin
başının üstə Tanrısı olar...
...Mənnən böyük şair olarmı?
Siznənəm, ey, Sarı Aşıq,
Nazim Hikmət,
Valexo Sessar!..

Gecənin bir aləmi...

Sonra nə oldusa, yadıma gəlmir,
Onu bilirəm ki, qanım qaynadı.
Onu bilirəm ki, ruhum oynadı,
Sonra nə oldusa, yadıma gəlmir.

Tez durub geyindim, çıxdım küçəyə,
Küçə sizə sarı çəkirdi məni.
Ulduz sizə sarı, ay sizə sarı,
Gecə sizə sarı çəkirdi məni.

Gecədən, ulduzdan, aydan da betər,
Ürək sizə sarı çəkirdi məni.
Fələyə nə deyim, tutub qolumdan,
Fələk sizə sarı çəkirdi məni.

Küçənin, gecənin, ulduzun, ayın,
Ürəyin sözündən çıxma bilmədim.
Tanrının sözündən çıxma bilmədim,
Fələyin sözündən çıxma bilmədim.

Alnıma toxundum, gördüm tərləyib;
Dodağıma baxdım, uçqudu gördüm.
Bütün darvazalar gördüm bağlıdı,
Sizin darvazanız açıqdı gördüm.

Keçdim darvazadan, çıxdım həyəətə,
Arzu, istək məni yaxalamışdı.
Ulduz oyaq idi, ay oyaq idi,
Tanrı oyaq idi göyün üzündə...
Qapınızın zəngi yuxulamışdı.

Qapını oyatdım, zəngi oyatdım,
Oyatdım yuxudan zəngin səsini.
Daha düşünmədim, fikirləşmədim
İşin avandını, işin tərsini.

İş belə oldu ki, zəngin harayı,
Yuxudan yarımçıq qaldırdı səni.
Durna qatarında uçub gedirdin,
Durna qatarından saldırdı səni.

Sən oyanan kimi, sən duran kimi,
Əllərin oyanıb qalxdı yuxudan.
Yastığın üstünə sərilib qalan,
Tellərin oyanıb qalxdı yuxudan.

Çiyinlər oyandı – pambıq çiyinlər;
Addımlar oyandı – kövrək addımlar.
Nə gözəl olurmuş, Allah, yuxudan
Yarımçıq duranda gözəl qadınlar.

Həmişəki kimi “eşş” eləmədin,
Bir sözü çevirib beş eləmədin,
Sağını-solunu eşləmədin,
Yüyürdün qapıya, çatdın qapıya.

Uzandı işığa süd barmaqların,
Evin süd işığı alışdı, yandı.
Sonra nə oldusa, yadıma gəlmir,
Sonra vaxt dayandı, zaman dayandı.

Sonra söndü evin süd işıqları,
Elə bil əridi, çürüdü, getdi.
Ulduzun yanına, ayın yanına,
Tanrının yanına yeridi getdi.

O süd işığından nə qaldı bizə?
Ağ yastıq, ağ döşək, ağ yorğanüzü.
Sənin baxışının odu, alovu,
Mənim baxışımın çinqısı, közü.

Od-oda qarışdı, alov-alova,
Köz-közə qarışdı, çinqı-çinqıya.
Əl ələ qarışdı, barmaq barmağa,
Dil dilə qarışdı, yanğı yanğıya.
Sən mənə dedin ki, lap elə belə?

Mən sənə dedim ki, lap elə belə.
Bu mənim telimdi, bu sənin telin.
Axtara bilirsən, tapa bilirsən,
Axtar elə-belə, tap elə-belə.

Gecə çırpınırdı, gecə əsirdi,
Gecə titrəyirdi, nə titrəyirdi,

Sinəmiz gecəni – bu xoş keçəni
Bir daş ütü kimi ütüləyirdi.

Gecənin sümüyü sürmə olmuşdu,
Dışınə dəyirdi dişi gecənin.
Bütün qitələri bölüşdürmüşdük,
Biri bizim idi, beşi gecənin.

Sonra nə oldusa, yadıma gəlmir,
Onu bilirəm ki, səhər açıldı,
Onu bilirəm ki, əlim səyridi.
Açıq pəncərədə baxdım səmaya,
Tanrı bizə baxıb gülümsəyirdi...

Sərçə balası

İlahi, mənə yox, mən istəmirəm,
İlahi, yazığın gəlsin bu qıza.
Elə eləmə ki,
oğlanlar, qızlar,
Kişilər, arvadlar gülsün bu qıza.

Elə eləmə ki,
vüsəl yerinə
Göz yaşı danışsın, qəhər danışsın.
Bir qızdan bir bölük adam danışsın,
Bir qızdan bir böyük şəhər danışsın.

Elə eləmə ki, bu qız bu eldə
Dilə-dişə düşsün məndən ötəri...
Sərçə balasıdı bu qız bu saat,
Boynunu uzadıb dəndən ötəri.

Bu qızın
bu saat məndən umduğu,
Məndən istədiyi dən məndə yoxdu.
Bu qız ay istəyir, ay yoxdu məndə,
Bu qız gün istəyir, gün məndə yoxdu.

Sevgi yoxdu məndə sevəm bu qızı,
Elə axan suyu belə döndərəm.
Çevirəm özümü kəpənəyə mən,
Bu qızı çiçəyə, gülə döndərəm.

Səndən çiçək olmaz, səndən gül olmaz,
Məndən də kəpənək, sərçə balası.
Durduğumuz yerdə biz niyə duraq,
Biz niyə tərənək, sərçə balası?

Lap belə tərəndik, lap belə getdik,
Sən deyən, mən deyən olası deyil.
Sərçə balasısan sən bu dünyada,
Şair ki kəpənək balası deyil.

Kəpənək olmuşam dünyada bir vaxt,
Qanadım da olub bilmək istəsən.
İstəyim də olub özümə görə,
İnadım da olub, bilmək istəsən.

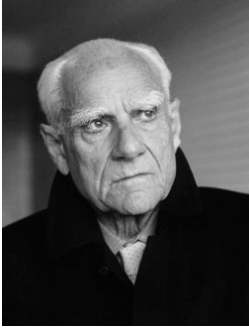
O qanad,
o inad,
o istək hanı?!
O qanad,
o inad,
o istək öldü.
Bircə gün çəkmədi gəlib-getməyi,
Kəpənək doğuldu, kəpənək öldü.

Ağca pambıq kimi,
ağca yun kimi,
Diddilər, didilər o kəpənəyi.
Daraşib qanadlı, əlli-ayaqlı,
Yedilər, yedilər o kəpənəyi.

Hanı o kəpənək, hanı o sevgi?
Yaşamır, yaşamır, sərçə balası.
Bu ağ kəpənəklər o kəpənəyə,
Oxşamır, oxşamır, sərçə balası.

...Sən ey yeri, göyü yaradan Kişi
Uzaq görünürmü ordan yer Sənə?!
Bu qıza bu boyda sevgi vermisən,
Mənə də bir azca sevgi versənə.

Səni də düşəsən mənim günümə,
Sənin göyün olsun, quşun olmasın.
İlahi, neyləsən, Sən mənə eylə,
İlahi, bu qızla işin olmasın...

Alberto MORAVIA
(İtaliya)

Yəhudi əsilli İtaliya yazıçısı Alberto Moravia (1907-1990) ilk ədəbi uğuru-
na 1929-cu ildə çapdan çıxan «Biveclər» romanıyla imza atıb. Lakin tezliklə İtali-
yada hakimiyyətə yiyələnən faşistlərin romana münasibəti neqativ olur və mürtə-
ce hakimiyyət orqanlarının təqibini hiss edən yazıçı ölkəni tərk etmək məcburiyyət-
tində qalır. Məcburi səyahət uzun çəkir – 1933-cü ildən 1943-cü ilə qədər. Mora-
via özü sonralar bu barədə yazırdı: «Bu on il həyatımın ən pis illəridir; mən o illə-
ri heç zaman həyəcənsiz xatırlaya bilmirəm». Gah Yunanıstanda, gah Çində, gah
ABŞ-da, gah Meksikada məskunlaşan yazıçı 1943-cü ilin sentyabrında müttəfiq
qoşunların çıxarılmasından sonra arvadıyla bir müddət İtaliyanın Fondi şəhərin-
də, Çoçarada gizlənməli olur. Orada keçirdiyi ağır həyatı Moravia 1957-ci ildə
çapdan çıxan «Çoçara» romanında yüksək bədii çalarlarla təsvir edib.

Alberto Moravia bir çox məşhur əsərlərin, o cümlədən «Həyat oyundur»,
«İntervü», «Diqqət», «Özgə həyat» romanlarının, həmçinin bütün dünyada bö-
yük maraqla oxunan «Roma hekayələri» silsiləsinin müəllifi kimi tanınır.

Mario

(hekayə)

Məsələ bu cür oldu. Şəhər mən yuxudan oyananda Filomena hələ yatırdı.
Alətləri götürüb barmaqlarımın ucunda evdən çıxdım, via Qramşidəki Monte
Parioliyə yollandım. Orada vanna otağının sobasını düzəltməliydim. İş nə qədər
vaxt aparardı? Uzaqbaşı iki saat: köhnə borunu çıxarıb, yerinə təzəsini taxmaq
lazım gəlmişdi. İş qurtarıb əvvəl avtobusla, sonra tramvayla geri qayıtdım, yəni
via del Koronariyə – evim də buradadır, emalatxanam da. İndi gəlin hesablayaq:
deməli, iki saat Monte Pariolidə işə sərf olundu, bir saat da yola – yarım saat o
baş, yarım saat geriye. Hamısı eləsin üç saat. Nə olan şeydir üç saat? Sizə de-

yim: bu həm çoxdur, həm də az. Hər şey şəraitdən asılıdır. Qurğuşun borunu dəyişməyə mənim iki saat vaxtım getmişdi, başqaları isə bu müddət ərzində...

Qoy hamısını ardıcılıqla danışım. Deməli, via del Koronaridə tramvaydan düşüb, səkiyə təzəcə çıxmışdım ki, arxadan kiminsə səslədiyini eşitdim. Dönüb baxanda gördüm, üzbəüz evdə kirayə otaq verən Fede qarıdır. Yazığın ayaqları podaqradan elə şişmişdi, elə bilərdin fil ayağıdır.

- Bu gün sirokko¹ yaman güclüdür ha, - Fede qarı nəfəsi təntiyə-təntiyə dedi. - Evə gedirsən? Səbəti aparmağa kömək eləməzsən?

Cavab verdim ki, böyük həvəslə. Alətləri yığdığım çantanı o biri çiynimə asırıb, səbəti götürdüm. Yanaşı gedirdik, arvad ayaqlarını güclə sürüyürdü.

- Bəs Filomena hardadır? - gedə-gedə birdən soruşur.

- Harda olmalıdı ki? - deyirəm. - Evdə.

- Deməli, evdədir, - arvad başını aşağı salıb köks ötürdü. - Aydındır...

- Nə aydındır ki? - mən elə-belə, danışmaq xatirinə soruşdum.

- Aydındır, - deyir, - aydındır... Hayıf səndən, ay bədbəxt!

Arvadın tonu nəşə mənə şübhəli göründü. Bir qədər ara verib təzədən soruşdum:

- Bədbəxt niyə oluram? Nəyə görə bədbəxt?

- Ona görə ki, bədbəxtsən, niyəsi budur, - qoca kaftar ətrafa göz gəzdirib nəyəsə eyham vurur. - Sənin halına acıyıram.

- Bunu necə başa düşək?

- Belə başa düş ki, indi zamanə dəyişib, qabaqkı kimi deyil... Mən görən vaxtların gəlinləri bu cür olmurdu.

- Nə cür?

- Bizim vaxtımızda kişi arvadı evdə tək qoyub hara istəsən, arxayınca gedə bilirdi. Necə qoyub gedirdisə, gəlib elə də görürdü. İndi isə...

- İndi isə nə?

- İndi o cür deyil... Yaxşı, daha bəsdir... Səbəti bəri ver görüm. Sağ ol.

Bu gözəl səhərin bütün ləzzəti qaçmadımı?!

- Yox, verən deyiləm, - səbəti özümə tərəf dartıram. - Hamısını izah edə-cəksiniz, sonra... Axı Filomenanın bura nə dəxli? Oxu atıb, yayı gizlətməyin!

- Mən heç nə bilmirəm, - deyir, - amma xəbərdar etməyin ziyanı yoxdur.

- Axı bir mənə deyin görüm Filomena neyləyib, nə oyun çıxardıb?! - qışqırıram.

- Get onu Adalcizadan soruş!

Fede qarı səbəti dartıb əlimdən aldı, öz uzun çiyinliyində xırda addımlarla elə becid getdi, elə sürətlə aralandı ki, məəttəl qaldım; bunu heç gözləməzdim.

Bir az düşünüb geri döndüm: qərarım belə oldu ki, bu dəqiqə emalatxanaya getməyə dəyməz, qayıdıb Adalcizanı tapmaq lazımdır. Xoşbəxtlikdən Adalciza da via del Koronaridə yaşayır. Filomenaya rast gələncən biz onunla adaxlıydıq. Adalciza evdə qız qaldı və indi mən ən çox ondan şübhələnirdim, fikirləşirdim ki, Filomenanın adına söz çıxaran, barəsində bu dedi-qoduları düzüb-

¹ Cənubi Avropada əsən isti, quru külək (*tərc.*)

qoşan elə odur. Beşinci mərtəbəyə qalxıb qapını bərk-bərk yumruqlamağa başladım, elə aramsız döyürdüm ki, qapı qəfildən açılanda yumruğum az qala qızın sifətinə dəyəcəkdi. Xalatinın qollarını çırmalamışdı, əlində döşəməsilən vardı.

- Sənə nə lazımdı, Cino? - saymazyana soruşdu.

Adalciza orta boylu, suyuşirin qızıdır. Yeganə qüsuru başının bir qədər yekəliyindədir, həm də çənəsi qabağa çıxıb. Çənəsinin ucbatından qıraq-bucaqda adına «Şıqqıldaq» deyirdilər. Əlbəttə ki, bunu üzünə demək olmaz. Mənsə hirsimdən elə ayamasını dilə gətirdim:

- Şıqqıldaq, camaata sən yaymısan ki, guya mən emalatxanada olanda Filomena evdə nə bilim nə hoqqalar çıxarır?

- Bilirsən nə var?! - qız mənə dəli kimi baxıb kükrədi. - Əl çək yaxamdan. Sən öz Filomenanı istədin, onu da aldın.

İrəli yeriyib qolundan yapışdım, amma tez də buraxdım, çünki bu vaxt qız mənə nə cürsə mehriban nəzərlərlə baxdı.

- Deməli, bunu sən uydurmusan?

- Yox, mən yox... Mənə deyiblər, mən də demişəm. Nə cür eşitmişəmsə, o cür də çatdırmışam.

- Bəs sənə kim deyib? Kimdən eşitmişən?

- Canninadan.

Daha dinmirəm; başqa heç nə soruşmadan geri dönürəm ki, çıxıb gedəm. Amma Adalciza qolumdan yapışib təhdidlə deyir:

- Bir də mənə Şıqqıldaq dediyini eşitsəm, onda özündən küs!

Qolumu ondan zorla qoparıb pilləkənlə aşağı cumuram, cavabını beş-üç pillə düşəndən sonra altdan-yuxarı verirəm:

- Nolub ki, bəyəm çənəndə daha şıqqıldaq yoxdur?

Adalciza məhəccərdən aşağı əyilib dalımca qışqırır:

- Sən öz dərdini çək: çənədə şıqqıldaq olması başda buynuz olmasından yaxşıdır!

Qanım it qanına dönmədimi?!

Filomenanın mənə xəyanət etməsi, sadəcə, inanılmaz idi: evli olduğumuz üç ilin ərzində ondan mehribanlıq və nəvazişdən başqa heç nə görməmişəm. Amma gör qısqanclıq necə köpəyoğlu şeydir: Fede qarı və Adalciza ilə söhbətdən sonra birdən-birə gözümə xəyanətin dəlil-sübutu kimi görsənən də məhz bu nəvaziş məsələsi oldu.

Cannina yaxınlıqda, qonşuluqdakı barda kassir işləyir; elə bar da bizim via del Koronaridədir. Qız sarışındır; dümdüz hamar saçları var. Gözləri o qədər mavidir ki, az qala çinidən seçilmir. Sakit, həlim, ağılı başında olan dərrakəli qızıdır. Kassaya yaxınlaşıb pıçıltıyla soruşuram:

- De görüm bunu sən uydurmusan ki, guya mən evdə olmayanda Filomena qonaq qəbul eləyir?

Həmin vaxt o, müştəriyə xidmət göstərirdi. Tələsənə oxşamırdı; barmağını kassanın klavişinə toxundurub əvvəl çək vurdu, sonra sifarişi astadan təkrarladı: «İki fincan qəhvə». Yalnız bundan sonra üzünü mənə tutub soruşur:

- Cino, sən nə deyirdin?

Sualımı təkrar edirəm. Pulun qalığını müştəriyə qaytarandan sonra qız mənə nə cavab versə yaxşıdır:

- Qulaq as, Cino, yəni mən doğrudanmı ən yaxın rəfiqəm haqqında belə şeylər uydura bilərəm?

- Onda belə çıxır ki, Adalciza yuxu görüb?

- Yox, - qız qamətini düzəltdi, - yuxu görməyib... Amma bu sözü mən özümdən çıxartmamışam; mən yalnız deyiləni demişəm, sadəcə, ağızdan eşitdiyimi təkrar eləmişəm!

- Hə, əcəb rəfiqəsən! Nə deyəsən, daha sənə sözüm yoxdur, - özümü saxlaya bilmədim.

- Mən axı demişdim ki, buna inanmıram... Demişdim... Əlbəttə, Adalciza burasını sənə çatdırmayıb.

- Yaxşı, bəs sənə kim deyib? De görüm, sən kimdən eşitmişən?

- Vinçensinadan... Vinçensina bunu mənə xəbər vermək üçün birbaşa camaşırxanadan durub gəlmişdi...

Mən sağollaşmadan dönüb çıxdım, birbaşa camaşırxanaya yollandım.

Vinçensinanı hələ küçədəykən görmüşdüm: ütüdən ikiəlli yapışıb, masanın böyründə paltar ütüləyirdi. Pişik kimi hiyləgər sifətli, nərmənazik, qarabuğdayı qızıdır, özü də yamanca qıvracdır. Məndən xoşu gəldiyini çoxdan bilirəm, elə indi də barmağımla yüngülcə işarə verən kimi ütünü bir kənara qoyub sevincək bayıra çıxır.

- Cino, səni görmək bilsən necə xoşdur!

- Ay ifritə! - qızın üstünə çəmkirirəm. - Sənsən aləmə car çəkən ki, guya mən emalatxanada olanda Filomena evə kişi gətirir?

Görünür, onun könlündəki ayrı şey idi, bu söhbəti gözləməirdi; əlini önlüyünün cibinə soxub, yerində fırlana-fırlana məzəli tərzdə soruşur:

- Nədi, xoşuna gəlmir?

- Cavab ver! - sifətimi bozardıram. - Sən salmısan bunu camaatın ağzına? Sənin işindir?

- Bu nə yaman qısqanc imiş! - çiyinlərini çəkib deyir. - Burda nə var ki, Cino? Yəni qadın öz dostuyla beş-üç dəqiqə danışa bilməz?

- Deməli, bu, sənin işindir! Hamısı sənin işindir!

Bu gürzə ilan cavabında mənə nə desə yaxşıdır:

- Qulaq as, Cino, sənə yazığım gəlir, sadəcə, yazığım gəlir. Mənim nə vecimədir sənin arvadın? Nə işimə qalıb? Özümdən söz çıxartmamışam, bunu mənə Anyeze deyib. Anyeze o kişinin adını da bilir...

- Nədir onun adı?

- Sən get bunu Anyezedən soruş!

İndi artıq Filomenanın mənə xəyanət etdiyinə şübhəm yox idi: heç demə, oynashın adı da hamıya məlum imiş! Fikirləşdim: «Yaxşı ki, çantamda ağır alətlərdən heç biri yoxdur, yoxsa qızmış beyinlə mən o yaramazı cəhənnəmə vasilə edə bilərəm». Yox, bu mənim ağılıma sığışmır, heç cür sığışmır: Filomena, mənim arvadım – başqasıyla...

Özümü əlüstü yetirdim Anyezenin atasının tütün dükənina. Anyeze burda siqaret satırdı. Pulu piştaxtanın üstünə atıb dedim:

- İki qutu «Nasional».

Anyezenin vur-tut on yeddi yaşı var; üzünün çəhrayı pudrası əskik olmayan solğun bənizli, dolusifət qızıdır. Saçları cod, həm də buruq-buruqdur, gözləri isə dəfnəgilas kimi qapqara. Via del Koronaridə bu qızı tanımayan yoxdur; ana-dangəlmə simicliyi isə hamı kimi mənə də yaxşı məlum idi, bilirdim ki, pula görə lap canından keçər.

Siqareti uzadanda ona tərəf əyilib soruşuram:

- Hə, de görüm o qoçağın adı necədir?

- Kimin adı? - təəccüblə üzümə baxır.

- Arvadımın dostcuğazını soruşuram!

Qız mənə aşkar təlaşla baxdı – yəqin, bu vaxt sifətim nifrətdən əyilibmiş.

- Bilmirəm, mən heç nə bilmirəm...

Hirsimi boğub, özümü zorla saxlayıram.

- De görüm... Onsuz da hamı bilir, bilməyən bircə mənəm.

Qız mənə diqqətlə baxıb başını buladı. İş belə görəndə əlimi cibimə salıb səhər qazandığım min lirəni çıxartdım.

- Bura bax, əgər onun adını desən, bu minlik səninkidir.

Pulu görçək qız elə həyəcanlandı ki, sanki ona ürəyimi açıb, eşq elan etmişdim. Dodaqları səyriməyə başladı, yan-yörəyə baxıb pulu qamarladı, tez də pıçıldadı:

- Mario...

- Hardan bildin? Kim deyib bunu sənə?

- Sizin dalandar.

Hə, deməli hamısı düz imiş!

Dükandan bayıra atılıb evə tərəf götürülmədimmi?!

Biz lap yaxınlıqda oluruq, cəmi bir neçə əlaqapını keçmək lazım idi, vəs-salam. Qaç-qaçə təkrarlayıram: «Mario... Mario... Mario...» Təkrarladıqca da, tanıdığım Marioların hamısı bircə-bircə beynimdə fırlanır, gözümün önündən keçirdi: Mario – südsatan; Mario – meyvəsatan; Mario – xarrat; Mario – əvvəl əsgər idi, indi işsizdir; Mario – kolbasaçının oğlu; Mario, Mario, Mario... Romada Mario adında milyon adam var, via del Koronariyə, yəqin, bunun yüzü düşər.

Evimizin əlaqapısına çatan kimi birbaşa dalandar arvadın hücrəyəbənzər darısqal otağına cumuram. Fede qarı kimi, bu arvad da ahıl və bığlıdır. Baxıram ki, kürənin qırağında oturub salatları qarışdırır. Salam-kələmsiz birbaşa mətləbə keçirəm:

- Deyin görüm siz uydurmusunuz ki, mən olmayanda Filomena evdə hansısa Marionu qəbul edir?

Arvadın cavabı çox əsəbi oldu, həm də gözlənilməz:

- Heç kim heç nə uydurmayıb! Bunu mənə sən arvadın özü deyib.

- Filomena?!

- Hə də, Filomena...

- Nə deyib ki?!

- Deyib ki, belə-belə bir adam gəlməlidir, adı Mariodur... Əgər həmin vaxt Cino evdə olsa, oğlana çatdırın ki, yuxarı qalxmasın, Cino evdə yoxdursa, qoy qalxsın. O elə indi də ordadır, sizdədir...

- Bizdədir?

- Hə də... Bir saat qabaq gəlib.

Deməli, bu Mario nəinki mövcuddur, hətta düz bir saatdır mənim evimdə oturub. Filomena ilə mənim evimdə! Cəld pilləkənə cumdum, üçüncü mərtəbəyə qalxıb qapını döydüm. Qapını Filomena özü açdı. Həmişə sakit, arxayın görünən Filomenanın məni görcək rənginin avazıması gözümdən yayınmadı.

- Əcəb diribaşsan, - deyirəm, - elə ki ayağımı bayıra qoydum, boş durmursan, o saat Marionu dartıb evə gətirirsən.

- Necə yəni? - Filomena təəccüblənir.

- Mən hamısını bilirəm! Hamısından xəbərim var!

Qışqırıb içəri girmək istəyirəm, amma Filomena yolumu kəsib nə desə yaxşıdır:

- Di yaxşı, sənə nə fərqi var... sonra gələrsən.

Dünya başıma hərlənmədimi?!

Filomenaya yağlı bir şillə ilişdirib çığırdım:

- Deməli mənə fərqi yoxdur?! Çəkil!

Onu kənara itələyib mətbəxə cumdum.

Lənətə gəlsin bu arvad qeybətlərini, bütün övrətlər də görüm cəhənnəm olsun! Həqiqətən də Mario masanın arxasında oturmuşdu, özü də qəhvə içməyə hazırlamışdı. Amma bu nə xarrat Mario idi, nə meyvəsatan Mario, nə də kolbasasının oğlu Mario. Bir sözlə, küçədə ağıma gələn Marioların heç biri deyildi. Sadəcə, Mario idi – Filomenanın oğurluq üstündə iki il damda yatan doğmaca qardaşı! Həbsxanadan tezliklə çıxacağını bilirdim, odur ki, Filomenaya tapşırıbmışdım: «Bax ha, mən onu öz evimdə görməyi çox da arzulamıram... Onun barəsində heç danışmaq belə istəmirəm». Yazıq Filomena isə, fırldaqçı da olsa, qardaşını çox istəyirdi...

Məni bu cür cılğın vəziyyətdə görən Mario cəld yerindən sıçrayır, mənə tövşüyə-tövşüyə deyirəm:

- Salam, Mario...

- Mən bu dəqiqə gedirəm, - oğlan tələsik deyir. - Narahat olma, bu dəqiqə gedirəm. Nə olub axı? Mən bəyəm cüzamlıyam?

Dəhlizdən Filomenanın hıçqırtısı eşidilir, mənə elədiklərimin xəcalətini çəkə-çəkə Marioya deyirəm:

- Yox, getmə, heç yerə getmə... Qal bizdə... Bu gün qal bizdə... Səhər öynəsini birgə yeyərik. Eləmi, Filomena? - bu dəfə dəhlizdə dayanıb göz yaşını silən arvadıma üz tuturam. - Düzdürmü, Mario burda qalıb səhər yeməyini bizimlə yeyə bilər?

Bir sözlə, özümə əl qatıb bacardığımı elədim. Sonra yataq otağına keçib Filomenanı ora çağırıdım; öpdüm və biz barışdıq.

İndi qalırdı danışanların ağzını yumub bütün bu qeybətlərə son qoymaq. Çox fikirləşib axırda Marioya dedim:

- Mənimlə emalatxanaya gedək, bəlkə sahib səninçün orda bir iş tapdı.
Razılaşıb evdən çıxdıq. Pilləkənin üstündə onu dilə tutub, bəzi şeyləri öyrətməyə başladım.

- Bilirsən, Mario, buralarda sənə heç kəs tanımır, soruşan-filan olsa, sən bu illərdə Milanda işləmişən. Danışdıq?

- Danışdıq.

Pilləkənlə aşağı düşdük; dalandar arvadın yanından keçəndə Marionun qoluna girib, onu qadınla tanış etdim:

- Bu, Mariodur, mənim qaynım. Milandan gəlib, indən belə bizdə yaşayacaq.

- Lap yaxşı, - dalandar arvad dedi. - Bizimçün çox xoşdur!

«Hamıdan çox mənə xoşdur, - küçəyə çıxarkən fikirləşdim. - Arvad qeybətləri mənə bəla oturdu: min lirəni yelə verdim, hələ üstəlik, evimdə, halal süfrəmin başında oğru da peyda oldu».

Çevirəni: Mahir N.Qarayev

Kamal ABDULLA

Xalq yazıçısı, akademik

Füzuli xatırlayır...

İsa Həbibbəyliyə ithaf edilir

Hərəkət yoxdursa, zaman da yoxdur. Zaman kainatın ən böyük nailiyyəti-dir. Elə Eynşteynin də. Zamanın başlanğıcı varmı?! Var. Amma onu fiziklər yox, şairlər başlayır. Və sonra da şairlər Zamanın hakimi olurlar. Viko deyirdi ki, insanlıq tarixini, yəni zamanı şairlər yazmağa başladı.

...Mənə elə gəlir ki, Füzuli heç zaman Petrarka sevən kimi kimisə sevmə-yib. Kiminsə dərdindən dəli-divanə olmayıb. Sevsəydi əgər, belə gözəl yaza bil-məzdi. Onun sevdiyi kimsə olmayıb. Onun sevdiyi sevgi olub.

Mən addım-addım, misra-misra, qafiyə-qafiyə bu insana, onun mahiyyə-tinə, dünyabaxışına (dünyagörüşünə deyil – bu, bir başqa müstəvinin göstərici-sidir), məhz dünyabaxışına, gündəlik, yer üzündəki gündəlik həyatına yaxınlaş-maq istəyirəm. İstəyirəm biləm ki, o, uşaqlığında, yeniyetməliyində, nəhayət, gəncliyində nə cür biri olub, yoldaşları, dostları, yaxınları ilə nə barədə söhbət edib, kiminləsə yumruq davasına çıxıb, ya çıxmayıb?! Hirsli vaxtında evdə ar-vadına nələr deyib, necə deyib və ondan nələr eşidib?! Kefinin kök vaxtlarında evdəkilərlə necə davranıb?! Arvadından başqa kimisə bir kişi kimi arzu edib-mi?! Bütün cavanlar kimi, kiməsə gəndən baxa-baxa ağzının suyunu axıdıbmı?! Onun şeirlərinin harmonik bütövlüyü bizə deyir ki, bəli, bu belə olub. Amma o bunu elə gizlədə bilib ki, heyranları bunun əlamətlərini yalnız platonik məhəb-bət kimi qəbul ediblər. Yəni sevgiyə sevgi kimi.

...Göylə Yer arasında onun kimi var-gəl edən ikinci şəxs təsəvvür etmək çətindir. Bizim ədəbiyyatımızda, bəlkə də əsasən götürsək, elə dünya ədəbiyya-tında da kimsə Göyə, Göyün yeddinci qatına qalxır, elə oradaca da qalır və Yeri, sanki unudur. Məsələn, Şekspiri Yerdə zənn edənlər aldanırlar, o, həmişə Göy-dədir. Bizim Cavid kimi. Kimsə də Yerlə əlləşir, başını qaldırır Göyə baxmağı

belə yadına salmır, ya da buna, sadəcə, həvəsi olmur. Məsələn, Servantes kimi. Sabir kimi.

Füzuli isə Yerdən Göyə və Göydən Yerə gözəgörünməz sürətlə gedib qayıdan bir Səyyahdır. Onun səyahəti öz-özlüyündə bir aləmdir. Füzulinin harmoniya canatımı əvəzəlməzdir. Harmoniyaya canatım böyük ədəbiyyat nümayəndələrində həmişə var. Bu, bəlkə də, sənətin ilkin şərtidir. Harmoniya bütün yaradıcılıq müstəvisi boyunca ölçülə bilən bir dəyərdir. Ən azı, bunu böyük mətn daxilində etmək mümkündür. Pyesdə (Şekspirdə olduğu kimi), romanda (Tolstoyda olduğu kimi), poeziyada (Puşkində olduğu kimi) harmoniya, əlbəttə ki, özünü göstərir. Füzulidə isə harmoniya özünü həcmə kiçik bir qəzəlin ölçüsündə bürüzə verir – qəzəldaxili harmoniya real göstəricilərdə görünür. Şeirin əvvəlini və axırını “Yerdən-Göyə, Göydən-Yerə” burulğanı içində bir yerə (bir qəzəlin içinə) necə yığıb-yığışdırmaq olar, bu mümkündürmü?! Mümkündür! Şeir daxilindəki konflikt, daha dəqiq desək, bir beytin içində bir neçə sözə ifadə olunan sevgi tarixçəsi, əgər istəsək, bizi bir çox mətləblərdən hali edir. Bu kiçik misala, daha dəqiq desək, ştrixə diqqət verək. Füzuli xatırlayır:

Deyildim mən sənə mail...

Və sonra da acı bir əlavə edir. Bu əlavə kədərli sevgi tarixçəsinin sonluğudur. Sonluq budur:

...sən etdin əqlimi zail.

Bu möhtəşəm misranın yarısı (birinci hissəsi) həyat barrikadasının bir tərəfindəki gerçəklikdən, o biri yarısı isə (ikinci hissəsi) o biri tərəfindəki gerçəklikdən bəhs etmirmi?! Edir. Sevgidən uzaq bir adama şair tərəfindən – Məhəmmədə Füzuli tərəfindən atılan sevgi toru deyilmi bu misranın həqiqəti?! Odur! Bu cür adi münasibətlər Yer üzündə bu günə qədər uzanıb gələn kişi-qadın münasibətinin konkret bir qoludur. Yerlə, Yer dedi-qodusu, Yer münasibətlərilə yığılmış bu misradan sonra “Şəbi hicran yanar canım...” yazmaq birbaşa göylərə baş vurmaq deyilmi?! Odur! Bəs belə isə o zaman bu Yer-Göy gəzişmələrini bir yerə – bir qəzəlin içinə necə yığmaq olar?! Bu, axı mümkün deyil. Mümkün imiş.

Füzuli harmoniyası elə budur. Bu harmoniyanın dil-üslub qatında axtarışına çıxıb həmin qəzəlin birinci misrasını yada salaq:

Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?!

Bu misradan sonra qəzəlin əsas bədii vəzifəsi “usanmazmı” sözünə qafiyələr tapmaqdır. Hər beytin sonu bu qafiyə ilə bitir: usanmazmı, yanmazmı, utanmazmı, sanmazmı, bulanmazmı... Və sonuncu beytin qafiyəsi kimi yenə də təkrarən “usanmazmı” sözü ilə qarşılaşırıq:

Sorun kim, bu nə sevdadır, bu sevdadan usanmazmı?!

Necə olur ki, Füzuli kimi bir sənətkar qəzəl daxilində bu təkrara yol verir?! Bu, olmamalı idi. Amma var. Şair üçün başqa qafiyə, başqa bədilik cığırına aparan söz (sözlər) qəhət deyildi. Bəs o zaman niyə?!

Harmoniya! Harmoniya naminə Füzuli qəzəldə əvvəl ilə axırı təkrar vasitəsilə birləşdirir. Və bu kiçik şedevr, öz içindəki Yer-Göy var-gəlləri ilə bir yerdə, bu təkrar məqamının çərçivəsi daxilində bərq vurur. Çevrə qapanır. Damğa basılır. Və şair bu son misranı yazandan sonra dərinlən ah çəkir. Bu, bir rahatlıq ahıdır. Harmoniyaya nail olmağın rahatlığıdır.

Ricət. Harmoniya təkrar, paralelizm, məna uyğunluğu (və ya uyğunsuzluğu) üzərində qurulur. Füzulidə bunların bütün qamması mövcuddur.

*...Füzuli, eylədi ahəngi-eyşanəyi-Rum
Əsiri-möhnəti-Bağdad gördüyün könlüm.*

Misralara diqqət edək: “Ahəngi-eyşanəyi-Rum” və “əsiri-möhnəti-Bağdad”.

Həm formaca, həm də məzmunca mükəmməl paralelizm nümunəsi. Amma formaca düz mütənasib, məzmunca əks mütənasib. Bir paralel kəsiyin içində. İkisi bir yerdə – harmoniya! Ricətin sonu.

Təkrara nə hacət?! Amma yenə də. Bu misraları ovsun kimi pıçıldayan, əslində, etiraf edən adam heç vaxt kimisə sevə bilməzdi. Amma yenə də kimsə var. “Deyildim mən sənə mail...” etirafı adamı rahat buraxmır.

Niyə hamı onu qoca, pirani bir adam kimi təsəvvür edir?! Şeirlərindəki ağırlıqdanmı?! Amma bu ağırlıq ərəb-fars “əlfazının” ağırlığıdır axı... Füzulinin sintaksisi qədər saf, doğma sintaksis təsəvvür eləmək çox çətindir. Bəlkə göylərə əli çatmayanlar, lazım olduğunda kürəyindən qanad çıxara bilməyənlər belə edir?! “Qoca” təsəvvürü Yerlə bağlı daha aydın və daha başadüşüləndir. Niyə gənc, cavan Füzulini heç kim axtarmır, heç kim buna cəhd etmir?! Niyə ilk şeirini kimə oxuduğu heç kəsi maraqlandırmır?! Bəs ilk müəllimi kim olmuşdu – ona ilk olaraq qafiyə, vəzn öyrədən ilk müəllimi?! Niyə onun kiminlə dostluq etdiyi, kimə səmimiyyətlə yanaşdığı, kimə də nifrət etdiyinə izinə düşməmişik?! Salam verib cavab almadığı adamlar barədə yazmaqdan əvvəl o bunu kiməsə danışmalı, pərtliyini bölüşməli idi. Kimə?! Ürəyini açdığı sirdaşı kim idi?! Biz bu Füzulini niyə tanımırıq?! Tanımağa niyə cəhd göstərməmişik?! Bu gün hətta Şekspirin dramaturq kimi mövcudluğu şübhə altına alınır. Qraf Esseks kabusu onun ruhu üzərində dolaşmaqdadır. Bəs niyə Füzuli bizim üçün ancaq yazdıqlarında mövcuddur?! Bu yazılanları yazan – onun özü haradadır?!

Bu sualların bir sadə cavabı var. Biz dörd əsrdir ki, Füzulidən qorxuruq. O öz möhtəşəm misralarının istehkam kimi arxasında durub bizə baxır və səbirlə gülümsəyir. Biz isə bu “istehkamın” arxasında şairi görürük, insanı görmürük. O, özü-özünü bizdən məharətlə gizlədib. Bəs o, əslində, haradadır? Göylərin yeddinci qatında, yoxsa yerlərin dərin dərinliyində?!

Füzuli yaxşı bilirdi ki, onun özünü axtarmayacaqlar, şairi axtaracaqlar, onu isə... Yox, bu adam heç kimə lazım deyil və lazım olmayacaq. Hətta O, göz qabağında olsaydı belə, onu məhv eləmək lazımdır. O, mane ola bilər. Şeirlərinə çatmaq yolunda maneəyə dönə bilər. O bizə lazım deyil. Bu insanı axtarmamağımızın dərinlərdəki, təhtəşüurdakı bir səbəbi də bu deyilmi?!

Amma əslində, o bizə kömək etmək istərdi. Şairə çatmaq, onu aramaq və tapmaqda bu yeniyetmə, bu gənc, bu yaşlı, bu qoca adam bizim bələdçimiz ola bilərdi. Amma belə olmadı. Bizə lazım olanla qənaətlənməyin səbəbi sənətin sənət tərəfi – şeirlər, misralar oldu. Biz insanı unutduq. Bizə lazım olan bizim hər birimizdəki harmoniya çatışmazlığı oldu. Eşqin yoxluğu, əzabsızlığı oldu. “Göylərdə nə işimiz var?!” sualı və onun əhəmiyyətsizliyi oldu. Nəticədə adam heç kimə maraqlı olmadı, şair hamıya maraqlı oldu.

Mən onu Səyyah adlandırdım. Bir misradakı həqiqətdən, ya da “şair sözü” olan yalandan o biri misradakı həqiqətə, yaxud yalana inamla yol alan Səyyah. Dünyanı gəzən səyyahlar ordusunun əsgəri, yaxud komandanı yox, bir stəkan suda qasırga yarada bilən səyyah. Bir stəkan suda və bütün kainatda. Özü də səyahət bir beytin daxilində baş verir. Bu Səyyah Yerdən Göyə və əksinə var-gəl edən, usanmadan məqsədinə doğru gedib qayıdan Səyyahdır. Bu Səyyah öz səyahətini elə ustalıqla qurub nəql edir ki, dünyanın bütün səyyahları, hətta Sindbad belə ona həsəd apara bilər.

Füzuli köks ötürə-ötürə etiraf edir: “Deyildim mən sənə mail...”

Bu etiraf dərin kolliziyaya aparır. Kolliziya əvvəlki etinasızlıq və sonrakı məftunluğun üzərində qurulur. Misranın sonrakı davamının dərinliyində belə bir həqiqət gizlənir: amma sən məni özünə məftun etdin. Bunun üçün çaba sərf etdin, məni ələ aldın, mənə özünü sevdirdin. Bir Rafael, yaxud Leonardo da Vinçi dəqiqliyiylə misraya vurulan son ştrix kolliziyaya yeni nüanslar gətirir: “...sən etdin əqlimi zail”.

Bütün riqqətə gətirən və diqqətləyi sevgi tarixçələrinin dərin sxem qatında bu həqiqət durmurmu?! Əvvəlki etinasızlıq, bəzən hətta nifrət və sonrakı məftunluq... Gözəlmə? Gözəl! Bütövmü? Bütöv!

Deyildim mən sənə mail, sən etdin əqlimi zail...

Harmoniyamı? Harmoniya! Əvvəlki “mən” və sonrakı “mən”. Və bunların fərqi, dinamik dəyişməsi, hərəkəti. Zamanın səhnəyə çıxışı. Hərəkət varsa, zaman vardır, demişdik. Və bu “mən”lərin həm ətrafla, həm də öz-özləriylə savaşı! Və nəhayət, barışı! Taleyə boyun əyməsi. Füzuli taledən başqa heç nəyə boyun əyməyib desək, yeni heç nə demərik, amma bir addım daha o insanın qədim Antik dövrün bədii-estetik tələblərinə uyğun davranışını görürük. XVI əsr İntibahın əsas mayası olaraq öz arxasınca bütün nəhəngləri çəkib Antik dövrə aparırdı. Antik insanın davranışı belədir. Və Tale şairi yenə öz qoynuna alır:

Mənə tən eyləyən qafil səni görçək utanmazmı?!

Sual verilir: utanar, yoxsa utanmaz?! Bütün qəzəl boyu verilən suallar ritorik mahiyyətli olsa da, bu sual belə deyil. Bu beytin sualı şair üçün birmənalı səciyyə daşıyır. Onun özü bu sualın cavabını bilmir. Bəlkə də, həmin qafil, utanmaz, kim bilir?! Bəlkə də, utanar. Bu sual, əslində, qədim yunan teatrının qəhrəmanlarında olan kimi taleyə boyun əyməkdən başqa bir şey deyil.

Beyt isə bütövlükdə, əlbəttə ki, etirafdır. Xatırlamaqdır. Həsərdir (aşiq olmaqdan əvvəlki zamanın həsrəti). Azadlıq ehtiyacıdır. "Dədə Qorqud"da olan kimi, keçmiş "ol zamanların" itirilməsinin ağrısıdır.

Füzulinin həsrət dolu bu etirafı dəhşətlidir: "Deyildim mən sənə mail..."

Və Füzuli xatırlayır: "Xoş ol zaman ki..."

Zamanın olmadığı bir yer varmı?! Bu gün alimlər deyir ki, zamansızlıq yalnız "qara dəlik" deyilən nəhəng fəza boşluğunda mövcuddur. Çünki orada heç bir hərəkət yoxdur. O fəza boşluğuna düşən geri qayıda bilmir. Hətta nəhəng günəş sisteminin özü belə bu qara dəliyə düşə bilər. Düşdüsə, daha çıxma bilməz. "Qara dəlik" içinə aldığı bir daha özündən kənara buraxmır. Onun möhtəşəm sərhədləri var. Adına "hadisələrin üfuku" deyilir.

Şair Füzulinin də yazdıqları "qara dəlik" deyilmi?! Bu qara dəlik indiyənə kimi nə qədər insanı öz kamına çəkib - sayı yox, hesabı yox... Heç biri də qayıtmaq istəmir. Yalnız burada hadisələrin üfukünü keçib geri qayıtmaq istəyən bir səyyah var. Geri qayıtmaq istəyən təkə odur. Amma "Hadisələrin üfuku" buna imkan vermir. Səyyah kor-peşmandır. O, bura, bu gedər-gəlməzə necə oldu ki, düşdü?! Amma məsələnin başqa tərəfi də var. Bunu onun özü arzu etməmişdimi?! Özü "əhli-həqiqəti", bir qitəsində yazdığı kimi, dünyadan çıxıb getməyə, başqa sözlə, səyahətə dəvət etməmişdimi:

*Gəlin, ey əhli-həqiqət, çıxalım aləmdən,
Qeyri yerlər gəzəlim, özgə səfərlər görəlim.*

Aləmdən kənar qeyri-yerlər haradır? Özgə səfərlər nədir?! Niyə o düşdüyi bu qeyri yerlərdən çıxıb geri qayıda bilmir?! Amma hara qayıdacaq? Zaman yox, aşağı-yuxarı yox, sağ-sol yox... "Hadisələrin üfuku" - amansız...

O qara dəliyə düşənlər zaman-zaman ora düşdükləri üçün talelərinə minnətdardırlar. Şair onlara sevməyi, rəhmədilliyi, ədəbi, əxlaqı, insanlığı, insafı, mürüvvəti, bağışlamağı, nəhayət, ləyaqəti öyrətdi. Səyyah geri qayıtmaq həsrətilə yansa da ("deyildim mən sənə mail"), onun arxasınca ora gedənlər geri qayıtmaq barədə düşünməzlər. Səyyahı isə onlar tanımır. Onlar Füzulini tanıyır, Füzulini sevirlər.

Füzulinin geriye baxmaq, xatırlamaq səlahiyyəti vardır.

Füzuli xatırlayır...

Görəsən, bu misra vasitəsilə şairin həsrətində olduğumuz uşaqlıq çağına gedib çıxma bilərikmi?! Əgər gedərsək, şairin uşaqlıq çağının geniş panoramından kiçik də olsa, bir kəsik gözüümüz önündə canlana bilərikmi?! "Tifl həm cövlan edər, amma ağacdən atı var..."

Əlbəttə, canlanar. Amma bu qitənin əvvəlki misrası bizi şairin müasir, yaşlılıq dövrünə salmışdı: Pəhləvanlar, badpələr səyridəndə dörd yana...

Bu gün və dünən. Bugünün mahiyyəti yenə də yerində xatırlanmış keçmiş vasitəsilə müxtəlif rənglərlə bərq vurur. Belə bir qənaətə gəlmək olar ki, Füzuli

linin xatırladıqları, əslində, rəngli yuxulardır. Yenə də harmoniyanın İntibah möhtəşəmliyi bizi sarsıtmaya bilmir. Şübhəyə haqqımız yoxdur. Servantesmi rəngli yuxular görmürdü, Rablemi görmürdü, Şekspirmi görmürdü?! Hələ təkraredilməz rəssamlar nəslı...

Təxminən eyni vaxtlarda uzaq İspaniyada bir senyor əlinə taxtadan cüda alaraq ağac ata oxşar Rosinant adlı bir yabıya minib həqiqətən də “bir tıfl kimi dörd yana cövlan edir”, min bir oyundan çıxırdı. İtaliyada Mikelancelo, Rafael və da Vinçi rənglərlə insanları ovsunlayırdılar. Məhəbbətin ülviliyini tərənnüm edir, dünyanın tısbağa deyil, eşq üzərində dayandığını israrla sübut edirdilər. Əlbəttə, bununla biz bir daha inanırıq ki, İntibah nəhəngləri bir-birindən xəbərsiz bir-birini səsləyə bilir.

Tiflin cövlan etməsi və bunun pəhləvanlarla müqayisəsi, əslində, təkcə metafora deyil. Bu, hər hansı metaforadan daha geniş bir məna daşıyır. Yenə də biz dediyimizi təkrar etməkdən usanmırıq. Yenə də Füzuli xatırlayır.

Yenə də qarşımızda bir Səyyah görürük. Özünü müasir dövrdən keçmişə – öz uşaqlığına şəlaləyə atan kimi atan bir Səyyah. Sərt realıqdan yumşaq romantizmə belə qəfil keçid, deyəsən, onu rahatsız etmir. Bu, ancaq o halda ola bilərdi ki, uşaqlıq dövrünün könlüdə yaşayan obrazları xeyli canlı və doğma olaydı. Eynən Prustun “İtirilmiş zamanın axtarışında” olan kimi. Amma tomlarla sürən bu axtarış cəmi bir misranın içinə necə də rahatlıqla sığına bilərmiş...

Füzuli xatırlayır...

Füzuli təkcə uşaqlığını deyil, çağalıq vaxtını da xatırlaya bilir. İnsan olan bəndə dörd, ya beş yaşına qədər nə düşündüyünü bilməz və xatırlamaz. Nadir halda üç yaşındakı “mən” bu “mən”in ahıllıq yaşında yada düşər. Bu, adi, normal haldır. Füzuli isə belə bir normal durumdan kənardadır. O, hətta özünün doğulduğu anı xatırlayır. Nəinki doğulduğu anı, bu azmış kimi, hətta doğulduğu o an nə hisslər keçirdiyini xatırlayır. Və bunu biçarə Məcnunun dili ilə təqdim edir. Yeni doğulan uşaq danışa bilərmi?! Əlbəttə, yox! Füzuli isə Məcnunun dili ilə danışır. Daha doğrusu, əslində, nə hiss etdiyini xatırlayır. Sanki onun doğulan kimi dili açılmışdır:

*Olmuşdu zəbani-hali guya
Söylərdi ki...*

Və bütün söylənənlər, əslində, Füzulinin çağalıqından bu yana demək istədikləri, xatırladıqlarıdır. Dünyanın qəminin çox olmasını, bu qəmi çəkməyə bir “hərif”in olmamasını, dünyaya gəlişində öz missiyasını – bütün aləmin qəmini, dərini, əzabını qəlbinə yığib çəkməyə hazır olduğunu o, yaxşı xatırlayır. Amma bu ona nə verəcək – Füzuli bunu bilmir. Bilmədiyinə görə də Qeysin – bu yeni doğulmuş körpənin arxasında “gizləni”. Əlbəttə ki, söyləyən yeni doğulmuş Qeys adlı bu çağa deyildir. Söyləyən, daha doğrusu, xatırlayan Füzulinin özüdür. Xatırlanası mətləblər, məqamlar isə az deyil.

Füzuli xatırlayır...

Qədim ərəb diyarında, sən demə, azad köüllülər yaşarmış. Füzuli həsrətlə bu azad könül sahiblərindən birini xatırlayır. Bu, Məhəmməd adlı bir gəncdir.

Şair yaşlı vaxtında üzünü xeyli zamandır görmədiyi bir “dustuna” tutur və onunla bahəm köhnə gözəl günləri yada salır. O bu “dustunu” təəccüblənməməyə dəvət edir. Özünün indiki halı ilə əvvəlki halını müqayisə edir. Dostuna (qəzəlin sonunda məlum olur ki, bu dost Füzulinin özüdür) könlündə gedən psixoloji-mənəvi təbəddülatdan bəhs edir. Bütün söhbət Füzuli, “dustu” və Məhəmməd adlı o gənc arasında gedir. Söhbətin baş tutması üçün nə etmək lazımdır?! Bunun üçün, sadəcə, əvvəli xatırlamaq kifayətdir. Və Füzuli xatırlayır:

*Tutuşdu qəm oduna şad gördüyün könlüm,
Müqəyyəd oldu ol azad gördüyün könlüm...*

Deməli, indi tar-mar olmuş, qəm odunda yanan könül bir zamanlar şad-xürrəm, azad yaşamışdır. Həməən azadlıqdan indiyə isə yalnız naləsi göylərə ucalan azad könül həsrəti qalmışdır. Azad könül həsrəti deyilmi şairin qəlbinə olamayacaqların izinə salan?!

...Bu həsrət bu azadlığı itirənlərdə olar. Əsirliyə düşmüş könüllər, daşa dəymiş arzular, puç olmuş ümidlər, əlbəttə ki, azad könül həsrətinin nə olduğunu yaxşı bilər. Bunu Məhəmməd yaxşı bilirdi. Bunu Hamlet yaxşı bilirdi. Bunu Raskolnikov yaxşı bilirdi. Bunu Jülyen Sorel yaxşı bilirdi. Bunu biçarə Fəxrəddin yaxşı bilirdi. Bunu “azad bir quşdum” deyə gizlicə ürəyində oxuyan Cəfər Cabbarlı yaxşı bilirdi. Nəhayət, bunu öz şəxsi həyatında yaşayan Cavid əfəndi yaxşı bilirdi. Onların hamısının azad könül həsrətilə burunlarının ucu göynədi. Məhz belə olduğuna görə azad könül həsrəti, onun sızlayan acısı bu möhtəşəm qəzəlin hər sətirində, daha doğrusu, sətiraltında duyulmaqdadır.

Bir zamanlar məhz azadkönüllülük sayəsində bütün əzablara dözə bilən, zahidliyin müdrikliyinə çatmış, onun məsuliyyətini anlayan, Bağdad möhnətinin əsiri olan bir şəxs – Məhəmməd şairə indi nə verə bilər?! Kimi göstərə bilər?! Yalnız “fəraqın oduna mumtək əriməkdə olan”, “şərabda nə tapdığını bilməyən” və bir büt-pərəstə çevrilərək artıq ancaq Rum eyşxanələrinin həsrətilə qəlbi yanan Füzulini. Füzuli xatırlayır:

*Füzuli, eylədi ahəngi-eyşxaneyi-Rum
Əsiri-möhnəti-Bağdad gördüyün könlüm...*

“Dustuna” nişan verdiyi bu adamı – gənc Məhəmmədi isə az qala şairin özü də tanımır. Amma Füzuli öz keçmişini yaxşı xatırlayır. Bəs bu keçmişin indi ilə müqayisəsi kimin xeyrinədir?! Azad könül sahibinin, yoxsa taleyə (qismətə) boyun əymiş şairin?! Yoxsa Füzulinin?!

O, bütün dünyanın qəmini “dili-həzininə” salmağı, özünə isə “qəm yemək kəmalinin” verilməsini Qeysin dililə Allahından yalvarıb təmənnə etməmişdimi?! Budur, baxın görün, bütün dünyanın, rəngindən, dilindən və dinindən asılı olmadan bütün insanların dərini, qəmini çəkmək insanı hara gətirə bilərmiş?! Biz bunu birçə qəzəlin təmsalında gördük. Və bu zaman onu da anladığımız ki, bu arzu baş tutarkən insan ən böyük xoşbəxtliyini – könül azadlığını itirir.

Füzuli xatırlayır...

Hələlik biz şairin keçmiş zamana yönəli şeirlərinin məzmunu üzərində dayanırıq. Amma onun yaddaşı ancaq üzü keçmişə yönəli deyil. Füzuli yaşadığı bugündən də danışanda xatırlayır, sabahdan danışanda da. Füzuli öz yaddaşının əsiridir. Məhkumdur. Həm də hökmdarıdır. Bu ikisini bir yerdə təsəvvür edə bilsək, Füzuli adlı “qara dəliyin” mövcudluğunu və mahiyyətini anlamış olarıq. Anlayırıq ki, nə üçün o “qara dəliyə” yuvarlananlar bir daha geri qayıtmaq, bu əfsundan qurtulmaq istəmirlər. Niyə “hadisələrin üfüqü” onlar üçün qorxulu deyil. Yaddaşının həm hökmdarı, həm də əsiri. İkisi bir yerdə. Işığın hərəkəti kimi. Həm korpuskulyar, həm də fasiləsiz. Eyni zamanda.

Füzuli xatırlayır:

*Məndə Məcnundan füzun aşiqlik istedadı var,
Aşiqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var.*

Məcnun bir obraz kimi keçmişə təbəssüm etdirir. Və Füzuli bu keçmişə açıq-aşkar meydan oxuyur. Özünü, başqa sözlə, öz İndisini öz Keçmişinə qarşı qoyur. Amma yenə də bunu xatırlayandan sonra edir. Xatırlamasa idi, bu müqayisə də üzə çıxmazdı. Füzuli xatırlayır. Yada salmır, məhz xatırlayır. Yada salmaq keçmişdən ancaq bir məqamı diqqətə almaqdır. Xatırlamaq isə həm də müqayisə məqamını özündə ehtiva edir. “Xatırlamaq” prosesində keçmişlə yanaşı indi də var. Onların müqayisəsi var. Yada salmaqda bu yoxdur.

Ey xoş ol günlər ki, mən həmrəz idim canan ilə...

Həmrəz idim, indi həmrəz deyiləm. Müqayisə!!

*Mən bilməz idim qəmi-cahanı,
Təşvişi zəmini-asımanı...*

Bilməzlik zamanı ilə bilənlik zamanı. Bunların müqayisəsi. Şair həməən o “bilməz olduğu” zamanın qiymətini indi gözəl bilir:

*Asudə səpareyi-ədəmdə,
Nə qüssədə idimü, nə qəmdə.
Bilməzlik ilə xoş idi halım,
Nə hüsn, nə eşq idi xəyalım.*

Bilməzliyin də, sən demə, öz fəlsəfəsi var imiş...

*Ruzigarım xoş keçirdi, ah kim, dövrən dönüb
Oldu əhvalım xərab ol ruzigarım qalmadı.*

“Ruzigarım xoş keçirdi” və “...ol ruzigarım qalmadı” bir sxemdir. Bu iki sonucun ortasında bütöv və acılı, dərddli bir həyat yerləşib. Bu sxemin müxtəlif istiqamətlərinin hansı şairi xoşbəxt etdi, hansı insanı?!

*Şad ikən aləmdə çərx etdi əsiri-qəm mənə,
Eşq nəgəh oldu peyda, tutdu müstəhkəm mənə.*

Nəçə qəzəlin dərinində bu sxem durur: şad idim və lakin əsiri-qəm oldum: “Aləm oldu şad səndən, mən əsiri-qəm hənuz...”

Füzuli xatırlayır:

Xoş o hal ki, hərimi-vüsalə məhrəm idim...

Füzuli nəyi nəyə dəyişdiyinin fərqindədir. Onun gözü arxada – keçmişindədir. İtirdiyi keçmişində. O bilir ki, dəxi heç nəyi geri qaytara bilməyəcək:

*Dəxi zövqi-vüsalı-dust şövqin istəmin məndən,
Ki, mən zövqi-vüsalı möhnəti-hicranə dəgsirdim.*

“Tifl həm cövlan edər...”

Cövlan edən tifflərin zamanı nə uzun olurmuş... Azadkönullülər məskəni necə geniş olurmuş... Amma “şəbi-hicran” zamanı gəldi, “qəmi-möhnət” vaxtı gəldi. Bunun tədbirini qılmaq, əvvəlcədən yerbəyer etmək isə mümkünsüz oldu. Geriyə yol qapandı. “Hadisələrin üfuku” rəhmsiz: “Gəldim, geri getmək olmaz oldu”.

Geri getməyin olumsuzluğu. Yara yetişmək – yox! Vüsal – yox! Eşq şərbəti – yox! Məcnun da eynən belə bir durumda idi.

Sadəcə, hadisələrin üfukünü aşıb geri qayıtmaq! Gəldiyin yerə! Azad könullülər məskəninə! Amma imkansız! Çünki buna istək yoxdur. Ancaq təəssüf var: “Məndə əql olsaydı, tərki-eşqi-yar etməzmidim?!”

Əql olmayanda könül həsrət, hicran və eşq ilə dolu olur. Əql olanda bütün bunlar olmur. Hansını seçməli?! Bütün İntibah əhli əqli eşqə qurban verdi. Füzuli də həmçinin. Çünki o, artıq gəlmişdi. Özündən xəbərsiz. Özündən rızasız. Qarşıda onu gözləyən qəmi, dərdi, möhnəti tədbirlə yığıb-yığışdırmağın mümkünsüzlüyü onu qorxutmurdu. O bilirdi ki, artıq geriyə yol yoxdur.

*Tədbiri-qəm etmək olmaz oldu,
Gəldim, geri getmək olmaz oldu...*

Füzuli xatırlayır...

Aqşin YENİSEY

Şair, esseist

Yəhudilərlə azərbaycanlıların dostluğu – Xəzərilərin tarixi mirası

Tez-tez sosial şəbəkələrdə, yaxud fərqli beyinlərin yığışdığı istər intellektual, istər “vaxt sallaqxanaları” olan dedi-qodu mühitlərində dolaşan və özünə klişeləşmiş bir cavab axtaran suallardan biri də budur ki, yəhudilərlə azərbaycanlıların dostluğu hansı köklü, fundamental səbəbə dayanır və biz bunu niyə bilmirik? Nə üçün yəhudilər ta Roma dövründən üzü bu yana Qüdsdə ermənilərlə məhlə qonşuları olduqları halda onlara deyil, azərbaycanlılara dost münasibəti bəsləyirlər? (Montefiorenin “Yerusəlim” kitabında müəllifin gizləməyə çalışdığı, amma diqqətli oxucunun nəzərindən yayınmayan bir fakt var ki, ermənilər türklərdən qabaq yəhudilərə xəyanət ediblər, sonra növbə osmanlılara, indi də, deyəsən, ruslara çatıb). Yuxarıda cütlədiyim suallarla özüm də tez-tez qarşılaşdığım üçün bu yazımızda bu dostluğun tarixi haqqında bəzi mənbələrdən oxuduğum faktları ümumiləşdirərək yazmağı qərara aldım. Tarixçi deyiləm, ona görə də yazını tarixi iddia kimi oxumamağınızı tövsiyə edirəm.

Yəhudi-azərbaycanlı dostluğunun ana səbəbinə gəlmək üçün tarixin yerin altında qalan alt qatlarına enmək lazımdır. Hər şey ondan başladı ki, 370-ci illərdə hun atlıları Avropada göründülər. Hunların arxasınca isə IV əsrdən başlayaraq bu torpaqlara köç edən Xəzərilər bölgədə dövlət olaraq ortaya çıxdılar və üç əsr (650-969) Dneprdən Volqa vadisinə qədər ərazilərə və bütün Qafqaza hökm etdilər. Xəzərilər xristian Bizans və müsəlman ərəblərə qarşı sülalə siyasəti olaraq yəhudiliyi seçsələr də, onların böyük qismi bütpərəst və ya şaman idi. Etimoloji mənası “gəzərgilər” anlamına gələn Xəzərilər adı onların köçəriyyəsinə işarə edən bir adlandırma idi. Ərəb tarixçilər Xəzərilərə farsca “Hazaran”, türkçə “Sabar” deyildiyinə əsaslanaraq, Xəzərilərin Göytürk Xaqanlığının Qərb qolunu təşkil edən Sabirlərin xələfləri olduğunu söyləyirlər. Ümumiyyətlə, Xəzərilərin, əsasən, Orta Asiyadan gələrək Xəzər dənizi ilə Qara dəniz arasındakı bölgədə məskunlaşdıqları qəbul edilir.

558-ci ildə Xəzərilər ilk dəfə bu bölgədə dövlət qurdular və 620-ci ildən sonra Göytürk İmperatorluğundan ayrılaraq müstəqil oldular. VII əsrin ortalarından etibarən islamın yayıldığı dövrlərdə Xəzərilərlə islam orduları qarşı-qarşıya gəlməyə başladılar.

Xəlifə Ömər in dövründə islam orduları Xəzəri imperiyasının tərkibində olan və bu gün Dərbənd kimi bildiyimiz “Bab əl-Əbvab”ı (Qapılar Qapısı) fəth etdi. Xəlifə Məmunun dövlətinə qədər Xəzərilər müsəlmanlara dirənsələr də, Məmunun dövləti ilə Xəzərilərin islamı qəbul etdiyi tarixə məlumdur.

Xəzərilərdən günümüze qədər gəlib çıxan iki sənədin ibrancə yazılması və onların İvrit əlifbasından istifadə etmələri bütün tarixçilər tərəfindən mübahisəsiz qəbul olunsada, Xəzərilərin yəhudiliyi qəbul etməsi ilə bağlı fərqli fikirlər var. Xəzərilərin ucdantutma hamısının yəhudiliyi qəbul etdiyini söyləyən iddialarla yanaşı, yalnız xaqanın və sülaləsinin yəhudiliyi qəbul etdiyini deyənlər də var.

Bəzi yəhudişünaslar isə Xəzər İmperatorluğunda üç dinin də rəsmi dövlət dini olduğunu, xaqanın cümə günü islamın, şənbə günü yəhudiliyin, bazar günü isə xristianlığın ibadət və ayinlərini yerinə yetirdiyini söyləyirlər. Məsələn, İbn Rüşd yalnız Xəzəri hakim sülaləsinin yəhudiliyi qəbul etdiyini, əhalinin isə üç dinlə bərabər, qədim türk inancı olan göytanrıçılığa da inandığını yazırdı.

Üç dinə sitayiş Xəzərilərin çöküşündən sonra fərqli bir mənzərə yaratdı; xristian xəzərilər rus boyarlarına çevrildilər, müsəlman xəzərilər xarəzmlər kimi tarixdə yerlərini aldılar. Yəhudi xəzərilər isə, əsasən, Şərqi Avropaya köç etdilər. Hətta bu gün Eran Əlxayk kimi genetiklər əşkinazların (Şərqi və Mərkəzi Avropa yəhudiləri) əcdadlarının Xəzər bölgəsində yaşayan türk tayfaları olduğunu iddia edirlər.

IX-X əsrlərdə ruslarla ərəblər arasında sərhəd rolunu oynayan Xəzərilər çağdaş rus mədəniyyətinin bünövrəsini yaradan və formalaşdıran bir mədəniyyət kimi də tarixçilərin diqqət mərkəzindədir. Rus tarixçisi Bartold yazır ki, 839-cu ildə yaranan ilk rus ittifaqının başçısı özünə, xəzərilərin təbirincə, xaqan adını vermişdi, 988-ci ildə xristianlığı ruslara ucdantutma qəbul etdirən Vladimir də xaqan idi. “Tamğa”dan (damğa) “Таможня”ya, qopuzdan balalaykaya qədər bir çox hərbi, siyasi, iqtisadi, mədəni irsi ruslar xəzərilərdən mənimsəmişdilər.

İslam mənbələri xəzərilərin xəlifə Harun ər-Rəşid dövründə, yəni 785-ci ildə yəhudiliyi qəbul etdiyini yazsa da, bəzi qaynaqlar yəhudiliyə keçidin 670-ci ildə Sakaryadan bu imperatorluğa köç edən İsak Sanqari adlı Qarayı məzhəbindən olan yəhudi müdrikin Xəzəri xaqanı ilə görüşündən sonra baş tutduğunu yazır. Xəzərilərin yəhudiliyi qəbul etdiyinin yeganə yazılı mənbəyi xəzəri xaqanı Yusifin məktubudur.

Əndəlüs tarixçisi əl-Bəkrinin yazdıqları da bu məktubda deyilənləri təsdiqləyir; əl-Bəkri yazır ki, Xəzəri xaqanı hər üç dinin nümayəndələrini sarayına çağırıb, müzakirə təşkil edib, axırda ən çox inandığı sözləri yəhudi din xadimindən eşitdiyini söyləyərək yəhudiliyə tapındığını elan edib.

Xəzərilərin yəhudiliyi qəbul etməsini VIII əsrin ortalarında Bizansdan sürgün edilən Qarayı yəhudilərinin bu bölgələrə üz tutmaları və Xəzərilər tərəfindən xoş qarşılanmaları ilə bağlayan iddialar da mövcuddur. Krım və Xəzəri imperatorluğunda məskunlaşan köçkün yəhudilərin bir qismi Xəzəri dövləti dağıldıqdan sonra Şərqi Avropaya üz tutub, bir qismi isə indiki Azərbaycan ərazisində yaşayan dağ yəhudiləri kimi həmişəlik bu torpaqları özünə vətən seçib.

Məşhur “Yerusəlim” kitabının müəllifi Saymon Montefiore də yazır ki, 1948-ci ildə qurulan İsrail dövlətindən əvvəlki son yəhudi dövlətini tarixdə IX əsrdə Xəzərilər yaradıb. Yəni xəzərilər yəhudilərə qucaq açmaqla qalмайıb, eyni zamanda, onların Qüdsdə dövlət qurmalarına da kömək edib.

Bütün bu tarixi faktlar onu göstərir ki, bu gün yəhudilər bizi Qafqazda Xəzərilərin varisləri kimi qəbul edirlər. O Xəzərilərin ki, onlar Bizansdan qovulan yəhudilərə öz torpaqlarını “yeni vətən” etməklə yanaşı, IX əsrdə yəhudi dövlətini də bərpa ediblər. Bəlkə də, bu gün yəhudilərin Azərbaycana dost münasibəti hər üç dinə öz evində yer verən multikultural babalarımızın yəhudilərə etdiyi bu yaxşılıqların əvəzini onların nəvələrinə qaytarmaq cəhdidir.

IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbinin gündəliyi

İyulun 15-də Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi (BBMM) “Bakı Mədəniyyətlərarası Gənclər Forumu: Dinlərarası dialoqdan fəaliyyətə doğru” adlı IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbi layihəsinə start verib.

IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbinin açılış mərasimindən görüntü

IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbi Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, Böyük Britaniyada fəaliyyət göstərən Gənclər Arasında Ümumi Söz (ACWAY) beynəlxalq təşkilatı və Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondu ilə birgə təşkil olunub.

Yay məktəbi çərçivəsində “Bakı Mədəniyyətlərarası Gənclər Forumu: Dinlərarası dialoqdan fəaliyyətə doğru” mövzusunda I Beynəlxalq Gənclər Forumu keçirilib.

Forumda çıxış edən Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri professor **Etibar Nəcəfov** Azərbaycanda multikulturalizm ənənələrindən bəhs edib. O qeyd edib ki, Azərbaycanda müxtəlif dinlərə və millətlərə mənsub insanlar əsrlərdir birgə yaşayırlar. Azərbaycan multikulturalizmi dövlət siyasətinin tərkib hissəsi elan edən çox az ölkələrdən biridir.

Şöbə müdiri, eyni zamanda, Azərbaycan Respublika-

sının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən “Bakı Prosesi”nin əhəmiyyətindən danışır. O vurğulayıb ki, müxtəlif qitələrdə yaşayan, fərqli etnik, mədəni, dini və linqvistik mənsubiyyəti olan ayrı-ayrı insanlar və qruplar arasında qarşılıqlı anlaşma çərçivəsində səmimiyyət və hörmətə əsaslanan fikir mübadiləsi üçün müsbət platforma yaradan “Bakı Prosesi” mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafı baxımından böyük önəm kəsb edir. “Bakı Prosesi” çərçivəsində keçirilən tədbirlər dinlərarası dialoqun inkişafına böyük töhfə verib.

Etibar Nəcəfov Beynəlxalq Multikulturalizm Yay və Qış məktəblərinin önəmindən danışaraq bildirib ki, müxtəlif millətlərdən olan gənclərin bir araya gəlmələri çox əhəmiyyətlidir. Bu, onlar arasında dialoqun, dostluğun yaranmasına xidmət edir.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin icraçı direktoru **Rəvan Həsənov** qeyd edib ki, BBMM yarandığı gündən Prezident İlham Əliyevin qarşıya hədəf kimi qoyduğu Azərbaycan multikulturalizminin dünyada tanınması, beynəlxalq arenada təbliği və təşviqi ilə bağlı əhəmiyyətli layihələr reallaşdırır. Mərkəzin önəmli layihələrindən biri də artıq ənənəyə çevrilən, mütəmadi olaraq ildə iki dəfə təşkil edilən Beynəlxalq Multikulturalizm Qış və Yay məktəbləridir. 2019-cu ilin yaz semestrində “Azərbaycan multikulturalizmi” və “Multikulturalizmə giriş” fənlərinin tədris olunduğu yerli və xarici universitetlərdə təhsil alan tələbələrin qatıldığı IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbi iyulun 15-dən 21-dək Bakı şəhəri ilə yanaşı, Oğuz, Şəki və Qəbələ rayonlarında fəaliyyət göstərəcək. Forum çərçivəsində dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına həsr olunan seminar və müzakirələr keçiriləcək.

Azərbaycan Respublikası Gənclər Fondunun icraçı direktoru **Fərid Cəfərov** qeyd edib ki, multikulturalizm və tolerantlıq tarixən azərbaycanlıların həyat tərzini olub. Şərqlə Qərbin qovuşuğunda yerləşən ölkəmiz müxtəlif dinlərin, millətlərin yaşadığı məkandır. Azərbaycanda gənclər cəmiyyətin fəal üzvləridir və onlar tolerantlıq ruhunda böyüyürlər. Təkcə ölkəmizdə deyil, bir sıra beynəlxalq tədbirlərdə də gənclərimiz tolerantlıq və multikultural dəyərlərin təbliği edilməsində böyük rolə malikdirlər. Fərid Cəfərov Gənclər Fondu tərəfindən tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrinin təşviqi istiqamətində müxtəlif layihələr reallaşdırıldığını da diqqətə çatdırıb.

“Gənclər Arasında Ümumi Söz” (ACWAY) beynəlxalq təşkilatının direktoru **Ravaad Mahyub** bu önəmli tədbirin təşkilinə görə Azərbaycan hökumətinə və Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinə minnətdarlığını bildirib. O deyib ki, müxtəlif dinlərə və millətlərə mənsub insanların bir-birlərinə münasibətdə qarşılıqlı hörmət və anlayış göstərmələri tolerantlıq üçün əsas şərtidir. Direktor 2016-cı ildən bu günə kimi ACWAY-ın yüzdən çox tədbir keçirdiyini, BMT və digər beynəlxalq təşkilatlar, həmçinin Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondu ilə əməkdaşlıq şəraitində çalışdığını bildirib. Sonra ACWAY-ın fəaliyyətindən bəhs edən videoçarx nümayiş olunub.

“Striling” fondunun direktoru **Edvard Rou** bildirib ki, Azərbaycanda ilk dəfə olmasına baxmayaraq, burada gördüyü qonaqpərvərlik və tolerant mühit onda böyük təəssürat yaradıb. O, “Striling” fondunun dinlərarası və mədəniyyət-lərəarası dialoq sahəsində həyata keçirdiyi layihələrdən bəhs edib. Fondun rəhbəri müxtəlif dinlərə, mədəniyyətlərə mənsub olmalarına baxmayaraq, insanların sülh şəraitində yaşamaq kimi ümumi məqsədlərinin olduğunu bildirib. Əlavə edib ki, bu prinsip cəmiyyətin inkişafı üçün vacibdir.

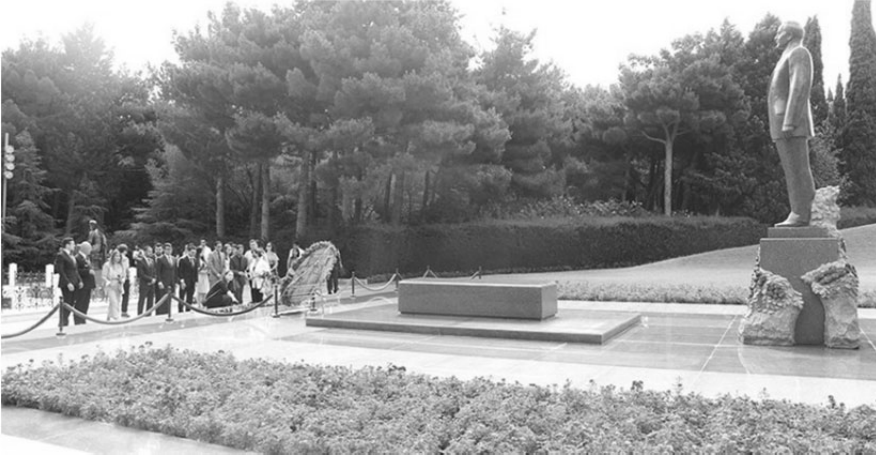
Sonra Azərbaycanla bağlı “Tolerantlıq diyarı” adlı videoçarx nümayiş olunub.

Forum işini bölmə iclasları ilə davam etdirib.

* * *

BBMM-in təşkil etdiyi “Bakı Mədəniyyətlərəarası Gənclər Forumu: Din-lərəarası dialoqdan fəaliyyətə doğru” IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbinin iştirakçıları iyulun 15-də Fəxri xiyabanda xalqımızın Ümummilli Lideri, müasir müstəqil dövlətimizin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin xatirəsini yad edib, məzarı önünə gül dəstələri qoyublar.

Görkəmli oftalmoloq-alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın da xatirəsi anılıb, məzarı önünə tər güllər düzülüb.

Multikulturalizm Yay Məktəbinin iştirakçıları Ulu Öndər Heydər Əliyevin məzarını ziyarət edərkən

Sonra Şəhidlər xiyabanına gedən qonaqlar Azərbaycanın müstəqilliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədə canlarından keçmiş qəhrəman vətən övladlarının xatirəsini yad edib, məzarları üzərinə gül dəstələri qoyublar.

Multikulturalizm Yay Məktəbinin iştirakçıları Şəhidlər xiyabanında

Azərbaycan paytaxtının mənzərəsini seyr edən iştirakçılara Şəhidlər xiyabanının tarixi və Bakıda görülən abadlıq-quruculuq işləri barədə məlumat verilib.

* * *

İyulun 15-də Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri professor Etibar Nəcəfov IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbinin iştirakçıları ilə görüşüb.

Görüşdə şöbə müdiri Azərbaycandakı tolerant və multikultural mühit barədə məlumat verib. Bildirib ki, ölkəmizdə dinlərarası harmoniya, qədim tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri mövcuddur, ayrı-ayrı dinlərə və mədəniyyətlərə mənsub insanlar əsrlərdir burada qarşılıqlı anlaşma, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayırlar. Azərbaycanda məscidlərlə yanaşı, kilsələr, sinaqoqlar fəaliyyət göstərir, insanların dini etiqadlarını sərbəst şəkildə icra etmələri üçün hərtərəfli şərait yaradılıb.

Etibar Nəcəfov qeyd edib ki, Azərbaycanda tarixən mövcud olan bu ənənələrin qorunması və inkişafı, eləcə də multikultural dəyərlərin təbliği ölkə rəhbərliyinin daim diqqət mərkəzindədir. Multikulturalizm Azərbaycanın dövlət siyasəti və xalqın həyat tərzinə çevrilib. Ölkəmizdəki multikulturalizm mühiti bütün dünyaya nümunədir.

Görüşdə yay məktəbi iştirakçılarının sualları cavablandırılıb.

* * *

İyulun 16-da “Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ Bölgəsinin Azərbaycanlı İcması” İctimai Birliyinin İdarə Heyətinin sədri Tural Gəncəliyev IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbinin iştirakçıları ilə görüşüb.

İcma rəhbəri görüşdə Ermənistanın Azərbaycana qarşı həyata keçirdiyi işğalçılıq siyasətinin ağır nəticələri barədə ətraflı məlumat verib. Bildirib ki, Azərbaycan ərazisinin 20 faizi Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunub, 1 milyondan çox qaçqın və məcburi köçkün, o cümlədən 80 mindən artıq Dağlıq Qarabağ azərbaycanlısı öz doğma yurdlarından didərgin düşüb. Ermənilər Dağlıq Qarabağda XX əsrin ən dəhşətli cinayətlərini törədiblər. BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi 4 qətnamə Azərbaycan ərazilərindən işğalçı qüvvələrin dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını və bu torpaqlardan zorla qovulmuş insanların öz evlərinə geri qaytarılmasını tələb edir. Ermənilər işğal etdikləri Azərbaycan ərazilərində tarixi, mədəni və dini abidələri, müqəddəs ocaqları dağıdıblar. Maddi-mədəniyyət abidələrimizin dağıdılması prosesi indi də davam edir. İşğal altında olan Qarabağ həm də Azərbaycanın musiqi beşiyi adlanır. Şuşa da daxil olmaqla işğal edilmiş ərazilərimizdə yerləşən musiqi məktəbləri ermənilər tərəfindən dağıdılıb.

İcma sədri qeyd edib ki, Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin qovuşduğu yerdə yerləşən bir ölkə kimi istənilən dinə və dilə malik xalqların azad şəkildə fəaliyyətinə imkan yaradır.

Sonra Dağlıq Qarabağın mədəniyyəti və tarixindən bəhs edən videoçarx nümayiş etdirilib. Videoçarxda məscidlərimizin ermənilər tərəfindən dağıdılmasından, eyni zamanda, Şuşa şəhərində Rus Pravoslav Kilsəsinin erməniləşdirilməsindən bəhs olunub.

Diqqətə çatdırılıb ki, erməni təcavüzkarlarının qarət etdikləri muzeylərdə Azərbaycan xalqının tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı qiymətli əşyalar, rəsm və heykəltəraşlıq əsərləri, dünya şöhrətli Azərbaycan xalçaları və sair olub.

Daha sonra Yay məktəbi iştirakçılarının sualları cavablandırılıb.

* * *

“Azərbaycanda müxtəlif millətlərə, dinlərə, mədəniyyətlərə mənsub insanlar əsrlərdir sülh və həmrəylik şəraitində yaşayırlar. Beynəlxalq Multikulturalizm Yay və Qış məktəbləri bu birgəyaşayışın bütün dünyaya təqdim olunması baxımından çox əhəmiyyətlidir. Artıq ənənəyə çevrilən bu məktəblər əcnəbi tələbələrin Azərbaycanın multikultural ənənələri ilə yaxından tanış olmaları üçün çox yaxşı fürsətdir”.

Bu fikirləri IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbinin iştirakçıları ilə görüşdə BBMM Himayəçilik Şurasının sədri akademik Kamal Abdulla deyib.

Yay məktəbinin iştirakçılarına Azərbaycandakı multikultural və tolerant mühit barədə məlumat verən Kamal Abdulla 2016-cı ilin Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə ölkəmizdə “Multikulturalizm İli” elan edildiyini xatırladı. Akademik vurğulayıb ki, multikulturalizm Azərbaycanın dövlət siyasəti, xalqımızın həyat tərzidir. Azərbaycan dövləti özünün multikultural siyasətini, tolerant mövqeyini daim qoruyur və inkişaf etdirir.

Himayəçilik Şurasının sədri qonaqların nəzərinə çatdırıb ki, Azərbaycanda multikultural həyat tərzinin qədim tarixi və böyük ənənələri var. Ən qədim zamanlardan ölkəmizdə müxtəlif xalqların nümayəndələri arasında dərin dostluq və qarşılıqlı əməkdaşlıq mühiti formalaşmış. “Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları” kitabı ölkəmizdəki multikultural həyat tərzinə işıq salır.

Multikulturalizm Yay Məktəbi iştirakçılarının BBMM-də akademik Kamal Abdulla ilə görüşü

Kamal Abdulla bildirib ki, bu gün Azərbaycan multikulturalizmi bir çox ölkələrin universitetlərində fənn kimi tədris edilir.

Görüşdə Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbinin iştirakçılarının sualları cavablandırılıb.

* * *

İyulun 17-də “Bakı Mədəniyyətlərarası Gənclər Forumu: Dinlərarası dialoqdan fəaliyyətə doğru” I Beynəlxalq Gənclər Forumu çərçivəsində plenar sessiyalar keçirilib. Forum BBMM-in IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbi layihəsi çərçivəsində təşkil edilib.

“Multikulturalizm siyasəti və multikulturalizmin Azərbaycan modeli” mövzusunda keçirilən ilk sessiyanın moderatoru İrina Kunina qeyd edib ki, müasir dövrdə multikulturalizmin bir sıra modelləri var. Bu modellər öz xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Multikulturalizmin müxtəlif modelləri arasında bəzi fərqlərin olmasına baxmayaraq, multikultural cəmiyyətin formalaşmasında və multikultural mühitin dəstəklənməsində aparıcı rol dövlətə məxsusdur.

Moderator multikulturalizmin Azərbaycanda həyat tərzinə çevrildiyini, ölkədə ayrı-ayrı millətlərin nümayəndələrinin sülh şəraitində yaşadıqlarını vurğulayıb.

BBMM-in Layihələr şöbəsinin müdiri Abbas İsmayilov sessiyada çıxış edərək Azərbaycanın multikulturalizm modelindən bəhs edib. O bildirib ki, multikulturalizmin Azərbaycan modelinin məqsədi dünyada dinlər, xalqlar və millətlər arasında birgəyaşayışın harmoniyasını yaratmaqdır. Hazırda bu model dünyaya bir nümunə kimi göstərilir və öyrənilir.

I Beynəlxalq Gənclər Forumu çərçivəsində plenar sessiyadan görüntü

Şöbə müdiri qeyd edib ki, Azərbaycanın dövlət siyasətinə çevrilən multikulturalizm siyasətinin əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulub. Hazırda Prezident İlham Əliyev bu siyasəti uğurla davam etdirir. Azərbaycanda millətlərarası münasibətlər və din sahəsində həyata keçirilən dövlət siyasəti beynəlxalq hüququn normalarına və zəngin tarixi köklərə əsaslanır, bu səbəbdən də dünya ictimaiyyətinin diqqətini cəlb edir.

A.İsmayilov dövlətimizin başçısının müvafiq Fərmanı ilə yaradılmış Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin gördüyü işlər, həyata keçirdiyi layihələr barədə də ətraflı məlumat verib. Qeyd edib ki, multikulturalizm və tolerantlığın qorunub inkişaf etdirilməsi istiqamətində görülən işlər dövlət-din münasibətlərinin, eyni zamanda, millətlərarası və dinlərarası münasibətlərin tənzimlənməsinə xidmət edir.

Sonra BBMM-in fəaliyyətini əks etdirən videoçarx nümayiş olunub.

Mədəniyyət Nazirliyi Aparatının rəhbərinin müavini, Beynəlxalq əməkdaşlıq və innovativ inkişaf şöbəsinin müdiri Vasif Eyvazzadə çıxışında deyib ki, Azərbaycan multikulturalizmin, tolerantlığın, birgəyaşayışın təkə regionda deyil, beynəlxalq arenada da təşviqi ilə məşğul olur. Dünyada multikulturalizm mərkəzlərindən biri kimi tanınan ölkəmizdə sivilizasiyalararası və dinlərarası dialoqa töhfə verən bir çox nüfuzlu beynəlxalq tədbirlər keçirilir və bu, artıq ənənə halını alıb.

V.Eyvazzadə Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən “Bakı Prosesi” çərçivəsində mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqun inkişafı

sahəsində gerşəkləşdirilən uğurlu layihələrdən bəhs edib. Bildirib ki, “Bakı Prosesi” mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. O, həmçinin multikulturalizmə zidd olan ksenofobiya, diskriminasiya və islamofobiyanın acınacaqlı təzahürlərindən danışib.

Daha sonra “Bakı Prosesi”nin 10 illik fəaliyyətini əks etdirən videoçarx göstərilib.

“Millətlərarası münasibətlərin gələcəyə integrasiyası” adlı plenar sessiyanın moderatoru Sara Rahim Böyük Britaniyada fəaliyyət göstərən Gənclər Arasında Ümumi Söz (ACWAY) təşkilatının fəaliyyətindən, gənclərlə bağlı reallaşdırdığı layihələrdən danışib.

Qriffit Universitetinin Dinlərarası və Mədəni Dialoq Mərkəzinin direktoru Brayan Adams çıxışında dini və milli tolerantlıq mühitinin millətlərarası münasibətlərin sağlam şəkildə inkişafına töhfələri barədə söhbət açıb. O, müxtəlif millətlərdən olan gənclərin bir araya gələrək mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqla bağlı müzakirələr aparmalarının əhəmiyyətli olduğunu bildirib. Eyni zamanda, gənclərin dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoq kimi təşəbbüslərə daha fəal şəkildə cəlb edilməsinin, onların liderlik bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinin vacib olduğunu qeyd edib. Brayan Adams bu cür imkanların yaradılmasına görə Azərbaycan hökumətinə təşəkkürünü bildirib.

Plenar sessiyalar müzakirələrlə davam edib.

* * *

İyulun 20-də keçirilən bölmə iclasında Yay məktəbinin iştirakçıları Mənavi Deyərlərin Təbliği Fondunun icraçı direktorunun müavini Rəfi Qurbanovun “Müasir İKT vasitəsilə terrorizmi və zorakılığı təbliğ edən məzmunların yayılması” mövzusunda mühazirəsini dinləyiblər.

Müasir kommunikasiya vasitələrinin verdiyi imkanlardan sui-istifadə hallarının hər keçən gün artdığını diqqətə çatdıran R.Qurbanov bildirib ki, bu gün dünyada 4 milyarddan çox insan internetdən istifadə edir. Onlardan 3 milyardı sosial şəbəkə istifadəçisidir. İnternet istifadəçilərinin böyük əksəriyyətinin gənclər olduğunu vurğulayan mühazirəçi qeyd edib ki, bu da ekstremist qrupların daha çox sosial şəbəkələr vasitəsilə təbliğatlarının gücləndirilməsinə gətirib çıxarır.

İnformasiya-kommunikasiya şirkətləri tərəfindən zərərli ideologiyaların yayılmasının qarşısının alınması üçün preventiv tədbirlərin görülməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər barədə məlumat verən R.Qurbanov hazırda sosial şəbəkələr vasitəsilə belə təbliğatların qarşısının alınması məqsədilə müxtəlif ölkələr tərəfindən sərt qanunvericilik bazasının yaradıldığını diqqətə çatdırıb.

Sonra tələbələr maraqlandıran suallar cavablandırılıb və fikir mübadiləsi aparılıb.

* * *

IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbinin iştirakçıları Qəbələ rayonuna səfər ediblər. Tələbələr udlərin yaşadığı Nic qəsəbəsində yerləşən “Cotari” Alban-Udi Kilsəsini və “Azərbaycan-Udi Ocağı”nı ziyarət edib, Qəbələdəki “Tufandağ” Qış-Yay Turizm İstirahət Kompleksində olublar.

Multikulturalizm Yay Məktəbinin iştirakçıları Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsində

Yay məktəbinin iştirakçıları Oğuzda Yuxarı və Aşağı məhəllə sinaqoqlarına da baş çəkəndən sonra Xalxal meşəsində olublar. Daha sonra iştirakçılar Şəkinin Kiş kəndindəki qədim alban məbədinə ziyarət edib, “Yuxarı Karvansaray” mehmanxana-kompleksi ilə tanış olublar.

* * *

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, Böyük Britaniyada fəaliyyət göstərən Gənclər Arasında Ümumi Söz (ACWAY) beynəlxalq təşkilatı və Azərbaycan Respublikası Gənclər Fondunun birgə təşkilatçılığı ilə işə başlayan “Bakı Mədəniyyətlərarası Gənclər Forumu: Dinlərarası dialoqdan fəaliyyətə doğru” IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbinin başa çatması ilə bağlı iyulun 21-də tədbir keçirilib.

BBMM-in icraçı direktoru Rəvan Həsənov tədbirdəki çıxışında yay məktəbi barədə məlumat verib. Bildirib ki, BBMM yarandığı gündən Prezident İlham Əliyevin qarşıya hədəf kimi qoyduğu Azərbaycan multikulturalizminin dünyada tanınması, beynəlxalq arenada təbliği və təşviqi ilə bağlı əhəmiyyətli layihələr reallaşdırır. Mərkəzin önəmli layihələrindən biri də artıq ənənəyə çevrilən, mütəmadi olaraq ildə iki dəfə təşkil edilən Beynəlxalq Multikulturalizm Qış və Yay məktəbləridir.

R.Həsənov deyib ki, IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbi Bakı şəhəri ilə yanaşı, bölgələrdə də fəaliyyət göstərib. İştirakçılar yerli əhali, dini icmalar və din xadimləri ilə görüşüb, tarixi abidələrlə tanış olublar.

Yay və Qış məktəbləri layihəsi BBMM-in “Azərbaycan multikulturalizmi fənninin xaricdə və ölkə universitetlərində tədrisi” layihəsinin məntiqi davamıdır. Tədris layihəsi çərçivəsində hazırda dünyanın 21, Azərbaycanın isə 39 nüfuzlu ali təhsil ocağında Azərbaycan multikulturalizmini öyrənən tələbələr üçün təşkil olunan Yay və Qış məktəblərinin məqsədi həmin gənclərin öyrəndikləri nəzəri biliklərin multikultural və tolerant dəyərlərin qorunub yaşandığı ölkəmizdə praktik tətbiqini öz gözləri ilə görüb şahid olmasına şərait yaratmaqdır.

Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri professor Etibar Nəcəfov bildirib ki, multikulturalizm cəmiyyətdə mövcud olan etnik, dini, irqi, mədəni müxtəlifliklər arasında əlaqələrin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. O bildirib ki, Azərbaycan multikulturalizmi dövlət siyasətinin tərkib hissəsi elan edən çox az ölkələrdən biridir. Ölkəmiz bu sahədə böyük uğur qazanıb. Azərbaycanda dini azadlıq tam təmin olunub. Ölkə əhalisinin 90 faizindən çoxu müsəlman olsa da, burada müxtəlif dinlərin nümayəndələri sülh şəraitində yaşayırlar. Dövlət bütün dinlərə lazımi yardımlar, o cümlədən maliyyə yardımı göstərir.

IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbinin yekun tədbiri

Çıxışlarda qeyd edilib ki, IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbində 38 ölkənin – Azərbaycan, Madaqaskar, Mərakeş, ABŞ, Keniya, Çex Respublikası, Almaniya, Meksika, İngiltərə, Kanada, Hindistan, Avstriya, Yaponiya, Polşa, Rusiya, Efiopiya, Braziliya, Macarıstan, Türkiyə, Pakistan, Ruanda, Sudan, Myanma, Əlcəzair, Kamboca, Zambiya, Kamerun, Argentina, İndoneziya, İsveç, Estoniya, Portuqaliya, Xorvatiya, Qazaxıstan, Rumıniya, Ukrayna, İran və Avstraliyanın aparıcı universitetlərindən 110 tələbə iştirak edib. Yay məktə-

binin iştirakçılarına Azərbaycandakı multikultural durum, tolerant əhvali-ruhiyyə, etnik-dini müxtəliflik, ölkəmizdə müxtəlif xalqların nümayəndələrinin, fərqli konfessiyaların dinc yanaşı yaşaması haqqında mühazirələr təqdim edilib.

IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbinin proqramı maraqlı tədbirlərlə yadda qalıb. Yay məktəbi çərçivəsində “Bakı Mədəniyyətlərarası Gənclər Forumu: Dinlərarası dialoqdan fəaliyyətə doğru” mövzusunda I Beynəlxalq Gənclər Forumu keçirilib. Üç gün davam edən forumda “Millətlərarası münasibətlərin gələcəyə inteqrasiyası” adlı plenar sessiya və “Sülh üçün dialoq”, “Dinlərarası münasibətlərin müxtəlif platformalarda tətbiqi”, “Din və münaqişələrin həlli yolu”, “Multikulturalizm siyasəti və Azərbaycan multikulturalizmi modeli”, “Millətlərarası münasibətlərin gələcəyə inteqrasiyası”, “Din, texnologiya və gənclər: dinlərarası gələcək”, “Qarşılıqlı hörmətə əsaslanan mədəniyyətlərarası əlaqə” və “Gənclərin mədəniyyətlərarası dialoqda rolu” mövzularında bölmə iclasları təşkil edilib.

Çıxış edənlər bildiriblər ki, artıq ənənəyə çevrilmiş Beynəlxalq Multikulturalizm Yay və Qış məktəblərinin nəticəsi olaraq xaricdə Azərbaycanın gənc dostlarının və onların yaxın çevrəsinin təmsalında ölkəmizin haqq işini dəstəkləyən intellektual gənclərdən ibarət ünsiyyət platforması və güclü lobbisi formalaşmışdır. İntensiv şəkildə davam edən bu proses sübuta yetirir ki, Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın dünyada tanınması istiqamətində müəyyənləşdirdiyi hədəflər uğurla reallaşmaqdadır.

Tədbirdə IX Beynəlxalq Multikulturalizm Yay Məktəbi iştirakçılarının Prezident İlham Əliyevə müraciəti oxunub.

İyul

İyulun 3-də Gürcüstan Müsəlmanları İdarəsinin nümayəndə heyəti Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində (BBMM) olub.

Görüşdə BBMM-in icraçı direktoru Rəvan Həsənov iki ölkə arasında mövcud olan dostluq münasibətlərindən danışib. O, qonaqlara ölkəmizdəki etnik və mədəni müxtəliflik, birgəyaşayış ənənəsi, multikultural və tolerant mühit barədə məlumat verib. İcraçı direktor Azərbaycanda dini və milli mənsəbiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin bərabər hüquqlara malik olduğunu və sülh şəraitində dinc yanaşı yaşadığını, insanların öz etiqadlarını, adət-ənənələrini sərbəst şəkildə həyata keçirdiklərini vurğulayıb. O, bu nadir tolerantlıq mühitinin Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin müdrik və uzaqqörən rəhbərliyi ilə gündən-günə daha da gücləndiyini diqqətə çatdırıb.

Gürcüstan Müsəlmanları İdarəsinin nümayəndə heyəti BBMM-də

Rəvan Həsənov həmçinin qonaqlara BBMM-in fəaliyyəti haqqında məlumat verib.

Gürcüstan Müsəlmanları İdarəsinin Şərqi Gürcüstan üzrə müftisi Yasin Əliyev Gürcüstanda dövlət-din münasibətləri barədə məlumat verib. Digər sahələrdə olduğu kimi, dini sahədə də əməkdaşlığa hazır olduqlarını vurğulayan nümayəndə heyətinin üzvləri dinlərarası münasibətlər, tolerantlıq, multikulturalizm kimi mövzularda Azərbaycanın zəngin təcrübəsinin öyrənilməsinin önəmini vurğulayıblar.

Qeyd edək ki, Gürcüstan Müsəlmanları İdarəsinin şeyxi Ramin İgidov, idarənin Şərqi Gürcüstan üzrə müftisi Yasin Əliyev, Qərbi Gürcüstan üzrə müftisi Beglar Kamaşidze və katibi Oktay İsayev ölkəmizə Mənəvi Dayərlərin Təbliği Fondunun dəvəti ilə səfər ediblər.

* * *

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində ABŞ-ın Kaliforniya ştatında yerləşən Sinay məbədinin üzvlərindən ibarət nümayəndə heyəti ilə görüş keçirilib.

Sinay məbədinin üzvlərindən ibarət nümayəndə heyəti ilə BBMM-də görüş

BBMM-in icraçı direktoru Rəvan Həsənov qonaqları salamlayaraq ölkəmizdəki multikultural mühit barədə məlumat verib, tolerantlığın və multikulturalizmin Azərbaycanda çox möhkəm təməl sütunlarının, zəngin tarixi ənənələrinin olduğunu qeyd edib. Ölkəmizdə əsrlərdən bəri müxtəlif dinlərə mənsub insanların qarşılıqlı anlaşma, mehriban qonşuluq və əmin-amanlıq şəraitində yaşadıklarını diqqətə çatdırıb. R.Həsənov bildirib ki, Azərbaycan dünyəvi dövlət olmasına baxmayaraq, dini konfessiyalar hər zaman dövlətin diqqət və qayğısı ilə əhatə olunub. Məscidlərlə yanaşı kilsələr və sinaqoqlar da dövlət tərəfindən təmir və bərpa edilir, yeniləri inşa olunur. Hər il dövlət başçısı tərəfindən dini konfessiyaların fəaliyyətinin dəstəklənməsi məqsədilə maddi vəsait ayrılır. Bütün bunlar bir daha göstərir ki, tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri ölkəmizdə dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir, məhz bu ənənələrin daha geniş təbliği üçün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 2016-cı il ölkəmizdə "Multikulturalizm İli", 2017-ci il isə "İslam Həmrəyliyi İli" elan edilib və bu illər çərçivəsində BBMM müxtəlif dövlət qurumları, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi və Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi ilə bir sıra birgə tədbirlər həyata keçirib. İcraçı direktor bu istiqamətdə Heydər Əliyev Fondunun həyata keçirdiyi çoxşaxəli və geniş proqramlardan söz açıb.

Nümayəndə heyətinin üzvü Yomtovian Aysak Azərbaycan haqqında geniş məlumatla malik olduğunu, multikultural və tolerant mühitin bütün ölkə ərazisində yüksək səviyyədə hökm sürdüyünü, müxtəlif mədəniyyət və dinlərin nümayəndələrinin, etnik azlıqların harmoniya, qarşılıqlı hörmət şəraitində yaşadıklarını bildirib. Sinaq sinagoqu üzvlərinin bir neçə dəfə Azərbaycana səfər etdiklərini xatırladan Yomtovian Aysak onların Azərbaycandan çox yüksək təəssüratla geri döndüklərini bildirib, müxtəlifliyin geniş yayıldığı bir dünyada millətlərin və dinlərin birgə yaşamasını təşviq edən Azərbaycan modelinin öz unikalılığı ilə seçildiyini vurğulayıb. O, Azərbaycanın tolerantlıq və multikulturalizmin təşviqi istiqamətində oynadığı nümunəvi rolu xüsusi vurğulayaraq, ölkəmizlə qurulmuş sıx dostluq əlaqələrinə önəm verdiklərini bildirib. Eyni zamanda, ölkəmizdə müxtəlif dinlərin və xalqların dinc birgə yaşayışının, eləcə də uzun əsrlərdən bəri Azərbaycanda mövcud olan yəhudi icmasına göstərilən diqqət və qayğının yüksək səviyyədə olmasının böyük rəğbətlə qarşılandığını vurğulayıb.

Görüşün sonunda qonaqlara BBMM-in hədiyyələri təqdim edilib.

Avqust

Los-Ancelesdə fəaliyyət göstərən və İran yəhudilərinin ABŞ-da ən böyük sinagoqu olan Nessah sinagoqunda Azərbaycanın multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinə həsr olunmuş geniş tədbir keçirilib. Tədbirdə 800-dən çox yəhudi iştirak edib. Sinaqoqun dəvəti ilə Los-Anceles Konsulluq Korpusunun duayeni (sədri), Azərbaycanın Los-Ancelesdəki baş konsulu Nəsimi Ağayev çıxış edib.

Sinaqoqun baş rəvvini Devid Şofet Azərbaycan kimi multikulturalizm və tolerantlıq dəyərlərinə yüksək önəm verən bir ölkə ilə yaxından tanış olmaqdan böyük şərəf hissi keçirdiyini vurğulayıb. O, dünyada baş verən dinlər-arası münaqişələr və müxtəlif ölkələrdə getdikcə artmaqda olan antisemitizm və irqçilik fonunda Azərbaycanda bütün xalqların, o cümlədən yəhudilərin azad və dinc şəraitdə birgə yaşamalarının, tam dini etiqad azadlığına malik olmalarının çox təqdirəlayiq hal olduğunu qeyd edərək, buna görə Azərbaycan xalqına və dövlətinə təşəkkürünü bildirib. Rəvvin Şofet nə tarix boyu, nə də bu gün hər hansı antisemitizmin olmadığı Azərbaycanı bütün yəhudilərin dostu adlandırır.

Baş konsul N.Ağayev çıxışında Azərbaycanın yerləşdiyi mürəkkəb coğrafi məkan, müstəqillik tarixi, sosial-iqtisadi inkişafı, uğurlu xarici siyasəti, multikulturalizm və tolerantlıq ənənələri, eləcə də Azərbaycan yəhudilərinin tarixi bərabər ətraflı məlumat verib.

O, xalqımızın əsrlərdən bəri yüksək səviyyəli tolerantlıq mədəniyyəti yaradaraq inkişaf etdirdiyini bildirib. Multikulturalizmin bir dövlət siyasəti kimi bu gün Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə böyük uğurla həyata keçirildiyini söyləyən diplomat Azərbaycan multikulturalizminin bütün dünyaya gözəl bir nüsxə olduğunu vurğulayıb.

Bundan başqa, N. Ağayev Azərbaycanla İsrail arasında müxtəlif sahələrdə uğurlu tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulduğunu və bu əlaqələrin ilbəl daha da genişləndiyini bildirib.

Nessah sinaqoqunda Azərbaycanın multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinə həsr olunmuş geniş tədbir. Çıxış edir Azərbaycanın Los-Ancelesdəki baş konsulu Nəsimi Ağayev

Qeyd edək ki, Los-Anceles İran və İsraildən kənarda ən çox İran yəhudisinin yaşadığı şəhərdir. Burada 60 minədək İran yəhudisi yaşayır.

Sentyabr

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində Yaponiyanın Keito Universitetinin bir qrup tələbəsi ilə görüş keçirilib. Mərkəzin icraçı direktoru Rəvan Həsənov yapon tələbələrə görüşdə Azərbaycanın multikulturalizm modeli haqqında ətraflı məlumat verərək burada harmoniya və sülh şəraitində yaşayan çoxsaylı milli azlıqların ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında rollarından bəhs edib. Görüşdə həmçinin ölkənin dini mühiti – burada yerləşən ibadətqahlar haqqında qonaqlara ətraflı məlumat verilib. Bundan əlavə, qeyd edilib ki, Azərbaycan öz multikulturalizm modelini artıq xaricə ixrac edir.

Yaponiyalı tələbələr BBMM tərəfindən onlara göstərilən diqqətə görə təşəkkür ediblər. Görüşün sonunda tələbələrə Mərkəz tərəfindən nəşr edilmiş

ingilis dilində "Azərbaycan multikulturalizmi" kitabı və xalqımızın mənəvi sərvəti olan "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunun yapon dilində nəşr edilmiş nüsxələri təqdim olunub.

Yaponiyanın Keito Universitetinin tələbələri BBMM-in qonağı olub

* * *

BBMM-in Himayəçilər Şurasının sədri, Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru, Xalq yazıçısı, akademik Kamal Abdullayev Macarıstan və Azərbaycanın elmi-mədəni əlaqələrinin dərinləşməsindəki roluna görə Macarıstanın "Zabit Xaçı" ali xidmət ordeni ilə təltif olunub.

Sentyabrın 13-də ordenin təqdimatı ilə bağlı universitetdə tədbir keçirilib.

Rektor Kamal Abdullayev Macarıstanın Azərbaycandakı səfiri Viktor Sederkenyini universitetdə görməkdən məmnun olduğunu deyib, səfirin universitet heyəti və tələbələr tərəfindən hər zaman isti münasibətlə qarşılandığını qeyd edib. Rektor "Zabit Xaçı" ali ordeni ilə təltif olunmasının böyük şərəf olduğunu söyləyib və göstərdiyi diqqətə görə Macarıstan Prezidentinə təşəkkürünü bildirib:

"Bu ordeni bütün kollektivimizə aid edirəm. Bu, hamımızın birgə gördüyü işin nəticəsidir və ordenin təqdim olunmasında hər kəsin əməyi, zəhməti var. Macar dili, ədəbiyyatı, macarşünaslıq universitetimizin ən prioritet sahələrindən biridir. Dillər Universitetinin Macarıstan səfirliyi ilə çox maraqlı və perspektivli proqramları, layihələri var. Əminəm ki, hər iki ölkədə tələbələrimiz bir-biri ilə ünsiyyət quracaq, akademik həyatımız bu proqramlardan istifadə edəcək. Bugünkü görüş qarşılıqlı olaraq yeni imkanlar açır".

Səfir Viktor Sederkenyi laureatı Macarıstan Prezidentinin sərəncamına əsasən "Zabit Xaçı" ali xidmət ordeni ilə təltif etməkdən şərəf duyduğunu söyləyib: "Akademik Kamal Abdullayev Azərbaycanın vətənpərvəri, müdrik insan, böyük alim və Macarıstanın dostudur. Macarıstanla Azərbaycan arasında olan əlaqə strateji və dostluq xarakteri daşıyır. Bu, xalqlarımızın mənafeyinə yönəlmiş əməkdaşlığın bütün sahələrini əhatə edir. Bizim siyasi münasibətlərimiz yüksək səviyyədədir, iqtisadi əməkdaşlığımız genişlənir, qarşılıqlı mədəni proqramlarımız rəngarəngdir. Yüzlərlə azərbaycanlı tələbə bu gün Macarıstanda təqaüd proqramları çərçivəsində təhsil alır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, azərbaycanlı tələbələr məhz belə nüfuzlu universitetdə macar dilini öyrənməyə müvəffəq olurlar. Qarşılıqlı dəstək və anlaşmanın bu səviyyədə inkişaf etdirilməsi əlaqələri yaradan və qoruyub saxlayan insanların əməyi nəticəsində mümkün olub. Bu cür insanlar böyük diqqətə layiqdirlər. Akademik Kamal Abdullayev də həmin Azərbaycan vətəndaşları sırasına daxildir. Onun iki ölkə arasında əlaqələrin inkişafına töhfə verməsi Macarıstan hökuməti tərəfindən diqqətlə qarşılanır. Kamal Abdullayevin universitetə rəhbərlik etdiyi vaxtdan əlaqələrimiz daha da möhkəmlənib və genişlənib. O, yüksək səviyyəli əlaqələrimizin müxtəlif yollarla inkişafına töhfələr verib. Eyni zamanda, macar dilinin Azərbaycanda tədrisini dəstəkləməklə, Macar Dili Mərkəzinin Dillər Universitetində fəaliyyətə başlamasında, səfirliklə mərkəz arasındakı işgüzar əlaqələrin inkişafında, çoxsaylı birgə layihələrimizin həyata keçirilməsində böyük rol oynayıb".

Sonra səfir Macarıstan Prezidenti Yanoş Aderin Sərəncamına əsasən Macarıstanın "Zabit Xaçı" ali xidmət ordenini ADU-nun rektoru Kamal Abdullayevə təqdim edib.

* * *

Sentyabrın 14-də Azərbaycan Dillər Universitetində (ADU) "Multikulturalizmə giriş" dərslisinin təqdimatı keçirilib.

Tədbiri giriş sözü ilə açan universitetin rektoru, Xalq yazıçısı, akademik Kamal Abdullayev ölkəmizdəki tolerant mühitdən, Azərbaycan multikulturalizmindən bəhs edib. O bildirib ki, Azərbaycanda istər millətlərarası və dinlərarası münasibətlər, istərsə də multikultural dəyərlər sahəsində əsrlər boyu təşəkkül tapmış ənənələr mövcuddur: "Multikultural əhvali-ruhiyyə və multikultural dəyərlərə qayğıkeş münasibət əsrlərdən bəri Azərbaycan xalqına xas olan keyfiyyətdir. Əsas Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan multikulturalizm siyasəti Prezident İlham Əliyev tərəfindən daha da möhkəmləndirildi və hazırda uğurla davam etdirilir. Dövlətimizin başçısının müvafiq Sərəncamı ilə 2016-cı ilin Azərbaycanda "Multikulturalizm İli" elan edilməsi isə ölkəmizdə bu məsələyə olan xüsusi diqqətin təzahürüdür".

Akademik Kamal Abdullayev daha sonra bunları deyib: “Azərbaycana gələn xarici qonaqlar və turistlər ölkəmizdəki tolerant mühiti, dövlətimizin apardığı multikulturalizm siyasətini yüksək dəyərləndirirlər. Azərbaycan multikulturalizminin müasir dövrdə təntənəsini xarici vətəndaşlar heyranlıqla qarşılayırlar. Bu sahədə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Mərkəz yarandığı gündən Prezident İlham Əliyevin qarşıya hədəf kimi qoyduğu Azərbaycan multikulturalizminin dünyada tanınması, beynəlxalq arenada təbliği və təşviqi ilə bağlı mühüm layihələr həyata keçirir. Mərkəzin önəmli layihələrindən biri də mütəmadi olaraq ildə iki dəfə təşkil edilən Beynəlxalq Multikulturalizm Yay və Qış məktəbləridir. Dəyərli ənənəyə çevrilmiş bu məktəblərin nəticəsi olaraq xaricdə Azərbaycanın gənc dostlarının və onların yaxın çevrəsinin təmsalında ölkəmizin haqq işini dəstəkləyən intellektual gənclərdən ibarət ünsiyyət platforması – “Azərbaycanın Gənc Dostları Klubu” formalaşmış. Bunun nəticəsidir ki, Yay və Qış məktəblərinin iştirakçıları arasında səmimi münasibətlər qurulur, onlar mütəmadi olaraq ölkəmizin multikulturalizm modeli haqqında məlumatlandırılırlar. BBMM-in “Azərbaycan multikulturalizmi” fənninin yerli və xarici ölkə universitetlərində tədrisi layihəsi uğurla davam edir. Layihə çərçivəsində dünyanın 21 aparıcı universitetində “Azərbaycan multikulturalizmi” fənni magistratura pilləsində tədris olunur”.

“Multikulturalizmə giriş” kitabının ADU-da təqdimatı. Çıxış edir universitetin rektoru, Xalq yazıçısı, akademik Kamal Abdullayev

Diqqətə çatdırılıb ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tövsiyəsi və Təhsil nazirinin müvafiq əmri ilə 2019-2020-ci tədris ilindən etibarən ölkəmizin bütün ali təhsil məktəblərinin bakalavr səviyyələrində “Multikulturalizmə giriş” əsas fənn kimi tədris ediləcək. Bu məqsədlə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi tərəfindən fənni tədris edəcək müəllimlərin bilik səviyyə-

lərini artırmaq üçün sentyabrın 2-dən 13-dək hazırlıq treninqi təşkil olunub. Treninqdə yüzdən çox müəllim iştirak edib.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Mənəvi Dəyərlərin Təbliği Fondu və Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin birgə layihəsi olan “Multikulturalizmə giriş” dərsliyi nəşr edilib. Kitabın elmi redaktoru və “Ön söz”ün müəllifi Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri akademik Ramiz Mehdiyevdir. Dörd bölmədən ibarət kitabın 1-ci bölməsində “Multikulturalizmə giriş” fənninin predmetindən və əhəmiyyətindən bəhs edilib. Digər bölmələrdə isə dini, etnik müxtəliflik və multikulturalizm mövzularına geniş yer verilib.

Tədbirdə çıxış edən Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri professor Etibar Nəcəfov deyib: “Ölkələrin elm, təhsil, mədəniyyət, iqtisadi, siyasi, səhiyyə və digər sahələrdəki nailiyyətləri müvafiq göstəricilər vasitəsilə müəyyənləşdirilir. Bu göstəricilərlə ölkələrin müvafiq sahə üzrə yeri müəyyən olunur. Multikulturalizm sahəsində də müəyyən göstəricilər var. Multikulturalizm ölkənin inkişafının mühüm bir sahəsinə əks etdirir ki, bu da ilk növbədə etnik-mədəni müxtəlifliklərin qorunmasıdır. Etnik-mədəni müxtəlifliklərin qorunmasının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu, ilk növbədə cəmiyyətdə inteqrasiya proseslərinə səbəb olur və şərait yaradır. Multikulturalizm sahəsində ölkələrin inkişaf səviyyəsini müəyyən etmək digər sahələrlə müqayisədə bir qədər çətinidir. Çünki bəzi istisnalar olunmaqla buna dair əsaslı şəkildə göstəricilər tətbiq edilməyib. 2015-ci ildən ölkəmizin ali təhsil müəssisələrində, BBMM xətti ilə isə xarici ölkələrin ali məktəblərində “Azərbaycan multikulturalizmi” fənninin tədris olunması dövlətimiz tərəfindən bu siyasətin mühüm təzahürüdür. Fənnin tədrisi təkcə idraki xarakter daşımır, bunun çox böyük siyasi, praktik əhəmiyyəti var. Bu istiqamətdə tədris tələbələri multikulturalizmlə bağlı məlumatlandırmaqla yanaşı, cəmiyyətdəki inteqrasiya proseslərinə də müsbət təsir göstərəcək. Bu baxımdan “Multikulturalizmə giriş” dərsliyinin nəşr olunması böyük əhəmiyyət daşıyır”.

Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədri Mübariz Qurbanlı multikultural, tolerant dəyərlərimizin öyrənilməsində “Azərbaycan multikulturalizmi” fənninin tədris olunmasının vacibliyini qeyd edib, bu sahədə “Multikulturalizmə giriş” dərsliyinin mükəmməl hazırlandığını diqqətə çatdırıb. Azərbaycanın dövlət-din modelinin bu gün bütün dünya ölkələri üçün nüsxə olduğunu vurğulayan komitə sədri bildirib ki, hazırda müsəlman ölkələrində bu təcrübə geniş şəkildə öyrənilir: “Müasir dövrdə multikulturalizmin təbliği, təşviqi çox vacibdir. Ölkəmizdəki tolerant mühit, Azərbaycanın multikulturalizm modeli dünya ölkələrində çox müsbət qarşılanır və tədqiq olunur. Biz beynəlxalq tədbirlərdə bunun şahidi oluruq”.

Təhsil Nazirliyinin Beynəlxalq əməkdaşlıq şöbəsinin müdiri Nicat Məmmədli, Mənəvi Dəyərlərin Təbliği Fondunun icraçı direktoru Mehman İsmayılov, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin icraçı direktoru Rəvan Hə-

sənov, Azərbaycan Texnologiya Universitetinin müəllimi Əyyub Kərimov və trening iştirakçısı, ADU-nun müəllimi Jalə Əsədova çıxış edərək Azərbaycan multikulturalizmi modelinin öyrənilməsində, milli-mənəvi dəyərlərimizin təbliğində "Multikulturalizmə giriş" dərslisinin və "Azərbaycan multikulturalizmi" fənninin əhəmiyyətindən söz açıblar.

Tədbir çərçivəsində ölkənin müxtəlif universitetlərindən treningdə iştirak etmiş 100-dən çox müəllimə sertifikat verilib.

* * *

Bakıda "Qız qalası. Qadın olmaq" Beynəlxalq Müasir İncəsənət Festivalı keçirilib. Festivalda bir qrup rəssam, kurator, eləcə də Avropa ölkələri və Şərq Tərəfdaşlığı bölgəsindən olan incəsənət nümayəndələri iştirak ediblər. Festival çərçivəsində Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin təşkilatçılığı ilə Quba şəhərinə mədəni, multikultural tur-səfər həyata keçirilib. Səfər zamanı qonaqlar Qırmızı Qəsəbədə, Quba Xalçaçılıq Muzeyində və rayonun bir sıra görməli yerlərində olublar.

"Qız qalası. Qadın olmaq" Beynəlxalq Müasir İncəsənət Festivalının iştirakçıları Qubada

Quba şəhəri Azərbaycan multikulturalizminin və millətlərarası tolerantlığın gözəl bir nümunəsidir. Şəhərdəki Qırmızı Qəsəbəyə səfər bunu tədbir iştirakçıları üçün bir daha təsdiqləyib. Səfər zamanı Dağ Yəhudiləri icmasının rəhbəri Milix Yevdayev və BBMM-in icraçı direktoru Rəvan Həsənov qonaqları icma həyatının keçdiyi əsas yerlərlə tanış ediblər. Onlar dağ yəhudilərinin Azərbaycanda məskunlaşmasının tarixindən və yaşam tərzindən də söz açıblar.

Bakıda yəhudilərin Azərbaycandakı fəaliyyətinə həsr edilən "Tolerant Azərbaycan" konfransı keçirilib. Tədbirdə dini konfessiyalar və ictimaiyyət nümayəndələri iştirak edib.

Konfransda çıxış edən Mənəvi Dəyərlərin Təbliği Fondunun icraçı direktoru Mehman İsmayilov bildirib ki, fond sadəcə müsəlman icmalarının deyil, ölkədə fəaliyyət göstərən qeyri-müsəlman dini icmalarının mənəvi dəyərlərinin tanınması istiqamətində fəaliyyət göstərir: "Ölkəmizdə yaşayan dini icmalar da Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunmasında yaxından iştirak edirlər. Azərbaycan da bütün dini icmaları, onların mənəvi dəyərlərinin inkişafını dəstəkləyir".

"Tolerant Azərbaycan" konfransından görüntü

Dağ Yəhudiləri dini icmasının sədri Milix Yevdayev bildirib ki, yəhudilər Azərbaycanda həmişə sülh, tolerantlıq şəraitində yaşayıblar: "Burada yaşayan yəhudilər bütün dünyaya yayılısalar da, heç vaxt Azərbaycanla əlaqələri kəsməyiblər. Biz həmişə qardaş kimi yaşamışıq, bundan sonra da bu cür yaşayacağıq". İcma başçısı bildirib ki, sentyabrın 28-də Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, yəhudi əsilli Albert Aqarunovun xatirəsinə həsr olunmuş beynəlxalq karate yarışları keçiriləcək: "Albert Aqarunovun küçəsinin başlanğıcında ona heykəl qoyulub. Düşünürəm ki, o heykəlin adının daşıyıcısı Albert Aqarunov olsa da, bu, bütün şəhidlərimizə və qəhrəmanlarımıza həsr olunub. Biz Azərbaycanı xoş gününə daima sevinib, pis günlərində birgə olmuşuq".

Tədbirdə dağ yəhudilərinin fəaliyyətinə həsr olunmuş film nümayiş etdirilib.

Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədr müavini Gündüz İsmayilov qeyd edib ki, Azərbaycan dövlətinin uğurlarında xalqımızın tərkib hissəsi olan yəhudilərin də böyük xidmətləri var: "Biz yəhudilərlə bu torpağın tək-

cə havasını, suyunu yox, həm də taleyini paylaşmışıq. Bu, minillərdir davam edir, əbədiyyətə qədər belə olacağına inanıram”.

Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədr müavini Fuad Nurullayev Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların ölkənin gücü və sərvəti olduğunu vurğulayıb.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin icraçı direktoru Rəvan Həsənov bildirib ki, yəhudilərin Cənubi Qafqaza gəlməsi təxminən 2300 il əvvələ aid edilir: “Yəhudilərlə azərbaycanlılar daima xoş və pis günlərdə bir yerdə olublar. Tarixin müxtəlif mərhələlərində yəhudilər Azərbaycan dövlətində də, cəmiyyətində də təmsil olunublar. Azərbaycan yəhudi məktəbinin, mədəniyyət mərkəzinin açılması, dini ibadətqahların, sinaqoqların təmir olunması, yenilərinin tikilməsi və dinin təbliğinin sərbəst olması Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi siyasətin əsas təməllərindən biridir”.

* * *

Sentyabrın 28-29-da Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin Drezden filialının təşkilatçılığı ilə Pirna və Drezden universitetlərində silsilə tədbirlər keçirilib.

*Drezden Universitetindəki tədbirdən görüntü.
Çıxış edir professor Eva-Maria Aux*

Pirna Universitetinin dəvəti ilə gerçəkləşən görüşdə BBMM-in Drezden filialının rəhbəri Birgit Vaysgerber “Cənubi Qafqazda almanların məskunlaşması” mövzusunda mühazirə oxuyub. Bir saatlıq mühazirə zamanı B.Vaysgerber cari ilin may ayında Azərbaycana olan səfərinin detalları, eləcə də Gəncə və Göygöl şəhərlərində apardığı araşdırmaların nəticələri haqda da məlumat verib. Çıxışında o, almanların Azərbaycanda məskunlaşmasının ölkənin iqtisadi, sosial və mədəni inkişafındakı rolu ilə yanaşı, multikultural ənənələrinə təsiri mövzusunda da toxunub. Tədbir iştirakçıları Azərbaycanda bugünkü

multikultural və tolerant mühit, eləcə də müxtəlif dini qurumlara dövlət dəstəyi ilə bağlı məqamlarla maraqlanıblar.

XXIX Mədəniyyətlərarası Günlər çərçivəsində Drezden Universitetində keçirilən tədbir isə “Naməlum Azərbaycan – Odlar Yurdu” adlanıb. Tədbirdən öncə almanların Qafqazda məskunlaşması mövzusunda sərginin açılışı olub. Sərgidən sonra Berlin Humboldt Universitetinin Azərbaycan tarixi kafedrasının müdiri professor Eva-Maria Aux Azərbaycanın multikultural keçmişi və bugününündən bəhs edən mühazirə söyləyib. İki saatlıq mühazirəsində professor Aux diqqəti keçmişdə və müasir dövrdəki miqrasiya prosesləri arasında paralellərə yönəldib. Daha sonra o, Azərbaycanda alman yaşayış məntəqələrinin son iki əsrdəki inkişafı mövzusunda toxunub. Tədbir iştirakçıları Azərbaycan və Almaniya tarixinin az bilinən məqamları haqda çıxışı maraqla dinləyiblər.

«RS Poliqraf» MMC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.

Çapa imzalanıb: 13.11.2019. Ofset çap. Ofset kağızı.
Format: 70x100 1/16. Həcmi 8,75 ş.ç.v. Tiraj: 500 nüsxə.
Qiyməti razılaşma yolu ilə.

"RS Poliqraf" MMC
Bakı şəh., A.Məmmədov küç., 113
Tel./faks (+994 12) 437 08 20